

Başlangıç / Founded 2015

e-ISSN 2458-7672

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

TARİH VE GELECEK

Cilt 10, Yıl (Eylül 2024), Sayı 3

International Peer-Reviewed Journal of History

HISTORY & FUTURE

Volume 10, Year (SEPTEMBER 2024), Issue 3

Kapak Resmi: Mersin Silifke Uzuncaburç
Diokaesareia Antik Kenti - Sütunlu Cadde
Kaynak: Arkeolojik Haber
<https://www.arkeolojikhaber.com/>

Tarih ve Gelecek
Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future
International Peer-Reviewed Journal of History Researches

VOLUME 10, ISSUE 3 – SEPTEMBER 2024
CİLT 10, SAYI 3 - EYLÜL 2024

Sayı Editörü / Issue Editor

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Yalın Dili / Publication Language

Türkçe / English

Yabancı Dil Editörü (İng)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR

+904362491552

Email: tarihgelecek@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhf>

Adres: Muş Alparslan Üniveristesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
Muş /Merkez

*Uyarı 1. Bu dergide yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup **TARİH VE GELECEK** dergisini bağlamaz.*

*Uyarı 2. Dergide yayımlanan eserlerin **te lif hakları** yazarlarına aittir. Bu nedenle **TARİH VE GELECEK DERGİSİ** eserini yayımladığı yazara ücret ödemez. Yazardan izin alınmadan eserin çoğaltılması, basılması veya ticari amaçlar için kullanılması yasaktır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.*

DERGİ HAKKINDA

Tarih ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future), 2015 yılında yayın hayatına başlamış olup geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün çalışmaların yayınlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir dergidir. Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Açık Erişim Politikası'nı benimseyen dergimiz, gönderilen eserlerin değerlendirmesinde Kör Hakemlik sistemini kullanmaktadır. Dergimiz yayımladığı eserlere doi numarası atama yetkisine sahiptir. 7. yılına giren Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayınlayarak yayın hayatını sürdürmektedir. Dergimizi tarayan indekslerin sayısı her geçen gün artmakla birlikte dergimiz her sayısında kalitesini bir adım öteye taşımaya çalışarak Impact Factor'ünü artırmayı hedeflemektedir. Dergimize gönderilen eserler Turnitin intihal programından geçirilerek olası intihallerin önüne geçilmesine önem verilmektedir. Alanında uzman hakemlere gönderilen eserlerin en az 2 hakemin "Olur"u ile yayınlayan dergimiz, alanına katkı yapabilecek özgün eserlerin tercih edilmesine özen göstermektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi an itibariyle E- DERGİ şeklinde yayımlanmaktadır.

AMAÇ

Tarih ve Gelecek dergisinin amacı Tarih alanında özgün eserlerin akademik bir süzgeçten geçirildikten sonra yayınlanması için çaba sarf etmektir.

KAPSAM

Tarih ve Gelecek dergisi kapsam olarak geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi, Tarih Metodolojisi, Edebiyat Tarihi, Bilim Tarihi, Felsefe Tarihi, Eğitim Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanlarını kapsamaktadır.

YAYIN İLKELERİ

- Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayımlayarak Tarih alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
- Dergiye gönderilen çalışma metninin tamamı, büyük bir bölümü daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.
- Derginin yazım kuralları, atıf ve kaynak stiline göre düzenlenmemiş çalışmalar dikkate alınmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, yılda dört kez (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- Derginin yayın dili Türkçe veya İngilizce'dir.
- Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Dergimize yapılan gönderiler Turnitin intihal tespit programı ile taranmaktadır. İntihal tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir.
- Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.
- Yayımlanmayan yazıların dergi arşivinde saklı tutulur.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. En az iki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı ya editör tarafından ret edilir ya da bir hakeme raporuyla daha desteklenerek kabul veya ret kararı verilir.
- Sayı hakemlerinin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.
- Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.

- Burada Belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Baş Editörlere aittir

MAKALE YAZIM KURALLARI

MAKALENİN TÜRKÇE VE İNGİLİZCE BAŞLIĞI

- Türkçe ve İngilizce Başlık yer almalı
- Kısa, anlaşılır ve özgün olmalı
- Türkçe ve İngilizce başlık anlamsal olarak birbiri ile uyumlu olmalı
- İngilizce başlıkta özellikle imla kurallarına dikkat edilmeli
- Başlık makalenin konusunu tam olarak yansıtabilmeli
- Başlık hazırlanırken makale çalışmasının sınırlaması başlığa yansıtılmalı, yani çalışmanın hangi dönemi, hangi yıllar arasını kapsadığı kesin bir şekilde belirtilmeli
- Bir inceleme, Bir Analiz, Bir Değerlendirme, Bir Bakış ve Bir Örnek gibi kelimeler ile biten başlıklar olmaz.
- Başlık bir soru kelimesi içermeli, makalenin sorunsalını tam yansıtmalı

MAKALENİN ÖZETİ VE ASTRACT

- Özet ve Abstract makale çalışmasından ayrı ve kendi içinde bir bütünlüğü olarak kaleme alınmalı
- Özet ve Abstract arasında anlamsal bir uyum olmalı
- En az 300 en fazla 400 kelimedenden meydana gelmeli
- Abstract kaleme alınırken mutlaka İngilizce diline hâkim birisinden yardım alınmalı
- Her iki dil için de imla kuralları gözetilerek yazılmalı
- İki paragraftan oluşmalı
- Özet ve Abstract bir bütün olarak kaleme alınarak ilk paragrafta yazarın neyi, neden ve nasıl kaleme aldığı ikinci paragrafta ise yazarın ulaştığı sonuçlardan kapsayıcı bir sonuç cümlesi yazarak okuyucunun bu makaleyi neden okuması gerektiğini belirlenen kelime sınırlaması içinde kalarak tartışmasını yapması beklenir.
- Özet ve Abstract alanında dipnot kullanılmaz
- Özet ve Abstract, her iki dilde de temiz anlaşılır, genellikle tek yargılı cümleler kullanılarak kaleme alınmalı.

ANAHTAR KELİMELEER / KEYWORDS

- Makale çalışmasını vurgulamalı
- Tek kelimeler tercih edilmeli
- İngilizce kelime yazarken kelime anlamları üzerinde durulmalı
- Eşit sayıda olmalı
- En az 3 kelime olmalı
- İngilizce kelimelerin hecelenmesine dikkat edilmeli
- Rakam kullanılmamalı

GİRİŞ

- Makale yazımında en son bölüm olarak kaleme alınmalı
- Giriş bölümü yazarın düşüncelerini içereceğinden bu bölümde dipnot kullanılmaz
- 3 sayfayı geçmemeli
- Numaralandırma burada uygulanmaz
- Giriş bölümünde yazar tartışmaya girmez

• Makalenin okunmasını ve atıf alma potansiyelini artırmak için giriş bölümü makale çalışmasının adeta reklamı içeren bölüm bu nedenle cümleler net ve yargılar tek olmalıdır.

• Yazar bu bölümde çalışmasının problematiğini net bir şekilde açıklamalı, seçtiği bu problemi ne tür varsayımlar kullanarak tutarlı bir problem olduğunu ortaya koymalı, bu problemi çözümlerken seçmiş olduğu araştırma yöntem ve teknikleri hakkında bilgiler vererek problematiğin dâhil olduğu literatürün ne tür kaynaklardan meydana geldiği, hangi kaynaklara ulaşabildiği ve hangi kaynaklara ulaşamadığını, arşiv kaynaklardan nasıl yararlandığı, kaynakları nasıl topladığı, nasıl bir fişleme yöntemi kullandığı ve kaynakları okurken nasıl bir yorumlama içerisinde olduğunu dile getirerek okuyucuya çalışmasının nasıl şekillendiğini açıklamalıdır. Makale konusunun ait olduğu literatüre olan hâkimiyetini okuyucuya göstermek açısından ilgili konunun birincil ve ikincil kaynaklarının neler olduğunu, kendisinin bu kaynakları analiz ederken ortaya konulan varsayımların hangi kaynaklar tarafından cevaplandığını ve hangilerinin cevaplanmadığının bir tartışmasını yaparak kalem aldığı bu çalışmanın, ilgili literatürün hangi eksikliğini doldurduğunu ve nasıl bir farklı bakış açısı kazandırdığını okuyucuya anlaşılır bir şekilde sunmalıdır.

• Tartışma bölümü hakkında fazla bilgi vermeden o bölüm içeriğine değinerek vardığı sonuçlar hakkında belirli ipuçları vererek okuyucuyu meraklandırmalı

• Giriş bölümü de özet bölümü gibi makale çalışmasından bağımsız bir şekilde düşünülerek kaleme alınmalı ve belli bir kurgusunun önceden hazırlanması gerekmektedir.

• Bu bölümde gereksiz tartışmalara girilmemeli okuyucu bu bölümde bilgilendirilerek hemen tartışma bölümüne sevk edilmelidir.

• Okuyucu giriş bölümünü okuduğunda, yazarın tutarlı olduğunu, konunun literatürüne hakim olduğunu, ortaya koyduğu varsayımların peşine düştüğünü, bu varsayımları doğrulamak veya yanlışlamak için birincil ve arşiv kaynaklarına ulaştığını veya ulaşmaya çalıştığının izlenimini edinmeli.

TARTIŞMA BÖLÜMÜ

- Bir makale çalışmasını en önemli bölümü bu bölümdür
- Yazarın iddiaları bu bölümde başladığı için atıf verme bu bölümle başlar ve bu bölümde biter
- Yazar atıf ve kaynakça stil ve kuralları hakkında bilgili olmalı ve çalışmayı göndereceği derginin stil isteklerini göz önünde bulundurmalı
- Yazar bu bölümde problematiğini ispatlamalı
- Gereksiz tartışmalardan uzak durularak okuyucuya bilinen ve kolay bir şekilde erişebileceği bilgi vermekten ve bilgi tekrarlarından uzak durmalı
- Girişte açıklanan sınırlamaya bu bölümde mutlaka uymalı
- Yazar bu bölümde ortaya koyacağı her pozitif ve negatif iddialarını kanıta dayandırmalı
- Bu bölümde bağımsız bir bölüm olduğundan dolayı kurgusu yapılmalı ve belli bir hiyerarşik sıralamaya dayandırılmalı
- Bu bölümde kullanılacak başlıklandırma kısa ve net olmalı ve ayrıca çok fazla alt başlık uygulamasına gidilmemeli
- Her başlık en az iki paragraf ile açıklanmalı
- Her paragraf bir soruya cevap arayacağı için paragraflar kendi içerisinde tutarlı olmalı, her paragrafın giriş gelişme ve sonuç bölümünden oluştuğu akılda tutulmalıdır
- Her başlık altında yer alan paragraflar belli bir kurgusalılığa göre sıralanmalı ve aralarında birbirlerini bağlayan cümleler özenle oluşturulmalıdır.
- Bu bölüm yazarın kalitesini, araştırma üslubunu, edinmiş olduğu yazma alışkanlığını, metodolojiye olan hakimiyetini, yazım ve dil bilgisine olan yetkinliğini, makale konusunu ele alırken yapmış olduğu felsefeyi ve bu felsefe çerçevesinde geliştirmiş olduğu sorular ve bu sorulara cevap ararken kullandığı kaynaklar hakkında okuyucuya izlenim vereceğinden oldukça önemlidir.
- Bu bölümde kullanılacak atıflar, metinde yer alacak tablolar, resimler ve şekiller uygun bir

sıralama içerisinde olmalı ve okuyucunun bilgi edinmesi kolaylaşması gerektiğinden yazarın bilgisayar kullanma beceresi ile doğru orantılı olacağından yazarın önceden antrenmanlı olması gerekmektedir.

• Bu bölümde kullanılacak tablo ve şekiller hem yorumlanmalı hem de okuyucuların bu materyallere kolay bir şekilde ulaşmasını sağlamak açısından künyeleri veya buldukları adresler çok net bir şekilde hem atıfta hem de kaynakçada belirtilmelidir.

• Künyesi olmayan veya oluşturulamayan materyaller bu bölümde yer almamalı

• Yazarın kendisinin üretmiş olduğu resim, şekil veya ses kaydı gibi materyaller kullanılıyorsa yazar bunların künyelerini oluşturmalı ve İnternette okuyucuların erişebileceği sanal arşivlerde barındırarak okuyucuya kanıtlamak için atıf ve kaynakçada tam adreslerinin verilmesine dikkat edilmeli,

• Çok gerekmedikçe direkt atıftan kaçınılmalı ve makale çalışmasının tümü yazarın kendi cümleleriyle oluşturulan anlatım ile sağlanmalıdır.

• Blok ve tıpatıp alıntılama yapılmamalıdır.

• Mümkün olduğu kadar kendine atıftan kaçınılmalıdır.

• Arşiv belgeleri metindeki anlatımda yer alan iddiaları destekleyici veya çürütücü şekilde kullanılmalı belgelerin Latinize edilmiş versiyonunu veya transkripsiyonu metinde kullanılmamalıdır.

• Konu ile ilgili Türkçe kaynaklar araştırılmalı ve mutlaka bu kaynaklardan yararlanılmalıdır.

• Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir makale çalışması olarak yansıtılması hem bir intihal çeşidi olduğu hem de bu tür çalışmaların her ne kadar intihal programlarında benzerlik üretmese de literatürü bilen hakemlerin bu girişimi kolay bir şekilde tespit edip ortaya çıkaracağı unutulmamalıdır.

• Yazar atıf verirken kullanacağı kaynağın yazarının ismiyle başlamalı ve bu yazarın belirttiklerini anlamsal olarak bozmadan kendi kelimeleri ile kurgulayıp öyle vermeli. Aksi taktirde yazarın yorum nerede başlıyor ve nerede bitiyor ve ayrıca atıf verdiği yazarın iddiası nerede başlıyor nerede bitiyor bilinmez. Yani demek istenilen şu ki yazar genel geçer bilgilere atıf vermemeli sadece çalışmasına katkı yapan ve yazara yol gösteren kaynaklara atıf vermeli ve verirken de hemen belirtmeli.

• Bu bölüm yazarın atıf kullandığı bölüm olduğundan dolayı yazarın kaliteli bir literatür taraması yapıp yapmadığı ve fişleme konusundaki tecrübesinin ne derecede olduğu bu bölümde kendisini göstereceğinden yazarın çok dikkat etmesi gerekmektedir.

• Bu bölüm çok fazla uzun olmamalı genel olarak en az 5 en fazla 8 sayfa olmalı ve yine en az 2 ve en çok 3 ana bölümden oluşmalıdır. Bölümlemeyi Tez yazımındaki gibi bölümleme olarak görülmemeli gizli olarak makalede uygulanmalıdır. Aksi taktirde makalenin uzaması gereksiz bölümleme veya yetersiz bölümleme olması durumunda okuyucunun yaklaşımı negatif yönde olacaktır.

• Bu bölüm yazarın paragrafa ve kurguya olan yetkinliğinin etkisi altında olacağından antrenmanlar yapılmamdan kaleme alınmamalıdır.

• Gereksiz dipnot kalabalığından kaçınılmalı

• Bu bölümde çoklu atıflar verilirken kaynakçaya da yansımaları unutulmamalı ayrıca tekrar eden atıfların numaralandırılması iyi takip edilmeli

• Bir kaynağa bir den fazla atıf yapılırken verile sayfa numaraları tutarlı olmalı

SONUÇ

• Sadece yazarın analizinden meydana gelir

• Yazar kendi çıkarımlarını belirteceği için kimseye atıf vermez ve dolayısıyla bu bölümde atıf kullanılmaz

• En az iki paragraftan oluşmalı ve tutarlılık ön planda olmalıdır.

• Yazar öneri ve tavsiyelerde bulunacağı gibi yaptığı makale çalışmasının hangi alanlarda eksik kaldığını belirtebilir

• Gereksiz yerme ve tavsiye durumundan kaçınılmalı, makalenin çalışma konusunun dışına çıkılmamalıdır

- Bilimsellik ön planda olmalıdır
- Yazar isterse çıkarımlarını numaralandırarak da verebilir
- Bu bölüm, çalışmanın konusunu çalışmak isteyen araştırmacılara da bir yol gösterici özelliğe sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Manuel olarak yazılacaksa çok dikkat edilmeli
- Tartışma bölümünde kullanılan dipnotların tümü kaynakçada gösterilmeli
- Zotero gibi kaynakça oluşturma programı kullanılması yazarın daha disipline olmasını sağlayıp konu ile ilgili bulunan literatürün düzgün bir şekilde fişlendiği taktirde atıf ve kaynakçada problem yaşanmasının önüne geçilecektir.
- Alfabetik sıralamaya dikkat edilmeli ve özellikle makale gibi süreli kaynakların yayınlandığı sayfa aralıkları dikkatli bir şekilde girilmeli
- Makale çalışmasında kullanılan resim, şekil ve grafiklerin künyeleri kaynakçada verilmeli
- Kullanılan gazetelerin de künyeleri oluşturulmalı ve kaynakçaya eklenmelidir.
- Makale çalışmasının verileceği dergi atıf stili mutlaka iyi incelenmeli makale yazımına bu inceleme yapıldıktan sonra başlanmalıdır.

EKLER

- Bu bölüm kaynakçadan sonra olmalı
- Makale metni içerisine yerleştirilmeyen resim, grafik, şekil ve haritalar bu bölümde belli bir sırtlandırma dâhilinde hazırlanır
- Her materyale künye oluşturulur ve bu künyeler derginin belirttiği kurallar çerçevesinde kaynakçaya eklenir,
- Genel bir başlıklandırılmadan kaçınılmalı
- Telif olan materyallere dikkat edilmeli kaynağı net olarak yazılmalıdır.
- Bu bölüme tablo eklenmemeli, tablolar metin içerisinde kullanılmalı ve yorumlanmalıdır.

Bu yazının her hakkı Tarih ve Gelecek Dergisi'ne aittir. Kopyalanamaz ve Çağaltılamaz.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
İki yazardan fazla yazarı olan,
Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.
Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir

makale çalışması olarak yansıtılması

- Dergimize gönderilen yazılar, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Dinler Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi ve Tarih Metodolojisi alanlarını kapsamaktadır. Başvuruda bulunan eserler bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki en az 150-200 kelimelik özetler; yazının amacını, kapsamını, ara başlıklarını ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beş kelimelik anahtar kelime eklenmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan tabloların üstünde; şekil, figür, resim, harita ve belgelerin altında kolayca anlaşılır biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.
- Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.
- Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu’na uyulmalıdır.
- Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.
- Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler Yayın Kurulu kararı ile yayımlanır.).
- Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü hukuki, cezai ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir. Dergi ile hiçbir şekilde bağlayıcılığı yoktur. Yazar, burada bulunan tüm ilkeleri peşinen kabul etmiş sayılır.
- **MAKALENİN SAYFA YAPISI**
- Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
- Türkçe Başlık
- Türkçe Öz (160 Sözcük)
- Türkçe anahtar kelimeler (5 adet)
- İngilizce başlık
- İngilizce ABSTRACT çok önemlidir, eserin Türkiye dışında taranması ve doğru bir şekilde bulunması için özetin Türkçe özetle tutarlık göstermesi ve anlaşılır olması gerekmektedir. (160 Sözcük)
- İngilizce anahtar kelimeler (5 adet)
- Yazar hakkında bilgi dipnotu (Ünvan, Çalıştığı Kurum, Email ve Orcid Numarası) mutlaka olmalı
- Giriş : Yazar giriş bölümünde eserin problemi, hedefleri, temel amacı, yöntemi ve ilgili alan yazın tartışmasını mutlaka yapmalıdır.
- Tartışma Bölümü

- En az iki başlık içermelidir
- Sonuç
- Ekler
- Çalışmada başlıklar;
- 1. -----
- 1.1. -----
- 1.1.1.----- biçiminde olmalıdır.
- Kısa alıntılar, tırnak (“) arasında, metin içinde ve istenirse italik olarak yazılır. Beş satırı aşan alıntı yazılar yine tırnak (“) içinde, italik, 9 punto, sağdan ve soldan 1 cm. içeride ayarlanarak yazılır.
- Dipnot sistemimiz klasik (Sayfa altı) dipnot sistemi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) Dipnot verirken ve kaynakça oluştururken Zotero Programını kullanmanızı tavsiye ediyoruz. Program ili ilgili eğitici videolar https://www.youtube.com/playlist?list=PLty-xcfaLVH5UQGSDyW_TaeEKfViNvVS7
- Dipnotların ve kaynakçanın hiçbir alanında bold özellik kullanılmaz.
- Tablo başlık noları, şekilde görüldüğü (Tablo 1.) gibi numaralanır, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla 8 veya 9 punto, bold, öncesi ve sonrası 6 nk, satır aralığı En az 13 nk. ve 1 cm. içeriden Times New Roman karakteri ile yazılır. Tablo başlıkları, aynı puntoda, kelimelerin ilk harfleri büyük ve sağa yaslı olarak yazılır. Tablo içi yazılar başlıkla aynı punto ve öncesi ve sonrası sıfır (0) aralıklı olmalıdır. Bununla birlikte, metin içinde uygun düşmesi halinde, başlıkları ve iç yazıları, normal metin ile aynı puntoda olabilir.
- Şekil, figür, grafik, resim, harita vb.’de başlıklar altta, öncesi 6 nk, ve sonrası sıfır (0) nk., başlık noları 1 cm. içeride, bold, sıralı, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla Times New Roman 8 veya 9 punto, “Şekil 1., Resim 1.” şeklinde, başlıkları ise aynı puntoda, normal ve kelimelerin ilk harfleri büyük olarak yazılır. Bunlar için kaynak gösterimi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note)
- Kaynakça (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) stiline göre hazırlanır.
- Kaynakçada sıra numarası verilmez
- Makale teslim edilirken;
- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp dergipark.gov.tr/jhf adresinden dergi sistemine yüklenerek gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

ETİK KURALLARI

TR Dizin Etik kurallar başlığı altında aşağıdaki hususlara uyulmalıdır.

Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Bu başlık altında, hakem, yazar ve editör için ayrı başlıklar altında etik kurallarla ilgili bilgi verilmelidir.

Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.

Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğin; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)’un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

YAZARLAR

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır.

Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim

etiğine aykırıdır.

Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaktır da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir.

Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır.

Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.

Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

HAKEMLER

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.

Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.

Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.

Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.

Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.

Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

EDİTÖRLER

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.

Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.

Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.

Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayımlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.

Editörler dergiye katkısı olmayan kişileri yayın kurulu üyesi veya yardımcı editör olarak göstermemelidir.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
- Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
- Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
- Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
- İki yazardan fazla yazarı olan,
- Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
- Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
- Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
- Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
- Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
- Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
- Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.

YAYIN SIKLIĞI

Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayımlayarak yayın hayatını sürdürmektedir.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Hakem Değerlendirme Süreci

Hakem değerlendirme sürecinin amacı, nitelikli ve özgün bilimsel çalışmaların yayınlanmasını sağlamaktır. Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan bütün makaleler hakemli olup, yayımlanması amacıyla gönderilen her makale aşağıda ifade edilen hakem değerlendirme sürecinden geçmektedir.

Ön Değerlendirme

Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör ve Yayın Komisyonu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Bu aşamada, hiçbir makale, olumlu hakem raporu olmadan editör tarafından yayına kabul edilemez.

Hakem Değerlendirmesi

Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik sistemini kullanmaktadır.

Ön değerlendirme aşamasını geçen yazılar, editör ve/veya yazı kurulu tarafından belirlenen üç hakeme gönderilir. Hakemler, uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak hakem havuzundan seçilmektedir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orjinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ve daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için, en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazar(lar), hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurularak istenen düzeltmeleri en geç 30 gün içerisinde tamamlayarak Yayın Komisyonu'na tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Son Değerlendirme

Hakemler tarafından olumlu görüş bildirilerek yayımlanma aşamasına gelen tüm makaleler için son değerlendirme, Yayın Komisyonu tarafından yapılır. Yayın Komisyonu tarafından "yayıma uygundur" kararı verilen makaleler yayım sırasına alınır.

Hakem Değerlendirme Süresi

Tarih ve Gelecek Dergisi; ön değerlendirme aşaması 1 hafta, hakem değerlendirme aşaması 5 hafta ve son değerlendirme aşaması 1 hafta olmak üzere bir makalenin toplam hakem sürecini 6 hafta (40 gün) içerisinde tamamlamayı hedeflemektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar(lar), Dergi'nin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporlar beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin hakem değerlendirme süreci, istenilmeyen nedenlerden dolayı bazen uzun sürebilmektedir. Normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 4 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, yazara aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, tarih alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak tarih alanındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve tarih alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir;
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve hâlihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık, Mart, Haziran ve Eylül, sayısı olmak üzere yılda dört defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir

ABOUT THE JOURNAL

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations. Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

AIMS

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

SCOPE

Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

A. FOCUS AND SCOPE

HISTORY AND FUTURE is a peer-reviewed international journal that publish original and qualified works with a scientific approach in the field of History.

B. CITATION STYLE

The Chicago Manual of Style 17 Edition

C. AUTHOR GUIDELINES

1. Articles must be original (not plagiarism) and has never been published in another journal. If ever presented in the form of seminars, workshops, etc., say the name of the activity.
2. Articles are written by a program Microsoft Word to the top, A4 size paper, page margins: top 4 cm, left 3 cm, bottom 3 cm, and right 3 cm, typed with 1,5 density spacing, font Times New Roman 11 (Title 12, footnote 9).
3. Please submit your manuscript file as a Microsoft Word extension Document (DOC) only.
4. Title and Abstract write in Turkish and English, content manuscript can be written in Turkish or English.
5. The article goes into the desk editors selected by the editor. Articles can be accepted without repair, refurbishment accepted, or rejected, and the article is rejected is not returned unless requested by the author.

Structure of Paper

- Title (in Turkish or English): written in a concise and informative, maximum 15 words (single-spaced, Bold, Center, Times News Roman14, UPPERCASE) should reflect the substance of the variables described in the article body.
- Author: Without titles, the author can be an individual or a team (Times News Roman12).
- Affiliation and E-mail :Name of the institution (Times News Roman12).E-mail Address, which is

located under the author's name (Times News Roman12),, italic).

- Abstract: (in Turkish and English): the length of 150-200 words, abstracts written in one paragraph includes: scientific review article consists of a discussion of the core issues and substantially while the results of the research article consist of goals, methods, and results. The abstract is single-spaced and Italic for English.

- Keyword: terms that reflect the essence of the concept within the scope of the problem may consist of several pieces of terms

The Body of Manuscript

1. Research Article consist of an A.INTRODUCTION, B.METHODS, C.RESULTS AND DISCUSSION and D.CONCLUSIONS.

2. Review Article consist of an A. INTRODUCTION (preliminary scientific study) that shows the problems and framework of analysis, sub-subtitle that contains the B.DISCUSSION and C. CONCLUSIONS.

3. Reference / Bibliography: use CMS Citation rules, cultivated from a primary source, and if it comes from the most current cultivated journals (3-5 years) and just acknowledgment of the source designated in the article body. Instead, the name that is referenced in the body must exist in the bibliography. Second row to the right of the entrance 7 letter. Here are some examples of writing a bibliography of several types of sources. Recommended to use Citation Software Ex. Mandeley, Zoteroret.

D. PEER REVIEW PROCESS

The papers that are sent to HISTORY AND FUTURE are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.

The articles that comply with the publication principles of HISTORY AND FUTURE are sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. HISTORY AND FUTURE Journal employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is either sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.

The authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.

Assessment process of HISTORY AND FUTURE may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.

The author/authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.

E. PUBLICATION FREQUENCY

HISTORY AND FUTURE is published quarterly. Regular issues come out in December, March, June, September . Additionally, a special issue is published annually, announcement for which shall be made on this website and relevant mailing groups.

F. PRIVACY STATEMENT

The names and e-mail addresses entered in this journal site will be used exclusively for this journal and will not be made available for any other purpose or any other party.

G. OPEN ACCESS POLICY

HISTORY AND FUTURE provides instant access to its content to promote scientific research and favors the growth of scientific knowledge.

PUBLICATION PRINCIPLES

- The Journal of History and Future aims to contribute to the accumulation of knowledge in the social sciences by publishing internationally recognized scientific studies.

- The Journal of History and Future is an international refereed journal published quarterly (December, March, June and September).

- The publication language of the journal is Turkish or English.

- The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods in their field. The works submitted to the journal should not be published or sent for publication elsewhere. Shipments to our journal are screened by Turnitin plagiarism detection program. Articles which was determined by plagiarism will be rejected without being included in the referee process.

- Manuscripts are first examined in terms of shape. The manuscripts which are not observed in the publication and writing principles shall be returned to the author in order to make necessary corrections without being subject to content review.

- Unpublished manuscripts are stored in the journal archive.

- The manuscripts sent to be published to the journal will be sent to the referees who are experts in the subject determined by the editorial board after the preliminary examination. It is decided to publish the manuscript with at least two positive reports. In case two referees give negative opinions, the manuscript will not be published. When positive and negative referee reports are available for the same article, the manuscript will be rejected by the editor or a decision of acceptance or rejection will be given through one more referee's supporting report.

- The names of the number referees are included in the relevant issue of the journal.

- No copyright fee is paid to the author for the published articles.

- The Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published three times a year in December, April and August. The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

- The Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the social sciences. At the same time, various articles such as history, literature, sociology, ethnicity, book, criticism and evaluation are also included. JHF applies at least two peer-review processes. The referees and editors in the submitted articles should have the corrections made within 20 days and the final version of the manuscript should be uploaded to the journal system. The content and format of the manuscripts submitted to the journal may be rejected by the editorial board unless deemed appropriate.

- The scientific and legal responsibility of the published work belongs to the author(s).

- All publication rights of articles accepted for publication belong to Journal of History and Future.

- The decision of the Chief Editor will not be taken into consideration for the matters not mentioned here.

ETHICAL PRINCIPLES

AUTHORS

- It is authors' responsibility to ensure that the submitted article is of a quality that contributes to the academic field.

- The works must be original and based on research. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution

- Although the plagiarism scan will be carried out by AID, authors are responsible for academic consequences of plagiarism.

- The articles should not be sent to different journals at the same time. Also, the articles must be unsent to the other journals before.

- It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles.

- Citations and bibliography should be complete and realistic.

REFEREES

- Referees should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality.

- Referees should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential.

- Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way.

- Referees should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academic criteria. The opinions put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation.

- Referee reports should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided.

- Referees should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely.

- Referees must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

EDITORIAL BOARD

- Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process.

- Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them.

- Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission.

- It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential.
- Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty.
- It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner.
- Editors should give priority to academic concerns and criteria when accepting the articles to the journal.
- Editors should not list the names of those who do not contribute the journal, as a member of editorial board or assistant editor.

Kurullar / Boards

Editör

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Yayın Kurulu Başkanı / Head of Publication Board

Prof. Dr. Sabit DUMAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Hüseyin Üreten

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Batman Üniversitesi / İslami İlimler

Doç. Dr. Danko LEOVAC

Sırbistan Belgrad Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Orlin SABEV

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. İbrahim GASHİ

University of Prishtina

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Halim BAJRAKTARİ

University of Prizren

Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Saman HASHEMPOUR

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL

İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TAŞKIN

Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Üftade MUŞKARA

Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fitim RİFATİ

Institute of History – Pristina

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

Batman Üniversitesi / Tarih Bölümü

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

Fırat Üniversitesi / Tarih Bölümü

Prof. Dr. Tamella ALİYEVA

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Fahri YETİM

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Şarika GEDİKLİ BERBER

Gazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Selim ADALI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Tarih Bölümü

Bilim Kurulu / Science Board

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Özer KÜPELİ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi / İZMİR

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Afyon Kocatepe Üniversitesi / AFYON

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Ahi Evran Üniversitesi / KIRŞEHİR

Prof. Dr. Haşim Şahin

Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Abdullah KIRAN

Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Ege Üniversitesi / İZMİR

Doç. Dr. Güven DİNÇ
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Doç. Dr. Yasin COŞKUN
Siirt Üniversitesi /SİİRT
Doç. Dr. Oktay BOZAN
Dicle Üniversitesi / DİYARBAKIR
Doç. Dr. Cafer ACAR
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi /ANKARA
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Eskişehir Osmangazi üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Fahri YETİM
Eskişehir Osmangazi üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Abdullah KAYA
Cumhuriyet Üniversitesi /SİVAS
Doç. Dr. Serkan YAZICI
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Tufan TURAN
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Vedat TURĞUT
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / BİLECİK
Doç. Dr. Başak ERGÜDER
İstanbul Üniversitesi / İSTANBUL
Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. Ferhat BERBER
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Doç. Dr. ALİ GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / RİZE
Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Doç. Dr. Cavid Qasimov
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / VAN
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi / SİVAS
Doç. Dr. Erol AKCAN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye KOÇAK
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜMÜŞ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Şükran YAŞAR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Dr. Fatma Çalik ORHUN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İHSAN ERKOÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi /
ÇANAKKALE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇELİK
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi. Erol KARCI
Çankırı Karatekin Üniversitesi / ÇANKIRI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / BURDUR
Dr. Öğr. Üyesi Hatice DURGUN
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM
Batman Üniversitesi /BATMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TUNÇ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /
KAHRAMANMARAŞ
Dr. Yusuf YILDIZ
Abant İzzett Baysal Üniversitesi / BOLU
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi İskender DÖLEK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEMİREL
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Ahmet TUNÇ
İnönü Üniversitesi / Malatya
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi A.Vahap ULUÇ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi / ANKARA

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

Hakemler - Referees

VOLUME 10, ISSUE 3 – SEPTEMBER 2024

CİLT 10, SAYI 3 - EYLÜL 2024

(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

e-ISSN 2458-7672

- Prof. Dr. Turan Akkoyun**, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Celil Bozkurt, Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Dilsen İnce Erdoğan, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Akça, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğretim Görevlisi Kenan Demirel, İzmir Ekonomi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zafer Çil, Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Güneş, Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Erkan Bedirhanoglu, Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Ahmet Korkmaz, Bir Kuruma Bağlı Değildir
Doç. Dr. Süleyman Tekir, Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Nilgün Nurhan Kara, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Özturhan, Batman Üniversitesi

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

Hakemler - Referees

VOLUME 10, ISSUE 3 – SEPTEMBER 2024

CİLT 10, SAYI 3 - EYLÜL 2024

(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Osmanlı Sosyal Hayatında Bisikletin Benimsenmesi ve Yaygınlaşması.....165
The Adoption and Spread of the Bicycle in Ottoman Social Life
Cenk HÜNER
- Göçebe Aşiretlerin Askerî Sisteme Entegrasyonu: IV. Ordu-Hamidiye Süvari Alayları İlişkisi.....194
The Integration of Nomadic Tribes into the Military System: IVth Army-Hamidian Cavalry Regiments Relationship
Abdullah EKİNCİ; İsmail YAKAN
- Mustafa Kemal Atatürk'ün Anzaklara Mesajları.....216
Mustafa Kemal Atatürk's Messages To The Anzacs
Mehmet Emin ELMACI
- Abbasî Gastronomisinde İtidal, Beslenme Uzmanlığı ve Mutfak Literatürü.....254
Moderation, Nutrition Speciality and Culinary Literature in Abbasîd Gastronomy
Yunus ARİFOĞLU
- Amaçları Doğrultusunda Almanların Gözüyle Rusya'da Yaşayan Türkler ve Diğer Unsurlar (1939-1945).....269
Turks and Other Elements Living in Russia as Seen by the Germans in Line with Their Objectives (1939-1945)
Yaşar ÖZÜÇETİN
- Halkla İlişkiler Alanının Değişimi ve Dönüşümü: Dijital Halkla İlişkiler ve Yapay Zekâ.....293
Change and Transformation of Public Relations: Digital Public Relations and Artificial Intelligence
Lale Barçın AKA

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Yüksek Lisans Öğrencisi
Cenk HÜNER

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü
cnhnr1@gmail.com

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3469-6811

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 07/09/2024 17/09/2024

Araştırma Makalesi

DOI: http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1545204

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Sosyal Hayatında Bisikletin Benimsenmesi ve Yaygınlaşması

The Adoption and Spread of the Bicycle in Ottoman Social Life

Öz

Endonezya'daki Tambora volkanik dağının 1815 yılında patlamasıyla püskürttüğü küller, Dünya'nın büyük bir kısmında önemli iklim değişikliklerine neden olmuştur. Bunun sonucunda "Yazsız Yıl" olarak da nitelendirilen 1816 yılında Avrupa'da büyük bir kıtlık olmuş, tarımsal üretimin düşmesiyle binek hayvanlarının sayısında da azalma yaşanmıştır. Binek hayvanı eksikliği sorununu çözmek için insanın kendi kas gücüyle hareket eden bir ulaşım aracı yapma fikri, bisikleti ortaya çıkarmıştır. Kişisel ulaşım konusunda binlerce yıldır kullanılan binek hayvanlarına bir alternatif olması amacıyla 1817 yılında icat edilen bisiklet, geçirdiği gelişim ve dönüşüm sonucunda 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren tüm dünyada yayılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde ise bisiklet, 1890'lı yıllardan itibaren öncelikle İstanbul, İzmir ve Balkan şehirleri gibi bölgelerde boy göstermeye başlamış ve giderek bisikletli sayısında artış yaşanmıştır. Bu makalede bisiklet cemiyetleri, yarışlar ve yurt içi bisiklet seyahatleri gibi başlıklar üzerinden arşiv belgelerine, dönemin gazete ve dergilerine ve literatüre dayalı olarak Osmanlı sosyal hayatında bisikletin benimsenmesi ve yaygınlaşması konusu incelenecektir. Yine Osmanlı basınında çıkan bisikletin sağlık üzerindeki etkileri ve kadınların bisiklet kullanımı tartışmalarına yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bisiklet, Velodrom, İzmir.

*Bu makale, Cenk Hüner'in 2022 yılında Dr. Öğr. Üyesi Adem Korkmaz'ın danışmanlığında, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı Osmanlı Kamusal Alanında ve Sosyal Hayatında Bisikletin Kullanımı ve Yaygınlaşması başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ATIF: HÜNER, Cenk, "Osmanlı Sosyal Hayatında Bisikletin Benimsenmesi ve Yaygınlaşması", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/3 (Eylül 2024), s. (165-193)

CITE: HÜNER, Cenk, "The Adoption and Spread of the Bicycle in Ottoman Social Life", *Journal of History and Future*, 10/3 (September 2024), pp. (165-193)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

The ash that was spewed out by the Tambora volcanic mountain in Indonesia in 1815 caused significant climate changes in a large part of the world. As a result, there was a great famine in Europe in 1816, also known as the “Year without Summer”, and the number of mounts decreased as agricultural production decreased. The idea of creating a means of transportation that could move with man’s own muscle power in order to solve the problem of mounts shortage led to the idea of bicycle. Bicycle, invented in 1817 as an alternative to mounts that had been used for thousands of years for personal transportation, began to spread all over the world as of the last quarter of the 19th century as a result of its development and transformation. In the Ottoman Empire, bicycles first started to appear in regions such as Istanbul, Izmir and the Balkan cities from the 1890s onwards, and the number of cyclists gradually increased. This article will examine the adoption and spread of bicycles in Ottoman social life based on archival documents, newspapers and magazines of the period and literature under titles such as bicycle societies, races and domestic bicycle travels. The discussions in the Ottoman press about the effects of cycling on health and women’s use of bicycles will also be included.

Keywords: Ottoman Empire, Bicycle, Velodrome, Izmir.

Giriş

Bisiklet, Baron Karl Ludwig von Drais tarafından 1817 yılında icat edilmiştir¹. Drais’in icadı, kişisel ulaşım alanında büyük bir atılım olsa da başlangıçta pedalsız, frensiz ve demir tekerlekli şekliyle tehlikeli, konforsuz ve pahalı bir makine olarak görülmüş, zenginlerin eğlence oyuncağı, sirk ve tuluatların sahne dekoru olmaktan öteye geçememiştir². Ancak zamanla geçirdiği dönüşüm ve lastik ve zincir teknolojilerindeki ilerleme ile neredeyse günümüz formunu kazandığı 1885’ten itibaren kişisel ulaşım alanında gerekli bir alet olarak yaygınlaşmıştır.

Bisiklet üreticileri ve patent başvuruları sayısındaki artış nedeniyle Avrupa ve Amerika’da 1868 yılı sonrası dönem, *bisiklet çılgınlığı* dönemi olarak adlandırılmıştır.³ Bisikletin iyice yaygınlaştığı 1890’lı yıllara ise *Bicycle Boom* (Bisiklet Patlaması) dönemi de denilmektedir. Öyle ki artık bisiklet, zengin adamın eğlencesi olmaktan ziyade fakir adamın atı olarak anılmıştır.⁴

Bisiklet, 19.yüzyılda sosyal hayat, ulaşım sektörü ve üretim konuları üzerinde ciddi

-
- 1 Tony Hadland, Hans-Erhard Lessing, *Bicycle Design: An Illustrated History*, Cambridge Massachusetts London, The MIT Press, 2014, s.11.
 - 2 *The Bicycle 200 Years on two wheels*, Gloucestershire, Mirrorpix The History Press, 2017, s. 3; David V. Herlihy, *Bicycle: The History*, Massachusetts, Yale University Press, 2004, s.23, 27-28, 31.
 - 3 Herlihy, *Bicycle...*, s.98.
 - 4 Herlihy, *Bicycle...*, s.242. Ayrıca Bkz. Frédéric Héran, *Le retour de la bicyclette: Une histoire des déplacements urbains en Europe de 1817 à 2050*, Paris, La Découverte, 2014, s. 3.

etkiler bırakmıştır.⁵ Bisikletin başrolde olduğu spor, sağlık ve eğlence aktiviteleri sayesinde kadınların sosyal hayattaki görünürlüğü artmış ve bisiklet, kadın özgürlüğü konusunda simgesel bir makine haline gelmiştir. Kişisel ulaşım alanında bisikletin ortaya çıkışı, at ve at arabası gibi ulaşım imkânlarına sahip olan küçük bir azınlığın yerini, istediği anda istediği yere gidebilme özgürlüğüne sahip bireylerin almasını sağlamıştır.⁶ Bu gelişmeyle beraber insanların mesafe ve mekân kavrayışları genişlemiş, böylece seyahat anlamında da dönüşüm yaşanmıştır: Birçok tarihçi, bisikletin yeni tipte bir turist kimliği ortaya çıkardığını öne sürmektedir.⁷ Ayrıca bisikletin üretim üzerindeki etkilerinin bir neticesi olarak, seri üretim, yedek parça, yol inşası, trafik kanunları gibi birçok yenilik, gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir.⁸

Osmanlı toplumu ise bisikletle Thomas Stevens (1884-1886)⁹, Rober Oglesbi-Horas Key (1889)¹⁰ ve Thomas Gaskell Allen Jr.-William Lewis Sachtleben (1891)¹¹ gibi bisikletle dünya seyahatine çıkan seyyahların Osmanlı topraklarından geçişleri esnasında tanışmıştır. İlk başlarda şeytan arabası¹² gibi tanımlarla uzak durulan bisiklet, basının da yoğun haber ve tanıtım yazılarıyla 1890'lardan itibaren Osmanlı kamu kurumları ve sosyal alanında benimsenmeye başlamış ve giderek yaygınlaşmıştır.

Bu makalede, Fransızca *vélocipède* kelimesinin Türkçe'ye aktarımıyla velosiped olarak isimlendirilen bisikletin; Osmanlı topraklarına ne zaman geldiği ve yaygınlaşmaya

5 Anita Rush, "The Bicycle Boom of the Gay Nineties: A Reassessment", *Material Culture Review*, 18 Haziran 1983, s. 6.

6 Jeremy Withers, "The War of the Wheels: H.G. Wells and the Bicycle", *English Books*, Iowa State University, 2017, s. 8. (Çevrimiçi): https://lib.dr.iastate.edu/engl_books/2, 17 Nisan 2022. Bisikletin ortaya çıktığı 19. yüzyılda, ulaşım anlamında en büyük atılımın trenler olduğunu söyleyebiliriz. Ancak trenler ve tren yolları, büyük sermaye ve iş gücüne ihtiyaç duyduğundan ötürü, önemli güzergahlar üzerine inşa edilmiştir. Yolcu treninin geliştirilmesinden sonra kırsal kesime erişim zaten yaygındı ancak bisikletçiler özellikle sabit rotalar, katı programlar ve trenin fiziksel sınırları dışında seyahat etmenin özerkliği ile ilgileniyorlardı. Kendi kurallarını insana dayatan ve insan ile çevre arasına mesafe koyan bir teknolojinin bu ezici deneyiminin aksine, bisiklet, kontrolün yeniden insanın elinde olmasını sağlayacak bir teknoloji ürünü olarak tasvir ediliyordu. (Zack Furness, *One Less Car: Bicycling and the Politics of Automobility*, Philedelphia, Temple Univertsity Press, 2010, s. 15).

7 Rush, "The Bicycle Boom of the Gay Nineties: A Reassessment", s.3.

8 Zack Furness, *One Less Car: Bicycling and the Politics of Automobility*, Philedelphia, Temple Univertsity Press, 2010, s.15.

9 Thomas Stevens, *Around the World on a Bicycle: From San Francisco to Teheran*, London, Sampson Low, Marston, Searle and Rivington Crown Buildings, 1887, s. 202-329.

10 BOA., *Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO.)*, 112/117, 23 Ağustos 1889; *Sabah*, C.I, No: 43, 30 Eylül 1305 (12 Ekim 1889), s. 3; Cenk Hüner, *Osmanlı Kamusal Alanında ve Sosyal Hayatında Bisikletin Kullanımı ve Yaygınlaşması*, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Adem Korkmaz, İstanbul Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2022, s.22; Atıf Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s. 659.

11 İlker Yaman, "To Constantinople on a Bicycle: The Journay of Two American Adventurers in 1891", 27 Şubat 2016, (Çevrimiçi) <https://www.weloveist.com/to-constantinople-on-a-bicycle-the-journey-of-two-american-adventurers-in-1891>, 12 Mart 2022.

12 *The Dallas Daily Chronicle*, C.IV, No: 128, 14 Kasım 1892; Tepedelenizade Kamil, "Velosiped Hatıraları", *Servet-i Fünûn-İlave Kısmı*, C.X, No: 259, 10 Şubat 1311 (22 Şubat 1896), s. 199; Nüzhet, "Velosiped ile Seyr ü Hareket Muvafık-ı Sihhat midir?", *Maarif*, C.I, No: 16, 9 Cemaziyelahir 1309 (10 Ocak 1892), s. 248-249.

başladığı, nasıl karşılandığı, ilk hangi bölgelerde kullanıldığı ve sosyal hayatta ne gibi etkilerinin görüldüğü sorularına cevap aranmıştır. Çalışmada; arşiv belgeleri, dönemin gazete ve dergileri gibi birincil kaynakları bünyesinde barındıran Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Katoloğu, İBB Atatürk Kitaplığı Veri Tabanı, Hakkı Tarık Us Veri Tabanı, Ahmet Piriştina Kent Arşivi Veri Tabanı, İSAM Makaleler Veri Tabanı ve The Library of Congress'in gazeteler veri tabanından yararlanılmıştır. Yine yerli ve yabancı literatürden de istifade edilmiştir.

A. Osmanlı Devleti'nde Bisiklet Cemiyetleri

Bisiklet, Osmanlı topraklarında yaygınlaşması ve yarışların da düzenlenmesiyle birlikte gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir. Spor ve boş zaman aktivitesi olarak tercih edilmesiyle birlikte kolektif bir eğlence ve spor imkânı sunan bisiklet, cemiyetleşmeyi de beraberinde getirmiştir. İlk başlarda Balkanlar, İzmir ve İstanbul'da bisiklet kulüpleri teşekkül etmeye başlamıştır. Buna karşın bu kulüpler Batı'da olduğu gibi basın-yayın organlarına sahip olan, disiplinli bir şekilde örgütlenmiş ve resmi olarak idari otoritelerin izniyle oluşturulmuş kulüpler değildir. Daha çok birçok bisikletlinin ortak bir amaç etrafında toplandıkları ve sosyalleştikleri kalabalıklar olarak görülmektedirler. Bu cemiyetler sadece yarışlar düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda yolların modernizasyonu ve şehircilik konusunda kamuoyu da oluşturmuşlardır.

Avrupa ve Amerika'da kurulan bisiklet kulüpleri, askeri tarzdaki üniformaları ve organizasyon yapılarıyla atlı süvarileri örnek almışlar ve oldukça militarist bir tarzda örgütlenmişlerdir.¹³ Osmanlı'da ise böyle bir cemiyetleşmeyi sadece keşşaflıkta (izcilik) görmekteyiz. Osmanlı'da keşşaflık eğitimlerinde bisiklet ile alakalı temel bilgi ve beceriler verilmiş ve iyi yetişmiş bir izcinin bisikletle 4 saatte en az 40 km yol kat edebilmesi ve bisiklet tamirinden anlaması beklenmiştir.¹⁴

Balkanlar'da, özellikle Bulgaristan'ın Varna, Filibe ve Sofya gibi birçok şehrinde bisiklet cemiyetleri kurulmuştur.¹⁵ Selanik'te kurulan *İsportin* Kulüp de 1890'larda faaliyette bulunmuştur.¹⁶ Bunun yanında Manastır Osmanlı Velosipet Kulübü'ne ait olduğu belirtilen fotoğraflar, bölgede bisiklet cemiyetlerinin kurulduğunu göstermektedir.¹⁷

1895 sonrası oluşturulan spor kulüpleri içerisine bisikletin de dahil edilmesiyle beraber, bisiklet cemiyetlerinin sayısında bir artış olmuştur. Bisiklet sporuna, kulüpleri ve okulları içerisinde yer veren kuruluşlar şunlardır: Panionios Kulübü, Apollon Kulübü, Pelops Kulübü, İstanbul Tatavla, İstanbul Rum Jimnastik, İstanbul Rubtiyon Mektebi, Ayvalık İalikos, İzmir İdmanperveran, Hamidiye Sanat Okulu, İzmir İdadisi, Angelaki Okulu, Aroni Okulu, Amerikan Okulu, Filarmoni Kulübü, Bornova İdman Kulübü ve

13 Furness, *One Less Car...*, s. 30.

14 Zafer Toprak, "Meşrutiyet ve Mütareke Yıllarında Türkiye'de İzcilik", *Toplumsal Tarih*, nr 52, Nisan 1998, s. 18.

15 BOA, *Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A.MTZ.4.)*, 142/13, 6 Mayıs 1322 (19 Mayıs 1906).

16 "Velosiped Müsabakası", *Asır*, nr 409, 16 Ağustos 1315 (28 Ağustos 1899), s. 3.

17 BOA, *Yabancı Arşiv Makedonya (YB.021)*, 113/16, 1912.

İsportin Kulüp'tür.¹⁸

Bisiklet sporunda kulüpleşmenin göze çarptığı II. Meşrutiyet sonrası dönemde, bisiklet faaliyeti gösteren ilk kulüp Fenerbahçe'dir. Fenerbahçe'nin bisiklet sporu konusunda yakaladığı başarıya ulaşmak için Beşiktaş Kulübü de bir takım çalışmalar içinde bulunmuştur. Galatasaray'ın ise bisiklet sporuna ön ayak olmaya başladığı tarih kuruluşu ile paralellik göstermektedir.¹⁹ Ancak kulüpleşme konusunda bahsi geçen iki kulüp kadar ön plana çıkamamıştır.

Son olarak, spor faaliyetlerini tek bir çatı altında toplamak için *İdman Cemiyetleri İttifakı* oluşturulmuştur. 26 Haziran 1920'de Kadıköy Union Club'da İstanbul'da faaliyet gösteren on üç kulübün yöneticilerinin katılımı ile bu cemiyetin kurulması kararlaştırılmıştır. Nisan 1921'de faaliyete geçen Cemiyetler İttifakının 269 maddelik yönetmeliği de ortaya çıkmıştır. Cemiyet'in 1923 yılı kongresinde atletizm, futbol, güreş ve bisiklet bahsi geçen dört spor dalıdır. Cumhuriyet Dönemi'nde dallara ayrılan sporların başkanları da kongrede seçilmiştir. Bisiklet Federasyonu İlk Başkanı Muvaffak Menemencioğlu'dur.²⁰ Böylece bisiklet sporu, Osmanlı'nın son dönemlerinde attığı temellerle Cumhuriyet Dönemi'nde profesyonel anlamda bir gelişme göstermiştir.

B. Osmanlı Devleti'nde Bisiklet Yarışları

Osmanlı topraklarında ilk bisiklet yarışının hangi tarihte yapıldığını tespit etmek pek mümkün gözükmemekle birlikte amatör bisikletlilerin mesirelik alanlarda yaptıkları yarışlar, bisikletin görülmeye başladığı 1885 yılı sonrasıdır. Ancak kişiler arasında yapılan amatör yarışlar dışında planlı bir şekilde tertip edilen organizasyonların 1895 yılından sonra olduğunu bilmekteyiz. Osmanlı topraklarında bisiklet yarışları konusunda öne çıkan şehirler, Avrupa kültürüyle köprü vazifesi gören İzmir, İstanbul ve Selanik'tir.

Bisiklet cemiyetlerinin organize ettiği yarışlar düzen ve asayiş sebebiyle kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Pehlivan güreşleri, at ve bisiklet yarışları gibi müsabakalar için hazırlık yapılmasından evvel hükümetten konu ile ilgili izin alınması ve hükümetçe belirlenecek bir zaman ve mahalde bahsi geçen müsabakaların yapılması şartı getirilmiştir.²¹ İngiltere Devleti uyruklu *Trisdam* mirasçıları tarafından İzmir'in Bornova nahiyesinde, sahip oldukları mülk civarında her sene 23 Nisan ve 21 Mayıs günleri yapılmakta olan jimnastik ve bisiklet yarışlarının 1902 yılı içerisinde de yapılması için Aydın Valiliğinden izin istenmiştir.²² Dahiliye Nezareti ve Sadaretle yazışmalardan sonra bir kereye mahsus olması ve bölgedeki zabıtarlar tarafından dikkat edilerek herhangi bir uygunsuzluğa fırsat verilmemesi şartıyla yarışlara izin verilmiştir.²³

18 Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, İstanbul, Literatür Yayınları, 2000, s. 273-275.

19 Süleyman Tekil, *Galatasaray Tarihi 1905-1985*, İstanbul, y.y., 1986, s. 5.

20 Ergun Hiçyılmaz, *1912-2012 Türkiye'de Bisikletin 100 Yıllık Tarihi*, İstanbul, Bisiklet Federasyonu Yayınları, 2012, s. 15.

21 BOA, *DH.MKT*, 2567/66, 25 Teşrinievvel 1317 (7 Kasım 1901).

22 BOA, *İrade Dahiliye* (İ.DH), 1396/6, lef 2, 21 Zilkade 1319 (1 Mart 1902).

23 BOA, *BEO*, 1838/137850, 21 Muharrem 1320 (30 Nisan 1902).

1. İzmir’de Bisiklet Yarışları

Bisiklet yarışları, İzmir/Bornova’da ilk olarak 1893 yılında planlanmış ancak atletizm yarışlarının uzun sürmesinden dolayı yapılamayıp sonraki bir tarihe ertelenmiştir.²⁴ Bu nedenle İzmir’de ilk bisiklet yarışları 1895 yılında gerçekleştirilmiştir. 1895’te düzenlenen ve halkın yoğun ilgisiyle iki binden fazla seyirci tarafından izlenen yarışlar jimnastik, atletizm ve bisiklet dallarında icra edilmiştir. Bisiklet dalında yapılan altı yarışın beşini Karşıyakalı *Pascal Petriçe*, birini ise *Tomani Etyen* kazanmıştır. Bisiklet sporu konusunda o zamana kadar İzmir’de yapılan en büyük organizasyon sayılan yarışlar içerisinde mesafesi beş mil olan son yarış, on dokuz dakika sürmüştür. Ayrıca bisikleti devirmeksizin, bitiş çizgisine kadar en yavaş şekilde ve en sonuncu gelenin kazanacağı farklı konseptte bir bisiklet yarışı da düzenlenmiştir. Hızdan ziyade denge kabiliyetini ölçen bu yarışın galibi ise, şehrin İstinaf Mahkemesi azalarından Dedeyan Efendi’nin oğludur.²⁵ Sonuncu gelenin kazandığı bir yarışın düzenlenmesi, İzmir’in bisiklet konusunda ne derecede yenilikçi olduğunu da göstermektedir.

1895 yılında Kordon’da *Kramer Birahanesi* önünden Karşıyaka’ya kadar sürecek olan bir müsabaka daha tertip edilmiştir. 1897’de yapılan bir bisiklet yarışında ise bisikletçiler, içlerinde yumurta bulunan kaşıklarla mücadele etmişlerdir. 1898’de düzenlenen bisiklet yarışması çeşitli mesafelere ayrılmıştır. Yarım, bir, iki ve beş mil şeklinde yapılan yarışlarda, dereceye girenler arasında Türkler yoktur ve kazananların hepsi Levanten bisikletçilerdir: *J. Whitthall* üç yarışta da birinci gelmiştir.²⁶

1895’te İzmir’de icra edilen yarışlar sadece şehir içinde sınırlı kalmamış, kazalar arası da düzenlenmiştir. İzmir-Urla ve Urla-Çeşme arasında Hamidiye Şose yolu üzerinde 20-30 bisikletçinin katılacağı kazalar arası bir yarışma planlanmıştır.²⁷

Bisiklet yarışları, Bornova’da, Levanten aileler tarafından yapılmaya başlanmış ve daha sonra yerli Rumlar bu bisiklet yarışlarını geleneksel *Panionion Yarışları* adı altında her yıl düzenlemişlerdir.²⁸ 1896’da İzmir’de kurulan *Panionion Kulübü* 1900 yılında, dördüncü defa yapılan yarışlarda, atletizm, jimnastik ve bisiklet dalında müsabakalar tertiplemiştir. Yarışlara katılan dönemin okul ve kulüpleri şunlardır: Hamidiye Sanat Okulu, İzmir İdadisi, Angelaki Okulu, Aroni Okulu, Amerikan Okulu, Panionion Kulübü, Filarmoni Kulübü, Apollon Kulübü ve Bornova İdman Kulübü. Bu yarışmada bisiklet müsabakaları iki, üç, beş ve on yedi mil mesafelerde icra edilmiştir. Yarışların genelinde dokuz birinciliği Panionion Kulübü, yedisini Bornova İdman Kulübü, üçünü Apollon Kulübü, birini Filarmoni Kulübü kazanmıştır. Amerikan Okulu iki, Hamidiye Sanat Okulu, Aroni Okulu ve İzmir İdadisi birer yarışma kazanma başarısı göstermiştir.²⁹

24 Günver Güneş, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Modern Sporların İzmir’e Girişi (1850-1922)*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2012, s. 122.

25 “Velosiped ve İnsan Yarışı”, *Ahenk*, c. I/25, 20 Mayıs 1895, s. 2; *Ahenk*, c. I/28, 31 Mayıs 1895, s. 2.

26 Beyru, *19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam*, s. 273-274.

27 *Ahenk*, c. I/37, 8 Temmuz 1895, s. 1.

28 “Smyrna/Izmir Cyclists”, (Çevrimiçi) <http://www.levantineheritage.com/izmir-cyclists.html>, 19 Şubat 2022.

29 Beyru, *19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam*, s. 273-275.

Panionion Yarışları 1901 yılında, beşinci kez, Aydın Vilayeti Valisi Kamil Paşa gözetiminde Bornova’da yapılmış ve İngiliz bisikletçiler tüm yarışları kazanmıştır. 1902³⁰ yılında gerçekleştirilen sekiz buçuk kilometrelik Pınarbaşı-Bornova yarı maraton bisiklet yarışında ise *Luka Venizelos* adında bir Rum birinci olmuştur. Türk bisikletçi Mustafa Süleymanoviç ise on yedi kilometrelik yarışta ikinci olma başarısını göstermiştir.³¹ 7 Nisan 1903 yılında Panionion ve Apollon Kulüpleri tarafından Bonova’da yapılması planlanan yarışlar hava şartlarından ötürü 6 Mayıs’ta icra edilmiştir. 14 okul ve 150’yi aşkın yarışmacının olduğu organizasyonda bisiklet yarışları 800 metre, 4500 metre ve 17 kilometre mesafelerde yapılmıştır.³² 1907 yılında atletizm ve bisiklet dallarında yapılan Panionion Yarışları’na katılan kulüpler, Panionion, Apollon, Pelops, İstanbul Tatavla, İstanbul Rum Jimnastik, İstanbul Rubtiyon Mektebi, Atina Panhellenik, Atina Nasyonel Jimnastik, Ayvalık İalikos, Patra, Pire, Patras, Pan Ahaikos, Kahire İfiko, İzmir İdmanperveran olarak sıralanmaktadır.³³

Buraya kadar bahsi geçen yarışlarda derece yapan yarışçılar ve katılımcılar hakkındaki bilgilere göre Mustafa Süleymanoviç hariç Müslüman kesimden bisikletçilerle ilgili herhangi bir ifade geçmemektedir. Katılımcıların, bölgenin gayrimüslim kesiminden oldukları ve bisikleti İzmir’de yaygınlaştırdıkları anlaşılmaktadır.

2. İstanbul’da Bisiklet Yarışları

İstanbul’da bisiklet yarışlarının ilk kez ne zaman düzenlendiği ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla beraber Servet-i Fünûn Dergisi sahibi Ahmed İhsan Bey’in ifade ettiğine göre, ilk yarış 1893 yılında Tepebaşı Bahçesi denilen bir alanda yapılmıştır. Ancak bu yarış, seyirciler tarafından takip edilen büyük bir organizasyon olmayıp, daha çok bisikletlilerin kendi aralarında yaptıkları bir müsabakadır. Bahsi geçen yarışmada amaç, bahçe etrafında 120 tur atabilmektir. Müsabakayı ortaya çıkaran *Ortek* isimindeki bisikletçi 104, İstanbul’da tanınmaya başlayan yarışçı *Fernand* ise 120 tur atmayı başarmıştır.³⁴

İstanbul’da profesyonel anlamda ilk bisiklet yarışı 16 Ağustos 1895’te Tarabya’da bulunan *Summer Palace*’da yapılmış ve uyandırdığı merakтан ötürü Büyükdere ve Tarabya

-
- 30 Bornova’da bulunan *Trisdam* ailesinin emlakı dâhilinde her sene 23 Nisan ve 21 Mayıs tarihlerinde düzenlenen jimnastik, koşu ve bisiklet yarışları hakkında 1902 yılında yedi maddeden oluşan ve yarışlarda uyulacak kuralları açıklayan bir talimatname metni de kaleme alınmıştır. Talimatnamede ilk dört madde genel anlamda tüm yarışlar ve yarışçılar için geçerli kurallardır. Beş ve altıncı maddeler koşu ve jimnastikle, yedinci madde ise bisikletle alakalıdır. Buna göre “... şayed velosipedcilerden biri sehven işaret verilmeden evvel hareket edecek olursa koşmaktan tevkif edilerek yeniden hareket ettirilecektir. Velosipedçiler imkân müsa’id olduğu kadar meydandaki daire dâhilinde seyr ü hareket etmeğe mecburdur. Dairenin bir tarafından diğerine kadar çekilen çizgi nokta-yı münthayı ira’e etmektedir. Velosipedin ön tekerleğiyle evvelce olarak dokunan birinciliği kazanmış olduğu itibar olunacaktır.” (BOA, İ.DH, 1396/6, 7 Muharrem 1320 (16 Nisan 1902).
- 31 Mehmet Süme, Selami Özsoy, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Bisiklet Sporü”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, nr 24, Konya, 2010, s. 350.
- 32 Nurbike Ceylan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bisikletin Serüveni”, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2020, s. 56-57.
- 33 Günver Güneş, “19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Şeytan Arabalarının İzmir’e Girişi: İzmir’de İlk Bisiklet Yarışları”, *Toplumsal Tarih*, nr 164, 2007, s. 62.
- 34 Reşat Ekrem Koçu, “Bisiklet Maddesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1941, s. 2821.

halkının ilgisini çekmiştir. Beş farklı yarış icra edilmiş ve bu yarışların ilk müsabakası, Tobacco Reji Şirketi başkâtibi *Devlet Efendi*, *Dük Dömuri* ve *Mösyö Lorando* arasında gerçekleşmiştir. Yarışta *Devlet Efendi* birinciliği kazanmış, *Mösyö Lorando* ise yarış esnasında bisikletten düştüğü için müsabakayı tamamlayamamıştır. İkinci müsabaka ise, *Mösyö Döv* ile *Mösyö Balador* arasında yapılmış ve birinciliği *Mösyö Döv* kazanmıştır. Üçüncü yarış, Osmanlı Bankası Müdürü Sir Edgar Vincent, *Dük Dömuri* ve *Vikont Şarl Dözdekeb* arasında olmuş ve çok çekişmeli geçen yarışı Osmanlı Bankası Müdürü kazanmıştır. Dördüncü yarışta tatsız olayların yaşanmasından dolayı beşinci yarışa geçilmiş ve tüm bisikletçilerin katıldığı bu yarışı ise *Mösyö Dömuri* kazanmıştır.³⁵ Bisikletlilerin ve izleyenlerin fazlasıyla memnun kaldıkları bu yarışların sonraki haftalarda da yapılması planlanmıştır.

İstanbul’da yapılan yarışlarda sadece gayrimüslimler değil aynı zamanda Müslüman yarışçılar da boy göstermiştir. Bisikletleri ile Bursa’da bir seyahate çıktıklarını öğrendiğimiz Şakir Bey ve üç arkadaşı, aynı zamanda İstanbul’da yapılan bisiklet müsabakalarının birçoğunda birincilik ve ikincilikleri kazanmışlardır.³⁶ 17 Temmuz 1900’de Tepebaşı Belediye Bahçesi’nde yapılan bisiklet müsabakasını 18 yaşındaki Zeki Bey kazanmış ve mükâfat olarak kendisine 15 Fransız altını değerinde bir bisiklet hediye edilmiştir. Müsabakayı kazanmak için bahsi geçen alan etrafında 25 mil uzunluğunda devirlerin yapılması gerekmiştir.³⁷ İstanbul’da 29 Temmuz 1900 tarihinde Tepebaşı’nda düzenlenen bir başka bisiklet yarışında ise Zeki Bey, Karadağlı *Corc* (George), *Stemat* ve *Danimarkalı Anderson* mücadele etmişlerdir. 400 tur ve 70 km olan bu yarış 2 saat 15 dakikada tamamlanmıştır. *Stemat* ve *Anderson*’un *sürekli geride kalmalarından dolayı çekildikleri yarışı* Karadağlı *Corc* kazanmıştır. 300 tur boyunca birinciliği koruyan ve iki kez bisiklet değiştirmek zorunda kalan Zeki Bey ikinci olmuştur.³⁸ Hem katılımcıların çeşitliliği hem de yarışta yapılan mesafe göz önünde tutulduğunda, İstanbul’da bisiklet yarışlarının hem halk hem de yarışçılar nezdinde ne kadar revaçta olduğu anlaşılmaktadır.

1900’lü yılların başında İstanbul’da Motor Bot Makinisti Hafız, Bahriyeli Süleyman, Adil, Bahriyeli Fuat Hüsnü, Şura-yı Devlet üyesi Hamid, Kadıköylü Hüsameddin, Acem Ali, Sarıyerli Zeki, Muvaffak, Hüsnü Naili Seden ve Arap Veysel beyler bisiklet yarışlarında adlarını duyurmayı başarmışlardır. Sarıyerli Zeki Efendi’nin Kapalıçarşı’da bir tuhafiyeye dükkânı işletmesine rağmen ünlü bir yarışçı olduğu, Muvaffak Bey’in ise bu alanda çeşitli rekorları elinde bulundurduğu ve nefes problemini çözmesi halinde dünya çapında bir bisikletçi olabileceği dönemin basınında ifade edilmektedir. Hüsnü Naili Bey’in kısa, Arap Veysel Efendi’nin ise uzun mesafeli dayanıklılık yarışlarında başarılı oldukları söylenmektedir.³⁹

35 “Velosiped Müsabakası”, *Servet-i Fünûn İlave Kısmı*, c. IX/234, 10 Ağustos 1311 (23 Ağustos 1895), s. 4-5.

36 “Bandırma’dan Mektub-ı Mahsus”, *Sabah*, c. VII/2489, 22 Haziran 1312 (4 Temmuz 1896), s. 3.

37 “Müsabaka”, *İkdam*, c. VII/2176, 4 Temmuz 1316 (17 Temmuz 1900), s. 3.

38 “Derrace Süvaran Müsabakası”, *İkdam*, c. VII/2185, 17 Temmuz 1316 (30 Temmuz 1900), s. 3.

39 Sermet Muhtar Alus, “30 Sene Evvel İstanbul”, *Akşam Gazetesi*, 15 Haziran 1931, s. 5; “Bisiklet”, *İdman*, c. II/31-32, 15 Mayıs 1330 (18 Mayıs 1914), s. 507; Atabeyoğlu, *Türk Bisiklet Tarihi*, s. 8-9.

Fenerbahçe Stadi'nin olduğu Union Club (Papazın Çayırı) sahasında yapılan yarışlarda Fenerbahçe Kulübü'nün bisikletçileri Vecdi Çağatay, Aşod Efendi, Fahri Ayad, Şinasi ve Alber Beyler önemli başarılar elde etmişlerdir.⁴⁰ 1913'te İstanbul'da yapılan 23 km'lik bisiklet yarışında 45 dakika 42 saniyelik süre ile Aşod Efendi birinci gelmiştir.⁴¹ 13 Mart 1914'te Cuma Birliği Bayramı için Union Club'de yapılan müsabakada⁴², 10 Nisan 1914'te Altınordu Bayramı yarışında ve 8 Mayıs 1914'te Union Club Bayramı'nda birinciliği Vecdi Çağatay kazanmıştır.⁴³ 1 Mayıs 1914'te gerçekleştirilen İstanbul Jimnastik Bayramı yarışını Alber Bey kazanırken, 19 Haziran 1915 Şark İdman Kulübü Bayramı yarışında ise Şinasi Bey birinci olmuştur.⁴⁴

Fenerbahçeli bisikletçilerin yakaladıkları başarıya ulaşmak için Beşiktaş ve Galatasaray kulüpleri de bir takım çabalar içine girmişlerdir. 1908-1923 yıllarında bisiklet sporuna önem veren Beşiktaş, sürat ve mukavemet yarışlarında Fahrettin ve Fevzi Bey gibi yarışçılar ortaya çıkarmıştır. Sonraki yıllarda, Fenerbahçeli Aşod Efendi olarak tanınan Aşod Mamigonya, Beşiktaş Kulübü adına yarışlarda yer almıştır.⁴⁵ Galatasaray ise 1913 yılında yapılan yarışlarda Trapezci Daniş, şair Ruşen Eşref Ünaydın ve Tahsin Nahid gibi isimleri bisiklet sporuna kazandırmıştır.⁴⁶

İstanbul'daki bisiklet yarışları, engelli kategorisinde de yapılmıştır: 1913'te İdman Yurdu Müsabakaları'nda mâniyalı (engelli) bisiklet yarışlarında birinciliği kazanan kişi, Vefa Sultanisi öğrencisi Muhtar Efendi'dir.⁴⁷

3. Balkanlar'da Bisiklet Yarışları

Bisiklet yarışları 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin Balkan şehirlerinde de düzenlenmiştir. Selanik'te *Mösyö Arifoni* tarafından inşa edilen ve *İsportin Kulüp* heyeti idaresine verilen velodromda bisiklet yarışları profesyonelce icra edilmiştir.

Bu kapsamda 1899 yılında bahsi geçen velodromda düzenlenen yarışlara, bir önceki müsabakada birinciliği elde eden *Mösyö Giraf* ile önceki sene yarışlarda birinciliği kazanan Enverpaşazade Mustafa Celaleddin Bey gibi önemli isimler katılmıştır.⁴⁸ Birden fazla bisiklet yarışının yapıldığı Selanik'teki bu müsabakalara katılım yoğun olmuş ve vilayetin ileri gelenleri de yarışları izlemek için hazır bulunmuşlardır. Yarış için velodrom Osmanlı sancaklarıyla süslenmiş ve davetliler için ayrılan yerde, Selanik Valisi, Vali'nin oğlu Salim Bey ve vilayet ve askeriyenin ileri gelenlerinden kimseler hazır bulunmuşlardır. Kadın, erkek binlerce seyirci velodromu doldurmuş ve kadınlar için ayrı bir yer tahsis edilmiştir. Bando tarafından Hamidiye Marşı çalınmış ve bisikletçiler resmi bir geçit ile yarış alanına hareket etmişlerdir.

40 Atabeyoğlu, *Türk Bisiklet Tarihi*, s. 10.

41 "İdman Havadisleri", *İdman*, c. 1/8-9, 15 Teşrinievvel 1329 (28 Ekim 1913), s. 137.

42 Rüştü Dağlaroğlu, *1907-1987 Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi*, İstanbul, 1988, s. 557.

43 Doğan Yıldız, *Türk Spor Tarihi*, İstanbul, Eko Matbaası, 1979, s. 348.

44 Bülbül, *Osmanlı'dan Bugüne Türk Bisiklet Tarihi*, s. 19.

45 Hiçyılmaz, *1912-2012 Türkiye'de Bisikletin 100 Yıllık Tarihi*, s. 22.

46 Gökhan Akçura, *Bisiklet Kitabı*, İstanbul, Bisiklet Yayınları, 1993, s. 58.

47 *İdman*, c. 1/8-9, s. 137.

48 "Velosiped Müsabakası", *Asır*, nr 408, 12 Ağustos 1315 (24 Ağustos 1899), s. 2.

Üç devre halinde yapılan ve son şampiyon İtalyalı *Mösyö Giraf* ile Hasan Enver Paşa'nın oğlu Mustafa Celaledin Bey'in katıldığı ana yarışı, ilk ve üçüncü devrede birinci gelen Mustafa Celaledin Bey kazanmıştır. Ödül olarak kendisine *İsportin* Kulüp tarafından çiçek demetleri ve *altından ma'mul bir ikkil* (taç) takılmıştır. İkinci sınıf yarışçılara mahsus olan müsabakayı *Mösyö Hinto Midyabon*'un 13-14 yaşlarındaki oğlu *Mösyö Pepu* kazanarak gümüş madalyayla ödüllendirilmiştir. Birinci sınıf bisikletçilerin katıldığı yarışta *Mösyö Filardo* birinci, *Mösyö Tiano* ikinci olmuş ve kendilerine altın ve gümüş madalyalar takılmıştır. Son olarak, 24 tur ve 10 km'lik bir dayanıklılık müsabakası icra edilmiştir. *Mösyö Giraf*'ın katılmadığı bu yarış, Mustafa Celaledin Bey, *Mösyö Filardo* ve *Mösyö Tiano* arasında gerçekleşmiştir. Mustafa Celaledin Bey'in 23. turda yarışın bittiğini zannederek durması üzerine *Mösyö Filardo* birinci olmuştur. Ancak yarışın organizatörü *İsportin* Kulüp, yarışı iptal ederek sonraki bir tarihe ertelemiştir.⁴⁹

Balkanlarda yapılan bisiklet yarışları sadece Selanik ile sınırlı değildir. Varna'da bulunan bisiklet cemiyeti de bir yarış düzenlemiş ve kazananlara ödüller vermiştir. Bahsi geçen yarış, belediye tarafından tahsis edilen bir mahalde gerçekleşmiş ve bölgenin ileri gelen memurları, askerleri ve halktan kimseler tarafından izlenmiştir.⁵⁰ Ayrıca bisiklet cemiyetleri 1905 yılında Köstendil'de ve 1906 yılında Filibe şehirlerinde de bisiklet müsabakaları düzenlemişlerdir. Bu yarışların temel görevi halk nezdinde bisiklet severliği arttırmaktır.⁵¹ Ayrıca Sofya'daki bisiklet cemiyetinin davet ettiği Romanyalı bisikletçilerin birkaç gün kalmak üzere Sofya'ya gelecekleri bilgisine ulaşmaktayız.⁵² Bu seyahat, hem bisikleti tanıtmaya hem de cemiyetler arası ortak bir organizasyon oluşturma çabasını göstermektedir.

4. Diğer Bisiklet Yarışları

Bursa'da da bisiklet yarışları düzenlenmekteydi. 1909'da Sanayi Sergisi Bisiklet Yarışında İstanbullu Hafız Mehmet Ali Efendi birinci olmuştur.⁵³

Osmanlı Arşivi'ndeki bir belge, 20. yüzyılın başları gibi erken bir tarihte İzmit'te de bisiklet yarışlarının yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Eylül 1901 tarihli belgede İzmit'te yapılacak olan bisiklet yarışlarının hükümet tarafından sonraki bir tarihe ertelendiği ifade edilmektedir.⁵⁴ Ancak bu yarışın daha sonra yapıp yapılmadığına dair herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

49 *Asır*, nr 409, s. 3. Selanik'teki velodromda sonraki yıllarda da bisiklet yarışlarının yapıldığını söyleyebiliriz. 1902 tarihli bir arşiv belgesinde velodromda yapılacak yarışlar için hükümetten izin istenmiştir. (BOA, *DH.MKT*, 511/11, 25 Mayıs 1318 (7 Haziran 1902); *BEO*, 1865/139847, lef 4, 21 Mayıs 1318 (3 Haziran 1902).

50 BOA, *HR.SFR.4*, 784/121, 21 Temmuz 1319 (3 Ağustos 1903).

51 BOA, *A.MTZ.4*, 142/13, 6 Mayıs 1322 (19 Mayıs 1906).

52 BOA, *HR.SFR.4*, 818/31, 25 Ağustos 1323 (7 Eylül 1907).

53 "Bursa'da sergi münasebetiyle tertip olunan velosiped müsabakasında ihraz-ı muvaffakiyet eden derrace süvar", *Hüdavendigar Vilayet Salnamesi*, nr 34, 1325, s. 240; Ahmed Tevfik, *Yüz Yıl Önce Bisikletle Bursa*, çev. Nezaket Özdemir, İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2007, s. 5; "Bisiklet Maddesi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, haz. Mustafa Şahin, C.VI, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1509; "Smyrna: Izmir Cyclists", (Çevrimiçi) <http://www.levantineheritage.com/izmir-cyclists.html>, 21 Şubat 2022.

54 BOA, *Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB)*, 361/47, 12 Cemaziyelahir 1319 (26 Eylül 1901).

Zor Mutasarrıflığında da pehlivan güreşleri, at ve bisiklet yarışları gibi organizasyonlar arzu edilmekte, Temmuz 1901’de yarış komisyonları için hükümetten her sefer izin istenmesinin gerekip gerekmediği sorulmaktaydı.⁵⁵ Buradan anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti’nin Arap coğrafyasında bulunan Zor Mutasarrıflığı da bisiklet yarışlarının yapıldığı yerlerden biriydi.

C. Velodromlar

Osmanlı topraklarında bisikletin benimsenmeye başlaması ile beraber bisiklet sürmeyi öğrenmek için velodrom denilen hususi pistler yapılmıştır. Velodromlar hakkında Osmanlıca kaynaklarda rast gelinen en eski haber 1 Şubat 1895 tarihlidir. Bu haberde bisikletçiliğin gelişimi ve teknik anlamda yapılan yenilikler anlatılmış ve aynı zamanda velodromun tanımı da yapılmıştır. Buna göre velodrom, bisiklet tecrübesinin kazanıldığı bir gezi alanı anlamına gelmektedir. Ayrıca velodromlara talimhane de denilmekteydi.⁵⁶

1896’da İstanbul’da iki adet velodrom bulunmaktaydı. 1895 yılında *Valori Kalfa* imzasıyla verilen arzuhalde, Beyoğlu’nun İstiklal Caddesi’ndeki Abraham Paşa’nın sahip olduğu kulübün arkasında yer alan arsaya bisiklet sürmek ve İngilizlerin Kriket olarak adlandırdıkları bir nevi yuvarlak oyunu oynamak amacıyla bir alan inşa edilmesi için ruhsat talebinde bulunulmuştur. Bisiklet sürücülerinin Beyoğlu’nun dar mahallerinde ve izdihamlı caddelerinde gezmelerinin tehlikeli olması göz önünde tutularak velodromun inşa edilmesi için izin verilmiştir.⁵⁷ Ayrıca Ağa Cami mevkiinde ve Ragıp Paşa Hanı’nda bisiklet mağazaları bulunan Leon Efendi ve Papazyan Efendi’nin ortak sermaye koymasıyla Tepebaşı’nda 5 metre genişliğinde, virajları tahtadan ve uzunluğu da 250-300 metre olan beton bir pist yapılmıştır. Buradaki temel amaç ise bisiklet satışlarını arttırmak ve bisikleti Osmanlı vatandaşlarına tanıtmak düşüncesidir.⁵⁸

1900’lerin başlarında Selanik’te de bir velodrom bulunmaktaydı.⁵⁹ Mühendis *Mösyö Arifoni* tarafından Selanik’teki tramvay deposunun biraz ilerisinde tribünlü olarak inşa edilen ve *İsportin Kulübü*’nün yönetimine verilen⁶⁰ velodromda gerçekleştirilen yarışlar, halk ve bölgenin ileri gelenlerince ilgiyle takip edilmiştir. Aynı zamanda bu velodrom bölge sakinleri için rekreasyonel bir alan haline gelmiştir.

Bursa’da da bir pist vardı. Bursa Sergisi kapsamında düzenlenen bisiklet yarışlarında birinci gelen bir yarışçının fotoğrafından anlaşıldığına göre, kalabalık bir taraftar grubu tarafından takip edilen yarışlar için tribünler yapılmıştır.⁶¹

Osmanlı’da velodromlar, bisiklet sürmeyi öğrenme konusunda sürücü adaylarını rahatlatmıştır. İstanbul’daki velodromda sürücü adayları üç-dört derslik bir eğitim sonunda

55 BOA, *DH.MKT*, 2599/30, 2 Rebiülahir 1319 (19 Temmuz 1901).

56 *Servet-i Fünûn*, c. VIII/203, s. 335.

57 BOA, *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)*, 115/13, 19 Şaban 1312 (15 Şubat 1895); “Velosipedcilik”, *Servet-i Fünûn*, c. VIII/199, 22 Kanunuevvel 1310 (3 Ocak 1895), s. 263; *The Anaconda Standard Monday Morning*, s. 2.

58 Atabeyoğlu, *Türk Bisiklet Tarihi*, s. 8.

59 BOA, *İ.DH*, 1398/1, 15 Safer 1320 (24 Mayıs 1902).

60 *Asır*, nr 408, s. 2.

61 Bülbul, *Osmanlı’dan Bugüne Türk Bisiklet Tarihi*, s. 100.

bu yeni makineyi kullanmayı öğrenmişlerdir.⁶² Velodromda bisiklet sürmenin bir diğer avantajı da hava şartlarının elverişsiz olduğu günlerde ve kış aylarında sürücülere idman için fırsat tanınmasıdır.⁶³

D. Osmanlı Devleti'nde Kadınların Bisiklet Kullanımı

19. yüzyılın sonlarında kadınların bisiklet kullanmaları spor, politika, sağlık, giyim-kuşam, tüketim kültürü ve seyahat konularındaki tarih yazımı üzerinde derin izler bırakan sosyal bir fenomendir.⁶⁴ Bisiklet patlamasının yaşandığı yıllarda Avrupa ve Amerika'da feminizm ortaya çıkmıştır. Feminizmle beraber erkek egemen bir yapıya karşı kadınların özgürlüklerini kazanmalarının en önemli araçlarından birisi de bisikletler olmuştur. Kadınların bisiklet kullanmamaları gerektiği ile alakalı inşa edilen ahlaki değerler eleştirilmiş ve yok sayılmıştır.⁶⁵ Bisikletin kadınlar ve erkekler arasındaki sosyal bariyerleri ve ahlaki ön yargıları yıkması, eşitlik konusunda önemli bir adım olarak görülmüştür.⁶⁶ Yüzyılın sonunda pasif, boyun eğen ve savunmasız geleneksel kadın imajının aksine, fiziksel, politik ve kamusal alanda aktif bir kadın tipinin ortaya çıktığını söyleyebiliriz.⁶⁷ Dönemin Amerikalı feministi Susan B. Anthony'nin öne sürdüğü gibi bisiklet *kadınları özgürleştirmek için dünyadaki herhangi bir şeyden daha fazlasını yapmıştır*.⁶⁸

Hobsbawm'ın dile getirdiği gibi *şayet fiziksel devingenlik özgürlüğün önemli bir şartıysa, Gutenberg'den beri yapılan icatların içinde bisiklet, Marx'ın deyimiyle insan olmanın olanaklarını tümüyle gerçekleştiren ve hiç sakınca barındırmayan tek alettir*.⁶⁹ Cinsiyet rollerinin ve sosyal normların aksine bireyi birey yapan unsurların bisikletle birlikte ortaya çıktığı görülür. Bisiklet sayesinde kadınlar, kendilerine dayatılan sosyal kontrol biçimlerinden ve korumalardan (chaperonage) kurtulmuşlardır. Kadınların bisiklet kullanmaları ile sembolize edilen *muhafazakâr düşüncenin bozguna uğraması*, geleneğe karşı yeni bir kadın tipini ortaya çıkarmıştır.⁷⁰ Bisiklet, kişisel ulaşım konusunda sağladığı yararlar bir yana, kadınların içinde buldukları mekân ve mesafe kavramlarına da yeni anlamlar yüklemiştir. Kadınların istedikleri yerlere gitmeleri ile hareketlilik anlamında bir özgürleşme yaşanmıştır. Böylece sosyal bir ürün olan uzam konsepti kadınların deneyimleri

62 “Paris Muhbirimizden Mektub-ı Mahsus”, *Servet-i Fünûn*, c. VIII/203, 19 Kânunusani 1310 (1 Şubat 1895),s. 335.

63 “Velosipedcilik Terakkiyatı”, *Nevsâl-i Servet-i Fünûn*, c. II, H.1313, s. 91.

64 Christine Neejer, “*The Bicycle Girls: American Wheelwomen and Everyday Activism in the late nineteenth century*”, Michigan State University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016, s. 2.

65 Roger Gilles, *Women on the Move: the Forgotten Era of Women's Bicycle Racing*, London, University of Nebraska Press, 2018, s. 119.

66 Rush, “The Bicycle Boom of the Gay Nineties...”, s. 2.

67 Clare S. Simpson, “*A Social History of Women and Cycling in Late-Nineteenth Century New Zealand*”, Lincoln University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1998, s. 107.

68 Ruth Oldenziel, “Whose Modernism, whose speed? Desingning mobility for the future, 1880s-1945”, *Being Modern: The Cultural Impact of Science in the Early Twentieth Century*, ed. Robert Bud, Paul Greenhalgh, Frank James ve Morag Shiach, London, UCL Press, 2018, s. 277.

69 Eric Hobsbawm, *Tuhaf Zamanlar Bir 20. yüzyıl hayatı*, çev. Saliha Nilüfer, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 122.

70 David Rubenstein, “Cycling in the 1890s”, *Victorian Studies*, c. XXI/1, Autumn 1977, s. 61-62.

ile genişlemiştir.⁷¹ Bu nedenle bisikletler, Avrupa ve Amerika’da kadın özgürleşmesinin en mühim araçlarından birisi haline gelmiştir. Elbette ki bu durumun gerçekleşmesini, herkesin rahatlıkla sürebileceği güvenli sınıfındaki bisikletlerin ortaya çıkışı sağlamıştır.

Osmanlı coğrafyasında kadınların sosyal hayattaki görünürlüğü 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra artmış ancak gündelik hayatta içinde buldukları kısıtlamalar ve erkek egemen bir sosyal hayatın varlığından ötürü bisiklet gibi bir yeniliğe ulaşmaları kolay olmamıştır. Osmanlıca kaynaklarda kadınların bisiklet kullanmaları ile alakalı sağlık, spor, kadınlara özel bisiklet modeli ve kadınların bisiklet sayesinde sosyal hayatta görünür hale gelmeleri gibi bir takım konuların ele alındığı görülmektedir.

Kadınların kamusal alanda görünürlüğünün artması, Batı’da olduğu gibi bisikletin kullanılması ile paralellik göstermektedir. Kadınların bisiklet kullanmaları ile alakalı karşımıza çıkan en erken dönemli kaynak Servet-i Fünûn Dergisi’nde bulunan bir haberdir. Haberde bisikletin, Frenk kadınları için yeni ve eğlenceli bir jimnastik haline gelmesine karşın Avrupa’da dahi kadınlara yakışmayacağı hakkında tartışmaların yaşandığına değinilmektedir. Buna karşın kadınların bisiklete olan taleplerinin artması ile beraber üreticiler, konforlu ve şık modeller ortaya çıkarmışlardır.⁷² Kadınlar için hususi yapılan bisikletlerden birisinin Maarif Dergisi’nde çıkan bir resmi bulunmaktadır. Resmin altındaki açıklamaya göre kadınlar için imal edilen bu bisiklet modelinin adı Whitworth’dur.⁷³ Bahsi geçen derginin bir sonraki sayısında açıklaması verilen bisiklet modeli, kadınların rahatça binmelerini sağlamak üzere yapılmıştır. Aynı yazıda, kadınların bisiklet kullanırken karşılaştıkları en büyük problemin elbiseleri olduğuna değinilmektedir. Hem bu yeni modelin ortaya çıkışı hem de kadınların bisiklet kullanırken giydikleri kıyafetlerin zamanla bir düzene oturması ile beraber kadınların bisiklet kullanmaları önündeki teknik engeller ortadan kalkmıştır.⁷⁴

Osmanlı topraklarında yaşayan kadınların bisiklet kullanmaya başlamaları ile ilgili haberler, Avrupa’daki örneklerinden hemen sonra ortaya çıkmıştır. Osmanlı’da kadınların bisiklet kullanması ile alakalı yasakçı bir tutumun olduğu söylenebilir. Bazı dini sebeplerden dolayı Osmanlı topraklarındaki kadınların bisiklete binmelerinin, halkın tariz ve saldırıları ile karşılandığını dile getiren Ercümen Ekrem Talu, II. Meşrutiyet’in bile bu anlayışı tam anlamıyla değiştiremediğini ilave etmektedir.⁷⁵ Buna karşın 1890’lı yıllarda İzmir Karşıyaka’da, üç matmazel ve bir madamın bisiklete binmelerine şahit olunmuştur. Gizlice bisiklet talimi yapmakta olan kırk-elli kadının İzmir yollarında bisiklet sürdükleri söylenmektedir.⁷⁶ Burada bahsi geçen kadınların gayrimüslim halktan kimseler oldukları açıktır. Müslüman kadınlarının ise, bisiklet sürmeleri ile alakalı herhangi bir pasaja rastlanmamaktadır. Osmanlı toplumu içerisinde Müslüman kadınların, gayrimüslim

71 Neil Smith, *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*, Athens-Georgia, University of Georgia Press, 2008, s. 101,110.

72 “Velosiped”, *Servet-i Fünun*, c. VI/135, 30 Eylül 1309 (12 Ekim 1893), s. 72.

73 “Velosipedde Terakki: Kadınlara Mahsus Veloisped”, *Maarif*, c. VI/131, 24 Recep 1311 (31 Ocak 1894), s. 1.

74 “Velosipedde Terakki”, *Maarif*, c. VI/132, 26 Kânunusani 1309 (7 Şubat 1894), s. 24-25.

75 Gökhan Akçura, “Evvel Zaman Bisikletleri” *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mayıs 1993, s. 6.

76 *Ahenk*, c. I/52, 30 Ağusos 1895, s. 2.

kadınlar kadar bisiklete aşına olmamaları garipsenecek bir durum değildir. Zira Osmanlı toplumundaki her sosyal grubun homojen olmayan, statü ve zenginlik açısından farklılıklar barındıran bir yapıda olması bunun bir göstergesidir.⁷⁷

Kadınların bisiklet kullanmaları ile alakalı İkdam Gazetesi'nde çıkan *Osmanlı Kadınları* başlıklı yazıda, Remziye Hanım tarafından, bisikletin ve benzeri yeniliklerin benimsenmesi hususu eleştirilmektedir. Buna göre, *medeni dünyadaki kadınların ilerlemesi bisikletlere, balonlara, balolara ve erkeklerin vazifeleriyle meşgul olmakla mı ortaya çıkmaktadır?* şeklinde bir soru sorulmuştur. Yazarın bu soruya verdiği yanıt ise, kadınların iyi yetişmiş bir nesil için çaba sarf etmeleri ve heves için kendilerine yakışmayan şeylerle meşgul olmamaları yönündedir. Bu nedenle, her şeyin aşırılık derecesine götürülmemesi gerektiği ifade edilmekte ve Osmanlı kadınlarının, Avrupa kadınları ile ahlak ve adet gibi farklılardan ötürü karşılaştırılmaması gerektiği de eklenmektedir.⁷⁸ Buradan anlaşıldığı üzere kadınların toplumsal konumunun gelişmesi için bisiklete binmek, bir medeniyet göstergesi olarak görülmemektedir.

Avrupa'da bisiklet, kadın ve erkeklerin paylaştıkları ortak alanlarda gelişme göstermiştir. Bolonya Ormanı'nda tasvir olunan resimden anlaşıldığına göre kadınlar ve erkeklerin birlikte bisiklet sürebildikleri görülmektedir.⁷⁹ Osmanlı basınındaki bu ve benzeri haberler, kadınların bisiklet kullanmaları konusunda kamuoyunu normalleştirme görevi üstlenmiştir. Bunlara ek olarak, bisiklet üzerine bir şiir yazan Tefik Fikret onu, kadınların cazibe ve arzularını taşımakta olan bir makine şeklinde resmetmiştir. Bahsi geçen şiirde kadın, bir arzu ve cazibe nesnesi haline gelmiş ve bu nesne izleyiciler üzerinde bıraktığı derin bir estetik hazzın odak noktası olmuştur.⁸⁰

Osmanlı'da kadının değişen konumu yabancı gazetelerin de ilgisini çekmiştir. 1906 yılında *Yeni Türk Kadını* başlığıyla kaleme alınan bir yazıda dünyayı takip eden ve yeni bir bakış açısına sahip Türk kadın tipinden bahsedilmekte ve bunun sonucu olarak da İstanbul'daki kadın bisikletlerinin satışında artış yaşandığına dikkat çekilmektedir.⁸¹

E. Osmanlı Devleti'nde Bisikletin Rekreatif Kullanımı

Mesireler, bisikletin fiziksel anlamda görünürlük kazandığı en önemli alanlardır. Binek arabaları ve motorlu taşıtların ortaya çıkışı arasında aracılık yapan ve kişisel ulaşım ve eğlence alanında kullanılan bisiklet, bireylere boş zamanları için yeni bir özgürlük anlayışı, bağımsızlık ve hareketlilik sağlamıştır.⁸² Osmanlı topraklarında bisikletin, spor ve eğlence faaliyetlerinin tümünü içermekte olan rekreatif amaçla kullanılması 1890'lı yıllara rast gelmektedir.

77 Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, New York, Cambridge University Press, 2005, s. 142.

78 Remziye Hanım, "Osmanlı Kadınları", *İkdam*, c. III/735, 24 Temmuz 1312 (5 Ağustos 1896), s. 3.

79 "Bolonya Ormanı", *Servet-i Fünûn*, c. XI/278, 28 Haziran 1312 (10 Temmuz 1896), s. 276-277.

80 Tefik Fikret, "Bisiklet Şiiri", *Servet-i Fünûn*, c. XV/379, 4 Haziran 1314 (16 Haziran 1898), s. 237.

81 "New Woman of Turkey", *The Age-Herald*, 24 Mart 1906, s. 7.

82 Ritchie, *Bicycle Racing and Recreation: Sport, Technology and Modernity 1867-1903*, s. 17.

İstanbul'da bisiklet deneyiminin paylaşıldığı semt ve güzergâhlar olarak Üsküdar, Çengelköy, Tarabya,⁸³ Büyükdere, Fenerbahçe ve Çamlıca dikkat çekmektedir. Yine Küçüksu'dan başlayan ve Büyük Çamlıca'nın arka tarafında bulunan Yalnız Servi'den Alemdağ'ına gitmekte olan düz ve ağaçlı güzergâh, bisiklet sürücüleri tarafından sıklıkla tercih edilmiştir.⁸⁴ Bunun yanında, Göztepe ve Göksu mevkiileri de mesire alanları ve sahip olduğu elverişli güzergâhlarla, bisikletçilerin rekreasyon alanları haline gelmiştir.⁸⁵ Ayrıca Moda ve Kalamış civarlarından bisiklet severler de yararlanmışlardır.⁸⁶ Buralarda bisiklet sürmek, zamanla hem bir moda halini almış hem de doktorların sağlık için önerdikleri eğlenceli bir aktivite olarak yaygınlaşmaya başlamıştır.⁸⁷

Osmanlı topraklarındaki bisikletlilerin mesireleri tercih etmesinin ardındaki temel neden, bu alanların dar sokaklar ve caddelere göre daha geniş ve trafiksiz olmalarıdır. Aynı zamanda bu alanlar, bireylerin sosyalleştikleri ve sosyal deneyimlerini paylaştıkları mekânlar bağlamında da ayrı bir öneme sahiptir.

Bisikletin hızlı bir şekilde yaygınlaştığı şehirlerden olan İzmir'de, bisiklet sürücüleri tarafından kullanılan bazı güzergâh ve mesireler rekreasyon alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanlar, İzmir'de bisikletin görünürlük kazandığı ve kolektif deneyimlerin paylaşıldığı semtler olan Bornova, Karşıyaka ve o dönemlerde Kokaryalı olarak bilinen Güzelyalı'dır. Bu semtlerde bisiklete binmeği öğrenme, kiralık bisikletlerle gezme ve yarışlar gibi faaliyetler icra edilmiştir. Bisiklet sürme eylemi, bisikletli sayısının günden güne artmasıyla Müslüman kesim arasında da yaygınlaşmaya başlamış ve mesirelerde 1895 yılı itibariyle 30 kadar Müslüman bisikletli boy göstermiştir.⁸⁸

F. Yurt İçi Bisiklet Seyahatleri

Yabancı seyyahların bisikletleriyle Osmanlı topraklarında gerçekleştirdikleri seyahatler sonucunda bisiklet tanınmaya başlamıştır. Ancak bu seyyahlar dünya turları kapsamında Osmanlı topraklarını transit geçtikleri için belirli güzergâhlar dışında bisikletin kazandığı görünürlük sınırlı kalmıştır. Bisikletin, özellikle taşra olarak tabir edilen bölgelerde görünürlük kazanması ise yerli seyyahların bisikletleriyle yaptıkları seyahatlerle mümkün olmuştur.

1. İbnülcemal Ahmed Tevfik

Yurt içi bisiklet seyahatleri konusunda en değerli kaynak kuşkusuz İbnülcemal Ahmed Tevfik tarafından kaleme alınan *Hüdavendigâr Vilayeti Dâhilinde Velosipetle Bir Cevelan* adlı çalışmadır. Bu eser, müellifin doğrudan deneyimlerini kaleme alması noktasında Osmanlı'da türünün tek örneğidir. Bir arkadaşı ile birlikte bisikletiyle seyahate çıkan Ahmed Tevfik'e göre, Osmanlı topraklarında rağbet görmeye başlayan bisiklet eğlence, ulaşım,

83 *İkdam*, c. III/788, 15 Eylül 1312 (27 Eylül 1896), s. 3.

84 Mahmud Sadık, "Velosipedcilik", *Servet-i Fünun*, c. VIII/186, 22 Eylül 1310 (4 Ekim 1894), s. 50-51.

85 "Derrace Süvâran", *Servet-i Fünun*, c. IX/230, 28 Temmuz 1311 (9 Ağustos 1895), s. 348-349.

86 Kadri, "Denizde Yürüyecek miyiz?", *Servet-i Fünun*, c. IX/222, 1 Haziran 1311 (13 Haziran 1895), s.219-220.

87 Mahmud Sadık, "Bir Taşla İki Kuş Vurmak", *Servet-i Fünun*, c. XIII/334, 24 Temmuz 1313 (6 Ağustos 1897), s. 344-346.

88 *Ahenk*, c. I/52, s. 2.

posta hizmetleri ve seyahat konusunda kullanılmaya başlanmış ancak kullanım alanı çeşitli olsa da yeteri kadar tanıtılmamıştır. Eserini kaleme alma motivasyonu ise profesyonel anlamda bu icadı kullanan birisinin tecrübelerini birinci kaynaktan aktarmanın teşvik edici bir etki yaratacağını düşünmesidir. Bu nedenle gezi boyunca cep defterine aldığı notları İstanbul'a dönüşünde derleyerek bir kitap haline getirmiştir.⁸⁹

Seyyahın notlarına göz attığımızda Hüdavendigâr Vilayeti içerisinde hangi mevki, kasaba ve köylerden geçtiği ile alakalı ayrıntılı bir seyahat cetvelinin tutulduğunu görmekteyiz. Cetvele göre seyahat, İstanbul'dan vapurla Mudanya İskeleye'ne varış ile başlamaktadır. Sonraki rota ise Mudanya, Tepe Derbendi, Bursa, Hacı Evhad Hanı, Karapınar, Ilıcak Derbendi, Aksu Köyü, Kazgancı Derbendi, İnegöl, Hasan Paşa Köyü, Delikli Kaya Derbendi, Derbend Köyü, Yenice Köyü, Yenişehir, Kızılcıklı Derbendi, Dinboz, Boşnak Köyü, Akiniş Derbendi, Bursa ve Mudanya olarak sıralanmaktadır. Geçiş noktalarının genellikle köy tipi yerleşmeler olduğu görülmektedir. Bu durum, seyyahın bisikleti tanıtması ile alakalı edindiği misyonun bir sonucudur.

Eserde bisikletle ilk kez karşılan halkın tepkilerine yer verilmiştir. Buna göre seyyahlar İnegöl'de ilgiyle karşılanmış, ayrılışlarında da tezahürat ve alkışlarla uğurlanmışlardır. İnegöl'den Yenişehir'e giderken Abidin Köyü'nde karşılaşılan çocukların bisiklet hakkındaki sorularına bisiklete *şeytan arabası* derler yanıtı verilmiştir. Ayas Köyü'nde bisikletli seyyahları gören kadınlar korkarak evlerine kaçmışlar ve pencerelerden bu garip görünen makineye binen insanları seyretmişlerdir. Yenişehir'de ise yaşlı bir adam, seyyahların bisiklete binmeleri ve meydanda birkaç tur atmalarını istemiştir.⁹⁰

Halkın verdiği tepkilere baktığımızda gerçekten de bisikletle ilk kez karşılaştıklarından söz etmek mümkündür. Çocukların ilgisi, kadınların korkarak evlere çekilmeleri ve yaşlı bir adamın küçük ricası, bisikleti hayatlarında ilk kez gören kişilerin verdikleri doğal tepkilerdir. Elbette ki bu geziden sonra hızlı bir şekilde bisikletin yayıldığından bahsedemeyiz ancak bu durum, bisikletin en azından varlığının bilinmesi noktasında önemli bir adımdır. Artık sadece bir imge olarak basında ya da yazın hayatında tanıtılmaya çalışılmasının ötesinde, aynı zamanda fiziki anlamda da bir görünürlük kazanması, icadın Osmanlı topraklarında tanınırlığını arttırmıştır.

2. Tepedelenlize Kamil Bey

1896 senesinde Tepedelenlize Kamil Bey ve arkadaşı tarafından bisikletle Bursa'nın Mihaliç (Karacabey) kasabasına kısa bir gezi yapılmıştır. Gezide bisikletle ilk kez karşılaşan insanlar bir yana hayvanların da tepkileri bahsedilmeye değerdir. Çoban köpeklerinin bisikletlilere çekimser bir şekilde yaklaşmaları ve yolda giden bir süvari atının ürkerek tarlalara doğru kaçması, hayvanların bu yeni icatla tanışması hususunda verdikleri doğal tepkiyi gözler önüne serer. Hayvanların tepkileri yanında bir jandarma neferinin bisikleti gördüğündeki tepkisi de ilgi çekicidir. Buna göre, karakolda nöbet tutan asker, uzaktan gelen kişilerin altındaki bisikleti fark etmemiş ve hızlı bir şekilde yaklaşmalarından dolayı birkaç serseri tarafından takip edildiklerinden şüphelenerek bulunduğu noktadan tüfeği ile beraber

89 Ahmed Tevfik, *Yüz Yıl Önce Bisikletle Bursa*, s. 10-14.

90 Ahmed Tevfik, *Yüz Yıl Önce Bisikletle Bursa*, s. 88-90, 101-103, 107.

gelenleri karşılamaya inmiştir. Bisikletleri gördüğünde ise bir süre kendisini kaybedercesine hayret etmiştir. Daha sonra Uluabat köyüne yaklaşan seyyahları uzaktan gören köylüler ışıktan dolayı bisikletlilerin altındaki aleti tam olarak görememişler ve yerden bir metre yüksekte ve hızlı bir şekilde kendilerine yaklaşmakta olan kişileri hayalet zannetmişlerdir. Mihaliç’de kaymakam, hükümet memurları ve halk tarafından karşılanan seyyahlar, bisikletle ilgili yapılan çeşitli yorumlara şahit olmuşlardır. Bazıları bisiklete şeytan arabası ismini vermiş ve hatta bazıları kantar getirerek bisikleti tartmaya çalışmışlardır. Tüm bu çabalardan sonra kalabalık, bisikletçilerden Mihaliç Deresi civarında bu garip makinelere binmelerini rica etmişlerdir.⁹¹

3. Kamil Bey ve Mösyö Raul Prot

Kamil Bey ve Raul Prot’un 1896 yılında bisikletle yaptıkları gezi, sonrasında gezi yazısı olarak yayımlanmıştır. Bursa-Mihaliç-Balıkesir-Soma-Manisa-İzmir yolu ile 550 kilometrelik bir mesafe tutan gezileri hakkında izlenimlerini aktaran seyyahlar, Soma’da kaymakam ve askeri memurlarla bisiklet hakkında sohbet etmişlerdir. Kaymakam, seyyahların bisikletle yaptıkları turların, ecnebilere özgü bir faaliyet olmayıp Osmanlılar tarafından da icrasının memnuniyet verici olduğunu dile getirmiştir. Bahsi geçen kaymakamın Avrupa’da yapılan uzun seyahatlerden ve bisiklet turlarından haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Kırkağaç kazasında bisikletlileri hayretle karşılayan halkın heyecanı, seyyahlar kazadan ayrılana kadar devam etmiştir. Seyyahlar İzmir’e ulaştıklarında, buradaki bisikletlilerle buluşmuşlardır.⁹²

4. Velosipedle İzmit Gezisi

Dört arkadaşın İzmit-Haydarpaşa arasını bisikletle altı saat zarfında kat etmeyi planlayarak gerçekleştirdikleri bu gezide Kadıköy’den Gebze’ye kadar normal yollardan gidilmiş, Gebze’de yol yokluğundan ötürü keçi yolları kullanılmaya mecbur kalınmış, İzmit’te bir gece kalınıp ertesi günü İzmit, Derince, Tütünçiftlik, Yarımca, Hereke, Tavşancıl, Dil İskelesi ve Gebze yolu ile Kadıköy’e altı saat beş dakikada ulaşılmıştır. Tüm bu yolculuk boyunca köylülerin bisiklet hakkında gösterdikleri hayret dikkat çekicidir. Bisikleti gören bir köylünün *aman, şeytanlar geliyor!* diyerek kaçışması ve köylülerin ellerinde sopalarla bisikletlileri beklemeleri, halkın bisiklet ile ilk kez karşılaştığını göstermektedir. Tavşancıl’da ise yaşlı bir kahveci bisikletlilerden birine yaklaşıp bisiklete binmek istemiş ancak düşmüştür. Dil İskelesi’nden Gebze’ye giden yol boyunca köylüler, bisikletlilerin *uçuşlarını* izlemek için istirahatda bulunmuşlardır.⁹³ Buradan anlaşıldığına göre köylüler bisiklet hakkında bir takım duyumlara ve yanlış anlamalara sahiplerdir. Bunun temel nedeni ise bisikletlerle ilgili basında çıkan yeni icatlar hakkındaki haberlerin ve halk içinde bisiklet için dile getirilen bir takım abartmaların kulaktan dolma bir şekilde yayılmasıdır. Neyse ki, köylüler bu karşılaşmalar sayesinde bisikletleri görme şansına erişmiş ve kafalarında oluşan kavram yanlışlarını da gidermişlerdir.

91 Tepedelenlizade Kamil, “Velosiped Hatıraları”, *Servet-i Fünûn-İlave Kısmı*, c. X/259, 10 Şubat 1311 (22 Şubat 1896), s. 197-199.

92 “Bursa Muhabirinden Mektub-ı Mahsus”, *Servet-i Fünûn*, c. XII/287, 29 Ağustos 1312 (10 Eylül 1896), s. 10-11.

93 “Velosipedle İzmit Seyhati”, *İkdam*, c. III/805, 8 Cemazeyilevvel 1314 (16 Ekim 1896), s. 2.

5. İzmir’de Bisiklet Gezileri

1895 yılında İzmir’de *Mösyö Petriçe* isimli bir Hristiyan, yanında Müslüman bir bisikletçi ile beraber Ayasoluk’tan (Selçuk) Kuşadası’na kadar olan yaklaşık dört saatlik yolu bir saatte kat etmiştir. Kuşadası’nda bisiklet bu gezi vasıtasıyla ilk kez görülmüş ve halk topluluklar halinde bu yeni icadı seyretmişlerdir. Bisikletçiler halktan o kadar büyük bir ilgi, iltifat ve alkış almışlar ki durumdan ziyadesiyle memnun kalmışlar ve hemen orada beş-on kişiye bisiklet sürmeyi öğretmeye çalışmışlardır.⁹⁴ *Mösyö Petriçe* ve arkadaşının taşra sayılan bir bölgede bisikleti ilk kez halk ile tanıştırması ve hemen orada birçok insana bu yeni icadı öğretmek istemesi, bisikleti yaygınlaştırma konusunda önemli bir örnektir.

İzmir ve çevresinde geziler yapan bir diğer bisikletli seyyah ressam Saim Efendi’dir. Bir bayram günü İzmir’den bisikleti ile yola çıkarak Seydiköy, Cumaovası, Develiköy, Torbalı, Kozpınar, Ayasoluk ve Kuşadası’na uğradıktan sonra Söke’ye gitmiştir. Geçtiği bölgelerde bisikletinden sıkça inerek resim sanatı için kendisine malzeme toplamakla meşgul olan Saim Efendi çevredeki insanların bisikleti tanımalarını sağlamıştır. Saim Efendi’nin civar bölgelerde hemen hemen gezmediği bir yerin kalmaması, bisikletin gündelik hayatın bir nesnesi olması hususunda önemli bir faaliyettir.⁹⁵

6. İstanbul’da Bisiklet Gezisi

Bisikletlilerin artan sayısı, şehir içi kolektif bisiklet gezilerini ortaya çıkarmıştır. Feyzullah, Hamid, Hikmet, Ali, Mecid, Enver, Mahmud, Edhem, Ali beyler ve *Mösyö Fransuva* isimli bisikletliler Üsküdar, Çengelköy, Tarabya, Büyükdere, Şişli, Beşiktaş ve tekrardan Üsküdar’a dönüş ile toplamda 130 km’lik bir mesafe kat etmişlerdir.⁹⁶ Gezide ilginç olan anlardan birisi ise bisikletlilerin vapur ile yarışmalarıdır: Çengelköy’de vapurun kaptanına meydan okumuşlar ve Anadolu Hisarı’na kadar olan küçük yarışı bisikletliler kazanmıştır.⁹⁷

7. Şakir ve Mustafa Süleymanoviç Beyler

Şakir Bey ve üç arkadaşı bisikletleriyle Bursa’dan hareket ederek Bandırma’ya kadar olan yirmi saatlik yolu yedi saatlik bir sürede kat etmeyi başarmışlardır.⁹⁸ Yine Mustafa Süleymanoviç Bey, bisikletiyle İzmir’den Balıkesir, Bandırma yolu ile altı günde İstanbul’a ulaşmıştır.⁹⁹ Şüphesiz bu yolculuklar da bisikletin fiziki görünürlüğüne katkı sağlamıştır.

G. Bisiklet ve Sağlık

Bisiklet, Osmanlı Devleti’nde kullanılmaya başlandığı dönemde, sağlık açısından yararı veya zararı olup olmadığı konusunda bir takım kuşkular barındırmaktaydı. Bu nedenle hem bu kuşkuları gidermek hem de bisikletin sağlık üzerindeki faydalarını açıklamak üzere Osmanlı basınında yazılar kaleme alınmıştır. Bu yazıların tarihleri, tüm dünyada ve

94 *Ahenk*, c. I/54, 6 Eylül 1895, s. 1.

95 “Velosiped-süvar bir Osmanlı Seyyahi”, *Ahenk*, c. II/109, 24 Mart 1896, s.1.

96 *İkdam*, c. III/788, s. 3.

97 “Türk Velosipedcileri”, *İlave-i Malûmât*, c. III/54, 19 Eylül 1312 (1 Ekim 1896), s. 18.

98 “Bandırma’dan Mektub-ı Mahsus”, *Sabah*, c. VII/2477, 22 Haziran 1896, s. 3.

99 “İzmir’den Balıkesir-Bandırma tarihiyle altı günde velosiped ile şehrimize gelen Mustafa Bey Süleymanoviç”, *Malumat*, c. XIII/292, 7 Haziran 1317 (20 Haziran 1901), s. 1001.

Osmanlı Devleti'nde bisiklet patlamasının yaşandığı 1890'lı yıllara rast gelmektedir. Bahsi geçen yazılarda bisikletin sağlık konusunda ne gibi etkilerinin olduğu incelenmiştir. Bu doğrultuda bisiklet, vücut için jimnastik ve insanın sinirlerini yormasıyla iyi bir alışkanlık olarak görülmüştür. Ayrıca, birçok spor dalında belirli kas grupları çalışmaktayken, bisiklet sürerken tüm vücut bir arada çalışmaktadır; kollar gidonu çevirir, ayaklar pedalları çevirir, gözler yolu gözetlerken, vücut iki teker üzerinde denge sağlamaya çalışır.¹⁰⁰ İşte tüm bunlardan dolayı bisiklet sürmek vücut için *taharrükiyet-ifaâliyye* olarak nitelendirilmiştir.¹⁰¹

Bisikletin ulaşım ve mesirelerde gezinti gibi faydalarından başka en önemli yararı ise vücuda sağladığı dayanıklılıktır. Bu husus ile alakalı Avrupalı doktorların yaptıkları yayınlar, Osmanlı müellifleri tarafından alıntılanmıştır.¹⁰² Kansızlık hastalığının bisikletle yapılan idmanlar neticesinde kaybolacağı ve üst solunum yolları ve boğazlarda oluşan hastalıklara bisikletle yapılan idmanların iyi geleceği düşünülmektedir.¹⁰³ Bisiklet süren gençlerde sindirim sisteminin daha iyi çalışacağı, ciğerlerin genişleyip nefes almanın düzeleceği ve kanın daha hızlı pompalanması ile hem kalp gücünün artması hem de damarların genişlemesi sonucunda taşınan oksijen miktarının artacağı minvalinde bilgiler de bulunmaktadır.¹⁰⁴

Bisiklet sürmek, stres ve kaygı bozukluğu gibi bir takım psikolojik rahatsızlıklara iyi gelen ve insanların mental anlamda rahatlamasını sağlayan bir aktivitedir. Hayatı boyunca iş rutininde sıkışmış insanlar için bisiklet, kaçış ve rahatlamamanın bir objesi haline gelmiştir.¹⁰⁵ Bu nedenle Osmanlı gazete ve dergilerinde doktorluk, avukatlık ve gazete yazarlığı gibi mesleklere mensup kişilerin iş dışında bisiklete binmeleri tavsiye edilmiştir.¹⁰⁶ Ayrıca bisiklet sürmenin vücut, akıl¹⁰⁷ ve sinir sağlığı üzerindeki olumlu etkilerine değinilmiştir. Nihayetinde iki teker üzerinde olmanın sürekli olarak tahayyül gücünü aktif tuttuğu¹⁰⁸, hem vücudu hem de fikri çalıştıran bir alışkanlık olduğu için doktorlar tarafından tavsiye edildiğine vurgu yapılmıştır.¹⁰⁹

Düzenli binilmesi halinde kalbe ve ciğerlere iyi gelen bisikleti bazı doktorların tedavi vasıtası olarak kullandıkları, ancak bisiklet binerken vücudun yorgunluk hissetmemesi, saatte 12 km'den fazla bir mesafenin kat edilmemesi, düz yollarda binilmesi ve vücudu saracak kıyafetlerin giyilmesi gibi hususlara değinilmiştir. Avrupalı bir doktorun, tüm bu

100 “Suda Velosiped”, *Maarif*, c. V/118, 9 Rebiulahir 1311 (20 Ekim 1893), s. 196-198.

101 Tepedelenlizade Kamil, “Velosipedler”, *Servet-i Fünûn*, c. VI/153, 3 Şubat 1309 (15 Şubat 1894), s. 358-359.

102 “Mevadd-ı Mütenevvia: Velosiped”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr 4766, 7 Mayıs 1310 (19 Mayıs 1894), s. 5.

103 Hüseyin Hayri, “Velosipedin Menfaati”, *Resimli Gazete*, c. III/129, 2 Eylül 1309 (14 Eylül 1893), s. 1037-1038.

104 Doktor Hakkı, “Tıbb Nokta-yı Nazarından Velosiped”, *Sabah*, c. VII/2514, 29 Temmuz 1896, s. 3.

105 A.G. Batchelder, “The Story of Bicycle” *Harper's Weekly*, c. XL, 1896, s. 354, (Çevrimiçi) <https://hdl.handle.net/2027/mdp.39015023106241>, 5 Ocak 2022.

106 *Resimli Gazete*, c. III/129, s. 1037-1038.

107 Nüzhet, “Velosiped ile Seyr ü Hareket Muvafık-ı Sıhhat mıdır?” *Maarif*, c. I/16, 9 Cemazeyilahir 1309 (10 Ocak 1892), s. 248-249.

108 *Servet-i Fünûn*, c. VI/135, s. 72.

109 *Servet-i Fünûn*, c. XIII/334, s. 346.

şartlara uyarak hastasını nefes darlığından kurtarması delil olarak gösterilmiştir.¹¹⁰

Bisikletin sağlık üzerindeki yararlarının yanı sıra, kadınlar, yaşlılar, çocuklar ve çeşitli hastalıklardan muzdarip olan kişiler için bir takım şartlar altında kullanılması ya da hiç kullanılmaması yönünde açıklamalar da bulunmaktadır. Öncelikle sürücülerin geneli için bisikletin en büyük tehlikesi düşmektir. Bunun yanında terli bir halde rüzgârda kalmak bisikletlilerin karşılaştığı en yaygın rahatsızlıktır.¹¹¹ Ayrıca önerilen azami süreden fazla bisiklet kullanmak kalp kaslarının çok çalışıp kalbin hareketini sıkılaştırma riski taşımaktadır. Diğer yandan verem hastalığı bulunanlar, yaşlılar, kalp rahatsızlığı bulunanlar ve nefes darlığı problemi olan kişiler için bisiklet kullanmak, doktorlarca önerilmemiştir.¹¹²

Bisikletin yararları kadar, sağlık üzerinde bulunan zararlarını göstermek için Osmanlı müellifleri yabancı doktorların fikirlerine başvurmuştur. Görüşü alınan Amerikalı Doktor Richardson'a göre, erken yaşlarda bisiklet binen çocukların ilerleyen yaşlarında bacaklarında çarpıklık, duruşlarında bozukluk ve kamburluk oluşma ihtimali bulunmaktadır. Aynı doktora göre gelişim dönemindeki gençlerin kalbi ve kasları bisikletin yoğun kullanımından dolayı olumsuz etkilendiği için bisikletten uzak durmaları gerekmektedir.¹¹³ Bir başka kaynak, çocukların kemikleri sertleşmeden bisiklete bindirilmemeleri ve düşme tehlikesinden dolayı on yaşından evvel çocuklara bisiklet sürmenin öğretilmemesi gerektiğinden bahseder.¹¹⁴

Osmanlı coğrafyasında kadınların bisiklet ile tanışmaları erkekler kadar kolay olmamıştır. Toplumun bakış açısı ve değer yargıları bir yana, sağlık konusunda gazete ve dergilerde çıkan haberler dikkat çekicidir. Avrupa'da kadınların, vücutlarına çeviklik kazandırmak için bisiklete bindiklerinden bahsedilmektedir.¹¹⁵ Bununla birlikte kadınların bisiklete binmelerinin bir takım sinir hastalıklarına neden olmasından ötürü sakıncalı olduğu iddia edilmekte ve bu iddia *The Million Medical Monthly* dergisindeki fikirlere referans verilerek desteklenmektedir.¹¹⁶ Ayrıca gelişim dönemindeki kızların bisiklet sürmelerinin leğen kemiklerini olumsuz etkileyebileceğinden dolayı genel anlamda sağlıklarına zararlı bir aktivite olduğu da vurgulanmıştır.¹¹⁷

O dönemde kadınların bisiklet kullanmalarının sağlıkları açısından ele alındığı en detaylı kaynak, *Bisiklet Meraklılarına Yadigâr* isimli tercüme eserdir. Esere göre, kadınların karşılaştıkları kansızlık ve hazım rahatsızlıklarına en faydalı aktivite olarak bisiklet sürmek önerilmektedir. Buna karşın bozuk yollarda, adet, gebelik ve emzirme dönemlerinde kadınların bisiklete binmeleri katiiyen uygun görülmemektedir. Bu uyarılara kulak asılmaması durumunda rahim hastalıkları, düşük tehlikesi ve anne sütünün kesilmesi gibi olumsuzlukların ortaya çıkacağı ifade edilmektedir. Ayrıca nefes problemlerine yol

110 Memduh Necdet, "Bisiklete Dair", *Servet-i Fünûn*, c. XXXI/796, 13 Temmuz 1322 (26 Temmuz 1906), s. 247.

111 *Servet-i Fünûn*, c. VI/153, s. 358-359.

112 *Servet-i Fünûn*, c. XXXI/796, s. 247.

113 *Servet-i Fünûn*, c. X/238, s. 64.

114 *Bisiklet Meraklılarına Yadigâr*, çev. Ali İhsan, A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, H.1320, s. 19.

115 *Servet-i Fünûn*, c. VI/135, s. 71.

116 "Velosiped Süvar Kadınlar", *Sabah*, c. VII/2553, 25 Kânunuevvel 1312 (6 Ocak 1897), s. 3.

117 *Sabah*, c. VII/2514, s. 3.

açacağından korse ile bisiklete binmek, tehlikeli görülmüştür.¹¹⁸

Sonuç

1817 yılında icat edilen bisiklet, 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, geçirdiği gelişim sonucunda önce Avrupa ve Amerika'da ardından da tüm dünyada yaygınlaşmış, ulaşımdan eğlenceye, spordan kültüre birçok alanda etkili olmuştur.

Osmanlı topraklarında ise 1885'lerden itibaren dünya turuna çıkan bisikletli seyyahlar sayesinde görünürlük kazanan bisiklet, 1890'lardan itibaren, altyapı eksikliği, ön yargılar, ithal ürün olması, yedek parça bulunurluğunun zorluğu ve pahalılığı gibi sebeplerden dolayı ilk olarak belli kesim ve yerlerde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu anlamda Levantenlerin yaşadığı ve Osmanlı Devleti'nin Batıya açılan kapıları durumundaki İstanbul, İzmir ve Rumeli bölgeleri ön plana çıkmıştır. Buna paralel olarak da buralarda velodromlar inşa edilmiş, bisiklet cemiyetleri kurulmuş, yarışlar yapılmış ve toplu halde bisiklet gezileri düzenlenmiştir.

Taşrada ise bisikletin sevdirmesi ve tanıtılmasında İbnülcemal Ahmet Tevfik ve Tepedelenizade Kamil Bey gibi bisiklet severlerin yaptıkları yurt içi seyahatler etkili olmuştur. Yine bisikletin tanıtılması ve benimsenmesinde, bisikletle ilgili her türlü teknik gelişme, yarış ve seyahatleri haberleştiren ve aynı zamanda bisikletin sağlık üzerindeki yarar ve zararlarını tartışmaya açan basın da oldukça önemli bir araç olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA))

Babiali Evrak Odası Evrakı (BEO), 1838/137850, 21 Muharrem 1320; 1865/139847, lef 4, 21 Mayıs 1318.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 511/11, 25 Mayıs 1318; 2567/66, 25 Teşrinievvel 1317; 2599/30, 2 Rebiülahir 1319.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO.), 112/117, 23 Ağustos 1889.

Hariciye Nezareti Paris Sefareti Belgeleri (HR.SFR.4), 784/121, 21 Temmuz 1319; 818/31, 25 Ağustos 1323.

İrade Dahiliye (İ.DH), 1396/6, 7 Muharrem 1320; 1398/1, 15 Safer 1320.

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A.MTZ.4), 142/13, 6 Mayıs 1322 (19 Mayıs 1906).

Yabancı Arşiv Makedonya (YB.021), 113/16, 1912.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 115/13, 19 Şaban 1312 (15 Şubat 1895)

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB), 361/47, 12 Cemaziyelahir 1319 (26 Eylül 1901).

Gazete ve Dergi

Ahenk, c. I/25, 20 Mayıs 1895; c. I/28, 31 Mayıs 1895; c. I/37, 8 Temmuz 1895; c. I/52, 30 Ağustos 1895; c. I/54, 6 Eylül 1895; c. II/109, 24 Mart 1896.

Akşam Gazetesi, 15 Haziran 1931.

Asır, nr 408, 12 Ağustos 1315; nr 409, 16 Ağustos 1315.

Başçavuş, c. I/9, 13 Eylül 1328.

Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mayıs 1993.

İdman, c. II/31-32, 15 Mayıs 1330; c. I/8-9, 15 Teşrinievvel 1329.

İkdam, c. III/735, 24 Temmuz 1312; c. III/788, 15 Eylül 1312; c. III/805, 8 Cemazeyilevvel 1314; c. VII/2176, 4 Temmuz 1316; c. VII/2185, 17 Temmuz 1316.

İlave-i Malûmât, c. III/54, 19 Eylül 1312.

Maarif, c. I/16, 9 Cemaziyelahir 1309; c. V/118, 9 Rebiülahir 1311; c. VI/131, 24 Recep 1311; c. VI/132, 26 Kânunusani 1309; c. VI/152, 29 Eylül 1310.

Malumat, c. XIII/292, 7 Haziran 1317.

Nevsâl-i Servet-i Fünûn, c. II, H.1313.

Resimli Gazete, c. III/129, 2 Eylül 1309.

Sabah, c. I, No: 43, 30 Eylül 1305; c. VII/2477, 22 Haziran 1896; c. VII/2489, 22 Haziran 1312; c. VII/2514, 29 Temmuz 1896; c. VII/2553, 25 Kânunuevvel 1312.

Servet-i Fünûn, c. VI/135, 30 Eylül 1309; c. VI/153, 3 Şubat 1309; c. VIII/186, 22 Eylül 1310; c. VIII/199, 22 Kânunuevvel 1310; c. VIII/203, 19 Kânunusani 1310; c. IX/222, 1 Haziran 1311; c. IX/230, 28 Temmuz 1311; c. X/238, 21 Eylül 1311; c. XI/278, 28 Haziran 1312; c. XII/287, 29 Ağustos 1312; c. XIII/334, 24 Temmuz 1313; c. XV/379, 4 Haziran 1314; c. XXXI/796, 13 Temmuz 1322.

Servet-i Fünûn İlave Kısmı, c. IX/234, 10 Ağustos 1311; c. X/259, 10 Şubat 1311.

Tercüman-ı Hakikat, nr 4766, 7 Mayıs 1310.

The Age-Herald, 24 Mart 1906.

The Anaconda Standard Monday Morning, 25 Mayıs 1896.

The Dallas Daily Chronicle, C.IV, No: 128, 14 Kasım 1892.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmed Tevfik, *Yüz Yıl Önce Bisikletle Bursa*, çev. Nezaket Özdemir, İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2007.

Akçura, Gökhan; *Bisiklet Kitabı*, İstanbul, Bisiklet Yayınları, 1993.

Atabeyoğlu, Cem; *Türk Bisiklet Tarihi*, Ankara, Türk Spor Vakfı Yayınları, 1994.

Batchelder, A.G.; "The Story of Bicycle" *Harper's Weekly*, c. XL, 1896, s. 354, (Çevrimiçi) <https://hdl.handle.net/2027/mdp.39015023106241>, 5 Ocak 2022.

Beyru, Rauf; *19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam*, İstanbul, Literatür Yayınları, 2000.

“Bisiklet Maddesi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, haz. Mustafa Şahin, C.VI, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

Bisiklet Meraklılarına Yadigâr, çev. Ali İhsan, A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, H.1320.

“Bursa’da sergi münasebetiyle tertip olunan velosiped müsabakasında ihraz-ı muvaffakiyet eden derrace süvar”, *Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, nr 34, 1325.

Bülbül, Nail; *Osmanlı’dan Bugüne Türk Bisiklet Tarihi*, İstanbul, Bisiklet Federasyonu Yayınları, 2013.

Ceylan, Nurbike; “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bisikletin Serüveni*”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2020.

Dağlaroğlu, Rüştü; *1907-1987 Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi*, İstanbul, y.y., 1988.

Furness, Zack; *One Less Car: Bicycling and the Politics of Automobility*, Philadelphia, Temple University Press, 2010.

Gilles, Roger; *Women on the Move: the Forgotten Era of Women’s Bicycle Racing*, London, University of Nebraska Press, 2018.

Güneş, Günver; “19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Şeytan Arabalarının İzmir’e Girişi: İzmir’de İlk Bisiklet Yarışları”, *Toplumsal Tarih*, nr 164, 2007, s. 62.

Güneş, Günver; *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Modern Sporların İzmir’e Girişi (1850-1922)*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2012.

Hadland, Tony, Hans-Erhard Lessing; *Bicycle Design: An Illustrated History*, Cambridge Massachusetts London, The MIT Press, 2014.

Héran, Frédéric; *Le retour de la bicyclette: Une histoire des déplacements urbains en Europe de 1817 à 2050*, Paris, La Découverte, 2014.

Herlihy, David V.; *Bicycle: The History*, Massachusetts, Yale University Press, 2004.

Hiçyılmaz, Ergun; *1912-2012 Türkiye’de Bisikletin 100 Yıllık Tarihi*, İstanbul, Bisiklet Federasyonu Yayınları, 2012.

Hobsbawm, Eric; *Tuhaf Zamanlar Bir 20. yüzyıl hayatı*, çev. Saliha Nilüfer, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.

Hüner, Cenk; *Osmanlı Kamusal Alanında ve Sosyal Hayatında Bisikletin Kullanımı ve Yaygınlaşması*, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Adem Korkmaz, İstanbul Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Kahraman, Atıf; *Osmanlı Devleti’nde Spor*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

Koçu, Reşat Ekrem; “Bisiklet Maddesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, (İstanbul, 1941).

Neejer, Christine; “*The Bicycle Girls: American Wheelwomen and Everyday Activism*

in the late nineteenth century”, Michigan State University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016.

Oldenziel, Ruth; “Whose Modernism, whose speed? Desingning mobility for the future, 1880s-1945”, *Being Modern: The Cultural Impact of Science in the Early Twentieth Century*, ed. Robert Bud, Paul Greenhalgh, Frank James ve Morag Shiach, London, UCL Press, 2018.

Quataert, Donald; *The Ottoman Empire, 1700-1922*, New York, Cambridge University Press, 2005.

Rubenstein, David; “Cycling in the 1890s”, *Victorian Studies*, c. XXI/1, Autumn 1977, s. 61-62.

Smith, Neil; *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*, Athens-Georgia, University of Georgia Press, 2008.

Rush, Anita; “The Bicycle Boom of the Gay Nineties: A Reassessment”, *Material Culture Review*, 18 Haziran 1983, s. 1-12.

“Smyrna/Izmir Cyclists”, (Çevrimiçi) <http://www.levantineheritage.com/izmir-cyclists.html>, 19 Şubat 2022.

Simpson, Clare S.; “*A Social History of Women and Cycling in Late-Nineteenth Century New Zealand*”, Lincoln University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1998.

Stevens, Thomas; *Around the World on a Bicycle: From San Francisco to Teheran*, London, Sampson Low, Marston, Searle and Rivington Crown Buildings, 1887.

Süme, Mehmet; Selami Özsoy, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Bisiklet Sporü”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, nr 24, Konya, 2010, s. 350.

Tekil, Süleyman; *Galatasaray Tarihi 1905-1985*, İstanbul, y.y., 1986.

The Bicycle 200 Years on two wheels, Gloucestershire, Mirrorpix The History Press, 2017.

Toprak, Zafer; “Meşrutiyet ve Mütareke Yıllarında Türkiye’de İzçilik”, *Toplumsal Tarih*, nr 52, Nisan 1998, s. 18.

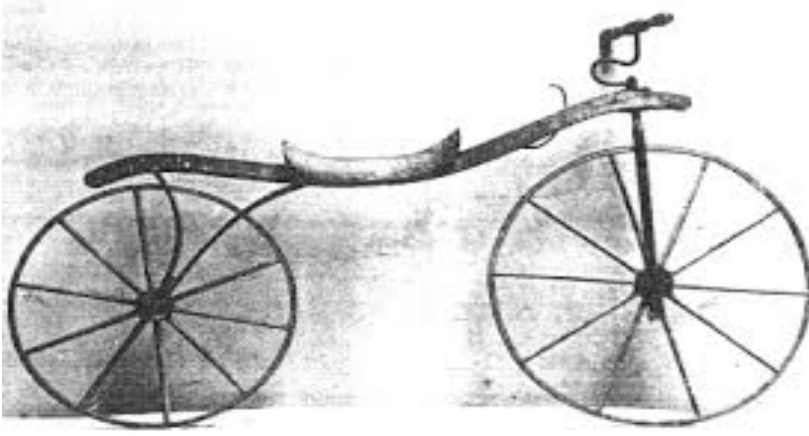
Withers, Jeremy; “The War of the Wheels: H.G. Wells and the Bicycle”, *English Books*, Iowa State University, 2017. (Çevrimiçi): https://lib.dr.iastate.edu/engl_books/2

Yaman, İlker; “To Constantinople on a Bicycle: The Journey of Two American Adventurers in 1891”, 27 Şubat 2016, (Çevrimiçi) <https://www.weloveist.com/to-constantinople-on-a-bicycle-the-journey-of-two-american-adventurers-in-1891>, 12 Mart 2022.

Yıldız, Doğan; *Türk Spor Tarihi*, İstanbul, Eko Matbaası, 1979.

Ekler

Ek-1

(Karl von Drais'in icadı "Laufmaschine". Kaynak: (Çevrimiçi) <http://thefirstbicycle.weebly.com/the-first-bicycle--draisienne.html>, 10 Mayıs 2022).

Ek-2

(Manastır Osmanlı Velosiped Kulübü 1912, BOA, *YB.21*, 113/16).

Ek-3

(Manastır Osmanlı Velosiped Kulübü 1912, BOA, *YB.21*, 113/16).

Ek-4

(Manastır Osmanlı Velosiped Kulübü 1912, BOA, *YB.21*, 113/16).

Ek-5

(İzmir Bornova’da yapılan geleneksel ‘Panionion Yarışları’nda bisiklet müsabakasını gösteren bir karpostal, (Çevrimiçi) <http://www.levantineheritage.com/panionian.htm#>, 21 Mart 2022)

Ek-6

(Bisikletiyle İzmir’den altı günde İstanbul’a gelen Mustafa Süleymanoviç Bey, *Malumat*, No: 292, s.1001)

Ek-7

(1909 Bursa'da sergi nedeniyle düzenlenen yarışta birinci olan sporcu. İsmi tartışmalı olmasına rağmen birçok kaynakta *Hafız Mehmed Ali Efendi* olarak geçmektedir. *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, 1325, s.240)

Ek-8

(Derrace Süvaran, *Servet-i Fünûn*, No: 230, s.1, 28 Temmuz 1311 – 9 Ağustos 1895)

Ek-9

(Foto: Ferid İbrahim, İdman Yurdu müsabakalarında manialı bisiklet yarışlarında birinciliği kazanan Vefa Sultanisi talebelerinden Muhtar Efendi, İdman Dergisi Olimpiyat Oyunları, C.I, No: 8-9)

Ek-10

(Velosiped'de terakki – kadınlara mahsus velosiped, *Whitworth* modeli kadın bisikleti, *Maarif*, No: 131, s.1, 24 Recep 1311- 31 Ocak 1894.)

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Prof. Dr.
Abdullah EKİNCİORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4767-2002>Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü.
aekinci@harran.edu.trDoktora Öğrencisi
İsmail YAKANORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0382-7630>Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı.
yakannismail@gmail.comBaşvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 18/08/2024 10/09/2024

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1535767>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Göçebe Aşiretlerin Askerî Sisteme Entegrasyonu: IV. Ordu-Hamidiye Süvari Alayları İlişkisi

The Integration of Nomadic Tribes into the Military System: IVth Army-Hamidian Cavalry Regiments Relationship

Öz

Osmanlı Devleti, askerî kuvvetlerini daima güçlendirme ihtiyacı duymuştur. XIX. yüzyılda da ordunun güçlendirilmesi için asker teminin nasıl gerçekleştirileceği üzerinde durulmuştur. Böylece modern bir ordu oluşturmak için zorunlu askerlik hizmetine geçilmiştir. Fakat muhtelif sebeplerden dolayı bazı bölgeler bu yükümlülükten muaf tutulmuştur. IV. Ordu mıntikasındaki göçebe aşiretler de zorunlu askerlikten muaf tutulan halk kitlesinin bir kısmını oluşturmaktaydı. 93 Harbi'nden sonra bölgede oluşan otorite boşluğu, asayişin bozulmasına zemin hazırlamıştır. Aşiretlerin birbirleriyle çatışmaları ve Ermeni komitecilerinin ayrılıkçı hareketlerinin yanı sıra Rusya ve İran'dan gelebilecek olası saldırılar, bu iç güvenlik ve asayiş problemlerinin başını çekmektedir. Tüm bunlar bölgedeki göçebe aşiretlerden bir askerî güç kurma gerekliliğini doğurmuştur.

Kadim geleneklere bağlı olarak modern bir sistem çerçevesinde kurulan Hamidiye Süvari Alayları, bölgede yeni bir askerî gücü simgelemiştir. Aşiret mensubu fertlerin ise askerlik bilincinin

*Bu çalışma, "Osmanlı Anadolu'sunda Askerî Güç: IV. Ordu Teşkilâtı (1863-1911)" başlıklı hazırlanmakta olan doktora tezinden üretilmiştir.

ATIF: EKİNCİ Abdullah, YAKAN İsmail "Göçebe Aşiretlerin Askerî Sisteme Entegrasyonu: IV. Ordu-Hamidiye Süvari Alayları İlişkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/3, (Eylül 2024), s. (194-215)

CITE: EKİNCİ Abdullah, YAKAN İsmail, "The Integration of Nomadic Tribes into the Military System: IVth Army-Hamidian Cavalry Regiments Relationship", *Journal of History and Future*, 10/3 (September 2024), pp. (194-215)

önemini özümsemeleri amaçlanmıştır. Alayların teşkilâtlandırılması, eğitimi, idaresi gibi tüm sorumlulukları IV. Ordu'ya verilmiştir. Alayların oluşturulmasıyla iç güvenlik ve asayişin sağlanması, olası dış saldırılar ve sınır sızmalarına karşı önlem alınmaya çalışılmıştır. Ancak aşiret mensupları genel olarak askerlik bilincini kavrayamamışlar ve alaylardan modern bir askerî teşkilât kurulamamıştır. Bu çalışmada göçebe aşiretlerden oluşturulan Hamidiye Süvari Alayları'nın askerî yönü ve IV. Ordu ile ilişkisi irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Askerî Teşkilât, IV. Ordu, Mehmed Zeki Paşa, Hamidiye Süvari Alayları, Göçebe Aşiretler.

Abstract

The Ottoman State always needed to strengthen its military forces. In the XIXth century, the focus was on how to recruit soldiers in order to strengthen the army. Thus, compulsory military service was introduced to create a modern army. However, some regions were exempted from this obligation for various reasons. Nomadic tribes in the IVth Army area also formed part of the population exempted from conscription. After the 93 War, the vacuum of authority in the region paved the way for the deterioration of public order. Conflicts between tribes and separatist movements of Armenian communists, as well as possible attacks from Russia and Iran, were the main problems of internal security and public order. All this led to the necessity of establishing a military force from the nomadic tribes in the region.

The Hamidian Cavalry Regiments, established within the framework of a modern system based on ancient traditions, symbolised a new military power in the region. It was aimed for the members of the tribe to internalise the importance of military service. All responsibilities such as the organisation, training and administration of the regiments were assigned to the IVth Army. With the formation of regiments, it was tried to ensure internal security and public order, and to make measures against possible external attacks and border infiltrations. However, the tribesmen generally didn't understand the military consciousness and a modern military organisation could not be established from the regiments. In this study, the military aspect of the Hamidian Cavalry Regiments, which were formed from nomadic tribes, and its relationship with the IVth Army will be analysed.

Keywords: Military Organisation, IVth Army, Mehmed Zeki Pasha, Hamidian Cavalry Regiments, Nomadic Tribes

1. Giriş

Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim'in 1514'te Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'in ordusunu yenmesinin ardından Anadolu'nun doğusunda İran'a karşı sınırlarını genişletmiş ve bölgede hâkimiyet tesis etmiştir¹. Bu hâkimiyet Osmanlı merkezî iktidarının yönetim anlayışına bağlı olarak bölgeden asker temini hususunda farklı yöntemlere başvurmasına sebep olmuştur. Osmanlı eyaletlerinde uygulanan tımar sisteminin dışında kalan ve

1 Halil İnalçık, *Devlet-i 'Alıyye* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), C. II, s. 138-40.

emirlerin idaresindeki göçebe aşiretlilerin oluşturduğu halk, savaş zamanında orduya asker göndermekle yükümlü tutulmuştur². Elbette göçebe aşiret mensuplarının doğrudan askerî sınıfa katılmamaları, bu sınıfın sağladığı nüfuz ve kazanımlardan yoksun kalmalarına yol açmıştır. Askerî sınıfa katılmayan göçebe aşiretler, mevcut durumun ortaya çıkardığı yaşam tarzını da kabullenmeyerek Anadolu'nun doğusuna ve İran'a göç etmiş ve yeni bir gelecek arayışına girişmişlerdir. Tüm bu hususlar askerî alanda da olmakla birlikte daha sonra bu coğrafyada ortaya çıkan sorunların temelini oluşturmuştur³.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'nın Anadolu'nun doğusunda emellerini gerçekleştirme yolunda hareket etmesi büyük bir tehdit oluşturmuştur. Savaşın kaybedilmesinin ardından bölgede oluşan otorite boşluğu, aşiretlerin sadece birbirleriyle çatışmalarına değil, aynı zamanda yerel yöneticilere karşı da isyan etmelerine yol açmıştır. Bununla birlikte Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı Devleti'nin lehine veya aleyhine yürüttüğü faaliyetler hem merkezî hükümetin tedbir almasını zorunlu kılmış hem de İran ile sorun yaşanmasına sebep olmuştur. İran sınırındaki göçebe aşiretlerin de kendi menfaatleri doğrultusunda sınır tanımayarak yaşamlarını sürdürmeleri ise Osmanlı-İran ilişkilerinin bozulmasının başka bir boyutunu oluşturmuştur. Öte yandan Ermenilerin Avrupa desteğiyle Osmanlı Devleti'nden reform talepleri ve bölgede ayrılıkçı fikirler beslemeleri, merkezî yönetimin bölgede tedbir alma ihtiyacını doğurmuştur⁴.

Dönemin harp sahnesinde orduların modernleştirilmesine bağlı olarak masrafların da artması, devletleri ekonomik olarak güç durumda bırakmıştır. Bunun yerine daha ucuz yoldan oluşturulan piyade birlikleri -özellikle tüfeğin icat edilmesi sonrası- orduda başat rolü üstlenmiştir. Çünkü süvari birlikleri için gerekli donanım malzemeleri, kitlesel ulaşım araçlarının olmadığı dönemde epey maliyetli olmaktadır⁵. Dolayısıyla askerî açıdan göçebe aşiretlerden alaylar teşkil edilmesinin önemli bir avantajı ise masrafsız bir şekilde oluşturulmalarıydı. Aşiret mensuplarının büyük bir nüfus potansiyeline, stratejik bir coğrafyaya ve savaşçı bir karaktere sahip olmaları, II. Abdülhamid ve devlet yöneticilerini bunlardan bir askerî teşkilât kurmaya cezbetmiştir. Böylece zorunlu askerlik hizmetine alınamayan aşiretlilerin savaşçı karakterlerinden faydalanılarak belirlenen şartlar altında

-
- 2 Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası* (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987), s. 9-15; Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)* (İletişim Yayınları, 2018), s. 216.
 - 3 Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), s. 65.
 - 4 Göçebe aşiretlerden alaylar kurmanın amaçları hakkında geniş bilgi için bkz. Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 27-29; Orhan Örs, *Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909)* (Nübihar Yayınları, 2019), s. 254-85, 300-305; Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, der. Ali Vehbi Bey, Türkçeye akt. Bengisu Karakurt (Dergâh Yayınları, 2023), s. 26-30, 35-36; Tahsin Paşa, *II. Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, yay. haz. Yüksel Kanar (Kapı Yayınları, 2023), s. 70-74; Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Banu Yalkut (İletişim Yayınları), 2021, s. 285-87; Nejat Abdulla, *İmparatorluk Sınır ve Aşiret: Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, çev. Mustafa Aslan (Avesta Yayınları, 2009), s. 247-55, 257-68; Süleyman Öcal, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin Kürt Politikası" (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2018), 90-95, Tez No (531624).
 - 5 Yücel Karadaş, *Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Demodernizasyon 1826-1918* (Doğu Kitabevi, 2016), s. 42-44.

alaylar teşkil etmekle bölgede asayiş sağlamanın yolu aranmıştır⁶.

Merkezî yönetim zorunlu askerlik yükümlülüğünü uygulamak için Müslüman halkın silah altına alınması konusunda kanun tasarılarını uygulamasına rağmen, muhtelif sebeplerden dolayı bazı bölgelerin halkı bu hizmetten muaf tutulmuştur. Anadolu'nun doğusunda bulunan göçebe aşiretler de aynı husustan dolayı askerlik hizmetine alınamamıştır⁷. Bundan dolayı öncelikle bölgedeki göçebe aşiretlerin askerî sisteme entegrasyonu hususunda çalışmalar yürütülmüştür. Aşiretlerden askerî kuvvet oluşturmamın resmî ya da gayriresmî ileri sürülmüş farklı misyonları bulunmaktadır. II. Abdülhamid ve yönetimi, periferide asayiş ve güvenliği sağlamak, aşiretleri kontrol altında tutmak, merkezî idareyi tesis etmek, İslam birliğini sağlamak ve toprak bütünlüğünü korumak için askerî tedbirler almaya gayret göstermiştir. Üstelik bir yandan bölgenin Rus ve İran saldırıları, Ermeni faaliyetleri ve İngiliz politikalarından korunup bu coğrafyada bir denge unsurunun kurulması hedeflenmiştir. Tüm bu amaçlar doğrultusunda Hamidiye Süvari Alayları⁸ projesi gündeme gelmiştir⁹.

- 6 İbrahim Edhem, *Cündilik ve Hamidiye Süvari Alayları* (Daire-i Askerîye Matbaası, H. 1307), s. 2, 5; Abdusselam Ertekin, "Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908)" (Doktora Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2019), 30-31, Tez No (740563).
- 7 Nihat Karademir, *Sultan Abdülhamid ve Kürtler* (Nûbihar Yayınları, 2021), s. 175; *Rus General Mayewski'nin Doğu Anadolu Raporu -Van ve Bitlis Vilayetleri Askerî İstatistik-*, ter. Mehmed Sadık, haz. Hamit Pehlivanlı (Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 2021), s. 104.
- 8 Göçebe aşiretlerden alaylar teşkil edildiği andan itibaren bu alaylara hangi ismin verilmesi gerektiği sürekli tartışma konusu olmuştu. Alaylar ilk teşkil edildiği esnada II. Abdülhamid adının nezdinde *Hamidiye Süvari Alayları* olarak isimlendirilmişti. 1896 yılındaki kanunnâmede yapılan değişikliğe göre alayların isminde esas itibarıyla bir değişiklik yapılmamakla birlikte niteliklerinden dolayı *Hamidiye Hafif Süvari Alayları* veya *Hafif Süvari Alayları* adı verilmişti. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mahmud Şevket Paşa'nın emriyle alayların adı yeniden değiştirilmiş ve bu alaylar bundan böyle *Aşiret Hafif Süvari Alayları* olarak anılmaya başlanmıştı. Bu isim alaylarla ilgili yeni çıkan 4 Aralık 1910 tarihli nizâmnâmede belirtilmekle birlikte, bu dönemde alaylara isim aranırken *Oğuz Alayları* denilmesi teklif edilmişse de zamanla doğuracağı sıkıntılardan dolayı kabul görmemişti. Yine 8 Nisan 1912'deki nizâmnâmede alayların adı tekrar değişikliğe uğramış ve alaylar böylece *Aşiret Süvari Alayları* ismini almıştı. Alaylar ile ilgili düzenlemeler devam etmiş ve 1913 yılında yapılan yeni düzenlemeye göre alaylar *İhtiyat Süvari Alayları* olarak adlandırılmaya başlanmıştı. Nitekim alaylar I. Dünya Savaşı'nda da bu isimle katılmıştı. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. BOA, Y..EE., 113-5, 29.12.1308/05.08.1891; BOA, Y..EE.,113-6, 30.11.1313/13.05.1896; *Düstûr* (Matbaa-i Osmaniyye, H. 1330), T./C. II/2, s. 649-666; *Düstûr* (Matbaa-i Âmire, H. 1331), T./C. II/4, s. 371-398; Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 62; Janet Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, çev. Renan Akman (İletişim Yayınları, 2022), s. 200; Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim: 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)* (İnsel Yayınları, 1970), s. 57; Adem Ölmez, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'ndaki Milis Birlikleri", *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, sayı. 12 (Aralık 2021): 38-50. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/policy>; Cengiz Çakaloğlu, "Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1919)" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1999), 44-46, Tez No (89935).
- 9 Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, s. 20, 22, 43; Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 29-33; Stephen Duguid, "The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia", *Middle Eastern Studies* 9, sayı. 2 (Mayıs 1973): 139-55. <https://www.jstor.org/stable/4282467>; Selim Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet* (İletişim Yayınları, 2022), s. 111; Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856-1908* (Ötügen Neşriyat, 2019), s. 192-96, 299-309, 333-34.

2. Kadim ile Cedit Arasındaki Askerî Güç: IV. Ordu ve Hamidiye Süvari Alayları

Hamidiye Süvari Alayları projesini hayata geçirmenin askerî ayağında birçok amaç bulunmaktadır. İç güvenliği sağlama yönünde bu coğrafyadaki aşiretlerin birbirleriyle çatışmasını önlemek, aşiretleri zorunlu askerlik hizmetine entegre etmek, IV. Ordu'ya yedek askerî güç oluşturmak gibi nedenler bu amaçların başında yer almıştır. Diğer taraftan olası bir Rus veya İran saldırısına karşı sınırda hareket kabiliyeti yüksek ve alternatif bir askerî gücün bulundurulması hedeflenmiştir. Çünkü ordu mıntikasının coğrafî durumu düzenli ordu birliklerinin hareket kabiliyetini engellemekteydi. Bölgenin merkeze uzaklığı, ulaşım koşulları gibi sorunlar da takviye birliklerinin yollanmasını ve gerekli lojistik desteğin vaktinde ulaştırılmasını zorlaştırmıştır. Ancak bölgeyi iyi tanıyan ve coğrafyanın tabiat koşullarına alışkın aşiretlerden askerî birliklerin teşkil edilmesi, bu güçlükleri kısmen de olsa giderebilirdi¹⁰.

Hamidiye Süvari Alayları'nın oluşturulmasıyla IV. Ordu mıntikasında atlı birliklerden yedek askerî güç teşkil edilmesi de tasarlanıyordu. Böyle bir kararın alınmasında IV. Ordu'da redif süvari birliklerinin bulunmaması etki etmiş olabilir¹¹. Nitekim göçebe aşiretlerden askerî yönden yararlanma fikri 1891 ve 1896 kanunnâmelerinde açık bir şekilde beyan edilmiştir: Osmanlı askerî kuvvetlerinin mevcudunu arttırmak için karakteristik durumlarından ötürü şimdiye kadar tamamıyla askerî bir düzen içinde bulunmayan, fakat binicilik ile kılıç ve mızrak kullanımında meşhur olan göçebe aşiret fertlerinden Hamidiye Süvari Alayları'nın teşkil edilmesi amaçlanmıştır¹².

Tanzimat'la birlikte merkezî otoriteyi periferide tesis etme sürecinde devletin gücünü etkin kılmak için merkezden idareciler atanmış ve aşiret reisleri saf dışı kalmıştır. Anadolu'nun doğusunda hayata geçirilen bu çabalar sonucu büyük aşiret konfederasyonları bölünmüş ve yerini daha küçük aşiretlere bırakmıştır. Bölgede parçalara ayrılmış yeni toplumsal düzende hem merkezî hükümet hem de aşiret reisleri gücünü pekiştirmek amacıyla birtakım arayışlara girişmiştir. Elbette Rusya ve İran sınırındaki aşiretlerin gücünün kırılması, bölgede merkezî hükümeti daha etkin kılmıştır. Bu coğrafyadaki göçebe aşiretlere de bazı tavizler verilerek devletin nüfuzuna alma çabaları Hamidiye Süvari Alayları projesinin hayata geçirilmesiyle hedefe ulaşılmıştır¹³. Tabiidir ki devlet erki bu sosyal organizasyondan yeni bir askerî teşkilât kurmayı göz ardı etmemiştir. Kadim geleneklere uygun olarak tasarlanan yeni askerî organizasyon, bölgedeki Müslüman (Sünnî) Türkmen, Karapapak, Arap ve Kürt göçebe aşiretlerinden oluşturulmuştur¹⁴. Ayrıca Hamidiye Süvari

-
- 10 Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı. 32 (Haziran 2011): 440; Çakaloğlu, "Müşîr Mehmed Zeki Paşa (1835-1919)" 38.
- 11 Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyesi*, yay. haz. Kadir Türker Geçer (Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), C. I-II-III, s. 210.
- 12 BOA, Y.EE., 113-5, 29.12.1308/05.08.1891; BOA, Y.EE.,113-6, 30.11.1313/13.05.1896.
- 13 van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, 82-196; Sabri Ateş, *Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri: Bir Sınır Yapmak, 1843-1914*, ter. Devrim Kaya (Küre Yayınları, 2015), s. 121-122; Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları* 47, sayı. 47 (Nisan 2016): 390. <https://doi.org/10.18589/oa.583218>.
- 14 BOA, Y.EE., 113-5, 29.12.1308/05.08.1891; BOA, Y.EE.,113-6, 30.11.1313/13.05.1896; BOA, Y.PRK.

Alayları'nın teşkil edilmesi amacıyla göçebe aşiretlerinin nüfus sayımının yapıldığı esnada alaylara katılmayan fertler ayrı bir deftere kaydedilmiştir. Böylece nizamiye ordusuna asker kaynağı sağlamak için başka bir yol bulunmuştur. Zira alaylara kaydedilmeyen fertler zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmekle mükellefi¹⁵.

Hamidiye Süvari Alayları teşkilâtı fikrinin kime ait olduğu hakkında araştırmacılar hemfikir değildir. Bazı araştırmacılar projenin mimarının Ahmed Şakir Paşa olduğunu ileri sürerken diğerleri IV. Ordu Müşiri Mehmed Zeki Paşa olduğunu savunmaktadırlar. II. Abdülhamid'in İslam birliğini sağlama, periferide merkezî otoriteyi kurma, ordunun gücünü artırma, devletin toprak bütünlüğünü koruma fikirleri de alayların kurulması yönünde sultanın desteğinin önemini ortaya koymaktadır¹⁶. Ayrıca II. Abdülhamid alayların teşkil edilmesi fikrinin Mehmed Zeki Paşa'ya ait olduğunu belirtmiştir. Hatta bu konuda bazı subayların kendisini kıskandığından dolayı, paşanın alayları kurma fikrine karşı olduklarını beyan etmiştir¹⁷. Göçebe aşiretlerden alaylar kurma fikri her kime ait olursa olsun, bu alayların kurulması görevi Mehmed Zeki Paşa'ya verilmiştir. Bu aşiretlerin IV. Ordu dairesinde yaşamlarını sürdürmeleri, görevin kendisine verilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Hamidiye Süvari Alayları'nın idaresi ordu müşiri olduğu için Mehmed Zeki Paşa'nın sorumluluğundaydı ve alaylar IV. Ordu'ya bağlı birliklerdi¹⁸. Hatta Massy, pek çok kişinin Mehmed Zeki Paşa'nın aşiretlerden süvari birliklerinin yanı sıra

ASK., 101-48, 10.05.1312/09.11.1894; TNA, FO 424/172, Herbert Chermiside > Sir Clare Ford, no. 9, 19.03.1892; Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev. Atilla Dirim (İletişim Yayınları, 2018), s. 189-90; Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askerî "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, çev. Işık Ergüden (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), s. 93; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı (E Yayınları, 2010), C. II, s. 298.

15 Çakaloğlu, "Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1919)" 148.

16 Alayların kurulması fikrinin kime ait olduğu hakkında birçok farklı görüş mevcuttur. Buna göre Ahmed Şakir Paşa, 1878-1889 yıllarında Rusya Sefareti'ndeki görevi esnasında Rusların *Kazak Alayları*'nı yakından inceleme fırsatını bulmuştu. Buna bağlı olarak Hamidiye Süvari Alayları'nın kuruluşu ve alaylar ile ilgili yapılan düzenlemeler esnasında Ahmed Şakir Paşa'nın edindiği tecrübelerden yararlandığı bir gerçektir. Mehmed Zeki Paşa'nın da IV. Ordu müşirliğinden önce görev yeri olan Trablusgarp'ta yerel halktan teşkil ettiği *Kuloğulları* teşkilâtından edindiği tecrübelerin Hamidiye Süvari Alayları'nın kuruluşunda kendisine ilham kaynağı olduğu beyan edilmiştir. Ayrıca II. Abdülhamid'in Yemen'de yerel halktan teşkil ettiği *Asâkîr-i Hamidiye* birlikleri, Osmanlı yönetiminin bu konuda önceden de tecrübeli olduğunu göstermektedir. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, 56, 95; Bayram Kodaman, *Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası* (Orkun Yayınevi, 1983), s. 35; Karademir, *Sultan Abdülhamid ve Kürtler*, 176-78; Ferdi Ertekin, *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu* (Yeditepe Yayınevi, 2022), s. 195-96; P. Averyanof, *On Dokuzuncu Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri*, ter. Mülâzım Adil Efendi ve Yüzbaşı Mustafa Efendi (Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1926), s. 132; Ali Karaca, *Anadolu İslahâtı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)* (Eren Yayıncılık, 1993), s. 173-174; Türkan Erbenği ve Emin Kutluğ, *Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları* (Kastaş Yayınevi, 2005), s. 34; Ertekin, "Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908)" 67-71; Çakaloğlu, "Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1919)" 41-44.

17 Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, 22.

18 TNA, FO 195/1718, Herbert Chermiside > Sir William White, no. 34 (Gizli), 21.08.1891; TNA, FO 424/172, Herbert Chermiside > Sir Clare Ford, no. 9, 19.03.1892, 18; Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, 74; Ramazan Balcı, *Osmanlı'nın Doğu Siyaseti* (Yitik Hazine Yayınları, 2010), s. 100; Karademir, *Sultan Abdülhamid ve Kürtler*, 158.

piyade kuvveti oluşturmak istemesinin zamanla bağımsız bir hükümdarlık kurma niyetinin olduğundan şüphelendiklerini bildirmiştir. Bazıları ise müşirin bu niyetini gerçekleştirmek için Rusya'dan yardım talebinde bulunabileceğini varsaymışlardır. Fakat Massy'ye göre bütün bunların bir şüpheden öteye geçmesi mümkün değildir. Çünkü müşirin II. Abdülhamid'e sadakatle bağlılığı bir tarafa sultanla sıhriyet bağı bile vardır¹⁹.

II. Abdülhamid, Hamidiye Süvari Alayları'nı kurarak yerinde nizamiye birliği bulundurmanın siyasî ve ekonomik sakıncalarını ortadan kaldırma fikrindeydi. Nizamiye birliklerin olası bir asayiş probleminin yaşanması durumunda bölgede hazır bulunamaması ihtimali nedeniyle olaylara anında müdahale edebilecek bir askerî gücün bulundurulması hedeflenmiştir. Fakat göçebe aşiretlerden alaylar kurmak amacıyla hazırlanan kanunnâmeler, zorunlu askerlik hizmetiyle modern ordu teşkil edilmesi önünde engel oluşturmuştur. Aşiret mensuplarının kendi reisleri ve ağaları emrinde hareket etmesi, modern ordu sistemi içinde geleneksel yöntemlerin yaşatılmasına sebep olmuştur. Böylece alaylara alınan aşiret mensupları, askerî disipline uymadıklarından dolayı modern harp yöntemlerini öğrenememişlerdir²⁰.

Hamidiye Süvari Alayları ile ilgili kanun tasarıları yayınlanmadan önce IV. Ordu Müşiri Mehmed Zeki Paşa, göçebe aşiretlerden alaylar teşkil etmek amacıyla teftişe çıkmıştır. Aslında bu seyahatler aşiretlerin teşkilâta karşı nabzını ölçmek için yapılmıştır. Yapılan seyahatler esnasında sınır hattındaki göçebe aşiretlerin nüfus sayımı işine girilmiştir. Fakat aşiret mensupları, nüfus sayımının nizamiye ordusuna alınmaları için yapıldığının fikrine kapılınca sayım esnasında sınırın diğer tarafına kaçmak, nüfus memurlarını tehdit etmek gibi yollara başvurmuşlardır. Esasen nüfus sayımı yerleşik halk için değil, sadece göçebe aşiret mensupları için yapılmıştır. Çünkü ordu mıntikasındaki yerleşik halk zaten zorunlu askerlik hizmetiyle yükümlü tutulmuştur²¹.

Müşir Mehmed Zeki Paşa, gerçekleştirdiği seyahatler sonucu II. Abdülhamid'e bölgenin neredeyse tamamen ihmal edildiğini beyan etmiştir. Öte yandan Ruslar, Kazak Alaylarını sistemli bir şekilde teşkilâtlandırmışlardır²². Aşiret reisleriyle yapılan görüşmeler neticesinde bazı aşiret reisleri Erzurum'a gelmiş, ardından ordu merkezi Erzincan'a gönderilmişlerdir. Mart 1891'de II. Abdülhamid ile görüşmek için İstanbul'a giden bu ilk grup ve sultan arasında kişisel bir bağ kurulması amaçlanmıştır. İlk gruptaki aşiret reisleri bu projeye her ne kadar ihtiyatlı bir şekilde yaklaşmışlarsa da bazı aşiret reisleri II. Abdülhamid'i görmek için IV. Ordu merkezine gelmişlerdir. Hamidiye Süvari Alayları ile ilgili atılan bu ilk adımlardan sonra bazı aksaklıklar yaşanmış olmasına rağmen

19 TNA, FO 424-198, Massy > Sir N. O'Conor, no. 15, 20.03.1899; Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, 57.

20 Ziya Nur Aksun, *II. Abdülhamid*, yay. haz. Erol Kılınç (Ötüken Neşriyat, 2010), s. 327; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", *Osmanlı Özel Sayısı I: Siyaset ve Teşkilat* 6, sayı. 31 (Yeni Türkiye Yayınları, Ocak-Şubat 2000): 580; Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, 60-61.

21 TNA, FO 424/169, Devey > Sir W. White, No: 10 (Gizli), 24.11.1890; Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, 57; Averyanof, *On Dokuzuncu Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri*, 134; Balcı, *Osmanlı'nın Doğu Siyaseti*, 103.

22 Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askerî "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, 88.

proje başarılı olmuş görünüyordu. Nitekim ordu merkezi Erzincan'a gelen aşiret reisleri, Hamidiye Süvari Alayları'na katılmak için gereken şartları kabul etmişlerdir²³.

İkinci grup henüz İstanbul'dayken alaylardaki fertlerin sadece muvazzaf hizmetleri sürecinde ağnam vergisi ödememeleri, diğer aşiret mensuplarının da tüm vergileri ödemeleri ve zorunlu askerlik hizmetiyle yükümlü olmaları kararlaştırılmıştır. Mehmed Zeki Paşa, aşiret mensuplarına yüklenen bu şartlarla bir sonuç elde edilemeyeceğinin farkına varmıştır. Bundan dolayı önceden kabul edildiği gibi alaylara katılan aşiretliler, ağnam vergisinden ve zorunlu askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardır²⁴. Aşiret mensuplarının alaylara katılımını cezbeden bir diğer husus ise daha önce işledikleri suçların affedilmesi ve bundan sonra işledikleri suçlardan dolayı askerî kanunlara göre yargılanacak olmalarıydı²⁵. Proje, bu alaylara yazılmadığından dolayı kendilerine herhangi bir fayda sağlamadığını gören aşiretliler tarafından ilgi görmemiştir. Bu aşiret mensupları alaylara yazılmadığı için vergi ödemek ve nizamiye ordusuna asker vermek zorunda kalmışlardır²⁶.

Aşiretlilerden oluşturulacak alayların askerî sisteme entegrasyonu süreci nizamiye ordu subayları ile aşiret reislerinin kumandasına yürütülmüştür. Tüm Hamidiye Süvari Alayları ferik rütbesindeki bir subayın idaresine verilmiştir. Alayların idaresi miralayların kumandasındayken bölüklerde en üst rütbeli subay yüzbaşıydı. Aşiret reisleri askerî hiyerarşiye göre kaymakam -alay komutanı yardımcısı- olarak tayin edilmiştir. Böylece alayların idaresi bir nevi aşiret reislerinin kumandasındaydı. Nüfusundan 1 alay ve fazlasının kurulmasına uygun olan aşiret reisleri, iyi hizmetlerinden de dolayı miralay olarak tayin edilebilmiştir²⁷. Böyle bir durumda eğitim vermek amacıyla alay kaymakamı nizamiye süvari subaylarından atanmıştır. Bu hususu aşiret reislerini ve mensuplarını daha fazla Hamidiye Süvari Alayı'nı kurmak amacıyla yapılan bir teşvik olarak değerlendirmek mümkündür. 1 alay kaymakamın, 3 bölük binbaşının, 2 bölük kolağasının ve 1 bölük ise

23 BOA, Y.PRK.ASK., 67-6, 02.04.1308/15.11.1890; Karademir, *Sultan Abdülhamid ve Kürtler*, 205-14; Çakaloğlu, "Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1919)" 46-50; Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, 56; Cevdet Ergül, *II. Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları* (Çağlayan Yayınları, 1997), s. 55; Örs, *Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909)*, 284. Urfa'daki aşiretlerin Hamidiye Süvari Alayları'na katılmak için gösterdiği çabalar ve sonrasında yaşanan gelişmeler hakkında bkz. Abdullah Ekinci ve Ashty Rahman Bakr, "Aşiretler, Yerleşim Alanları ve Hamidiye Alaylarıyla İlişkileri", *Karaköprü Tarih ve Kültür Atlası* adlı kitapta, ed. Abdullah Ekinci (Karaköprü Belediyesi Kültür Yayınları, 2022), C. 2, s. 169-82.

24 TNA, FO 195/1718, Herbert Chermiside > Sir W. White, no. 34 (Gizli), 21.08.1891; Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, 64.

25 BOA, Y.EE., 139-1, 09.06.1308/20.01.1891; *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*, yay. haz. Mikhail Bashanov, İlyas Kemaloğlu (Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), s. 104.

26 TNA, FO 195/1718, Herbert Chermiside > Sir W. White, no. 34 (Gizli), 21.08.1891; Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, 64.

27 Aşiret reislerine kendi aşiretlerinden çıkarabildikleri mevcuda göre rütbe veriliyordu. Bu husus aşiret reislerinin en üst rütbeyi alabilmesi için birbirleriyle çekişmesine, yarışa girmesine ve hatta aşiretler arasında çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştu. Öyle ki yaşanan çatışmalar sonucu aşiret mensupları hayatlarını kaybetmişti. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, 66-70; Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyesi*, C. I-II-III, 212-13.

yüzbaşının idaresindeydi²⁸.

Alaylardaki birliklerin idaresi için kendi aşiretlerine mensup fertlerden eğitimlerini tamamlayıp görevlerine atanıncaya kadar nizamiye ordu subayları atanmıştır. Ayrıca alayların komutanları ve süvari birliklerinin eğitimleri de nizamiye ordusu subaylarından tayin edilmiştir. Zaten alayların idaresi ve sorumluluğu IV. Ordu subaylarındaydı ki alaylar doğrudan IV. Ordu'ya bağlıydı. Nizamiye ordusundan alaylara kumanda etmek için bazen yeterli sayıda subay bulunamamıştır. Bu subay eksikliğini gidermek amacıyla IV., V. ve VI. ordulardan 6 süvari alayın lağvedilmesi gündeme gelmişse de bu hususun ortaya çıkaracağı olumsuzluklardan dolayı teklif kabul edilmemiştir. Fakat diğer taraftan bu alayların idaresinin sağlanması için Mehmed Zeki Paşa, bir an evvel subayların atanması hususunda talepte bulunmuştur²⁹.

Hamidiye Süvari Alayları'nın idaresinin IV. Ordu'ya verilmesinde göçebe aşiretlerin buldukları coğrafya önemli bir rol oynamıştır. Anadolu'nun doğusundaki vilayetlerin asayiş ve güvenliğini sağlamak ve herhangi bir Rus ve İran saldırısına karşı konuşlandırılan IV. Ordu mıntikasındaki göçebe aşiretlerden de askerî bir kuvvet oluşturulması düşünülmüştür. Zaten bu göçebe aşiretler, IV. Ordu mıntikasını -özellikle sınıra yakın coğrafya- yaylak ve kışlak alanları olarak kullanmaktaydı. Dolayısıyla göçebe aşiretlerin bulunduğu bu coğrafya IV. Ordu sınırları içinde kalmıştır. Rusya ve İran sınırlarında tampon bir bölge oluşturulmak istenmesi de Hamidiye Süvari Alayları'nın kurulması görevinin ve idaresinin IV. Ordu'ya -ordu müşiri olduğu için Mehmed Zeki Paşa'ya- verilmesi isabetli bir karar olarak görülmektedir³⁰. IV. Ordu Müşiri Mehmed Zeki Paşa'nın öncülüğünde ilk olarak Erzurum-Van arasındaki Rusya'ya sınır olan coğrafyada ve Mardin-Urfa arasındaki bölgenin kuzeyinde Hamidiye Süvari Alayları kurulmaya başlanmıştır³¹.

Alaylarla ilgili hazırlanan ikinci nizamnâmeden sonra da askerî düzenleri tam olarak sağlanamamıştır. Çünkü alaylar kurulduğu günden itibaren eğitimleri istenilen düzeyde gerçekleştirilememiştir. Alaylara atanan subaylar, eğitim verecek yeterli donanıma sahip olmadıkları gibi, eğitim için gerekli araçlar da eksiktir. Özellikle alayların teşkil edilmesiyle nüfuzlarını kaybettiklerini düşünen yerel yöneticiler, aşiret reisleri ile bir güç mücadelesine girişmişlerdir. Tüm bu hususlar alaylar ile ilgili yeni bir düzenleme yapılması gerekliliğini doğurmuştur³². Bunun üzerine Hamidiye Süvari Alayları'nın sevk ve idarelerinin bir askerî düzene oturtulması amacıyla Ahmed Şakir Paşa ve Mehmed Zeki Paşa tarafından bir layiha

28 Ertekin, *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*, 277; Naci Çakın ve Nafiz Orhon, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908)* (Genelkurmay Basımevi, 1978), C./K. III/5, s. 224; Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyesi*, C. I-II-III, 212-13.

29 BOA, Y..MTV., 61-38, 14.09.1309/12.04.1892; BOA, Y..PRK.MYD., 11-44, 21.10.1309/19.05.1892; *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*, 207; Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, 38.

30 TNA, FO 424-206, Maunsell > Sir N. O'Conor, no. 27, 04.04.1904, 32; Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, 19-20; Ertekin, "Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908)" 71. Hamidiye Süvari Alayları'nın Rus sınırında asayiş ve güvenliği sağlamaları amacıyla konuşlandırılmaları, Rusya'nın şikayette bulunmasına sebep olmuştu. BOA, Y..A...HUS., 512-4, 02.05.1325/13.06.1907.

31 BOA, Y..MTV., 60-14, 07.08.1309/07.03.1892; BOA, Y..PRK.ASK., 81-34, 02.10.1309/30.04.1892.

32 BOA, Y..EE., 81-42, 14.09.1315/06.02.1898; Ertekin, *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*, 169-70.

hazırlanmıştır. Böylece 1897 yılına kadar teşkil edilen 57 alayın 7 livaya taksim edilmesi tasarlanmıştır. Livaların idaresinin yürütülmesi için kumandanlarının da tayin edilmesi gerekmektedir. Zaten Urfa livasının kumandanı mevcuttu. Diğer livalardan 3 livanın idaresinin nizamiye süvari mirlivalarına verilmesi ve 3 livaya da kumandan atanması için 3 miralayın terfi ettirilerek tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Tasarlanan düzenlemeler çerçevesinde alaylar 7 liva üzerine teşkilâtlandırılmıştır. Sadece Sivas'ta bulunan 40. Hamidiye Süvari Alayı herhangi bir livaya mensup edilmemiş, idaresi ve eğitimi Sivas'ta bulunan süvari bölüğü kumandanı tarafından yürütülmüştür³³.

3. Hamidiye Süvari Alayları'nın Mevcudu ve Eğitimi

Göçebe aşiretlerden alaylar oluşturmak için bazı yetkiler aşiret reislerine verilmiş olsa da alaylara alınacak aşiret mensuplarının kimler olacağı, bunların görevleri, teşkilâtlarının nasıl icra edileceği hakkında kanun tasarısı hazırlanmıştır. Kanun tasarısında özellikle alayların teşkilâtı ile ilgili yapılması planlanan düzenlemeler dönemin modern ordu organizasyonu ile benzerlik göstermiştir. Nitekim her alayın en az 4, en fazla 6 süvari bölüğünden; her süvari bölüğünün ise en az 16 sıra -32 kişi-, en fazla 24 sıra -48 kişi- olmak üzere 4 takımdan oluşturulması tasarlanmıştır. Böylece her süvari bölüğünün en az 128, en fazla 192; her alayın da en az 512 ve en fazla 1.152 askerden meydana getirilmesi hedeflenmiştir. Fakat alayların asker mevcudunun tamamlanması hususunda sorunlar yaşanmış ve bu konuda tedbirler alınmıştır. Alaylara alınacak fertler de 3 ayrı sınıfa ayrılmıştır; 1- *İptidaiye sınıfı*: 17-20 yaş, 2- *Nizamiye sınıfı*: 20-32 yaş ve 3- *Redif sınıfı*: 32-40 yaş. Buna göre Hamidiye Süvari Alayları'na alınan fertlerin hizmet süreleri 23 yıl olarak belirlenmiştir³⁴. Kanunnâmede alayları teşkil edecek fertler hakkında yapılan bu düzenlemeye rağmen, Osmanlı yöneticileri daha fazla alay kurma yönünde çaba sarf etmişlerdir. Diğer taraftan aşiret reisleri istenilen sayıda askeri toplayamadıkları taktirde Hamidiye Süvari Alayları'na alınmama veya çıkarlarını kaybetme endişesinden dolayı mevcutlarını arttırmak amacıyla birçok yönetime başvurmuşlardır³⁵. Fakat aşiret reislerinin bu güç yarışı sonucu bölgede güçlenmeleri yeni aşiret emirliklerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu husus zamanla Osmanlı Devleti'ni ve IV. Ordu birliklerini uğraştıran birtakım olayların yaşanması sonucunu doğurmuştur³⁶.

-
- 33 Teşkil edilen livaların muhtelif yıllardaki teşkilâtı hakkında geniş bilgi için bkz. BOA, Y.EE., 81-42, 14.09.1315/06.02.1898; Ertekin, *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*, 170-75, 177-85; Mehmet Rezan Ekinci, "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 9, sayı. 2 (18) (Kasım 2017): 703-24, <https://doi.org/10.26791/sarkiat.339530>; Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyesi*, C. I-II-III, 213-15; *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*, 209.
- 34 TNA, FO 195-1759, Herbert Chermiside > Sir Clare Ford, no. 9, 19.03.1892; TNA, FO 424-172, Herbert Chermiside > Sir Clare Ford, no. 9, 19.03.1892, 17; *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*, 101, 207, 209; Çakın ve Orhon, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908)*, III/5, 223-26.
- 35 Averyanof, *On Dokuzuncu Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri*, 135; Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, 67-68; Karademir, *Sultan Abdülhamid ve Kürtler*, 202.
- 36 Haydaranlı, Miran ve Milli aşiretleri reisleri Hüseyin, Mustafa ve İbrahim paşalar bu hususta örnek olarak gösterilebilir. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, 119-71; Örs, *Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909)*, 347-71; Mehmet Emin Üner, *Aşiret, Eşkîya ve Devlet*, (Yalın Yayıncılık), 2009, 191-212.

Nizamnâmelerde göçebe aşiretlerden kaç alay kurulacağı hakkında kesin bir bilgi verilmemiştir. Öte yandan göçebe aşiretlerden alay kurma teşebbüsü hız kazanmış ve kısa süre içinde alayların sayısı artış göstermiştir. İlk 12 alay oluşturulmuş ve Kasım 1891’de bu sayı 30’a ulaşmıştır³⁷. Bu sayı 1894 yılında 56, 1900’de 61 ve Mehmed Zeki Paşa’nın ordu müşirliğinden ayrıldığı 1908’de ise 64,5 alaya çıkmıştır³⁸. Alaylar genellikle 4 bölüklü olmakla birlikte 5 ve 6 bölüklü olanları da vardır³⁹. Yine nüfusu birkaç alay çıkarmaya uygun olan göçebe aşiret varsa buna müsaade edilmiştir. Milli, Hasenanlı ve Haydaranlılar birden fazla alay kuran aşiretlere örnek olarak gösterilebilir. Fakat nüfusları bir alay çıkarmaya yeterli olmayan aşiretlerden ise bölük(ler) teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu bölüklerin barış döneminde askerî eğitimlerini ayrı ayrı görmeleri talep edilmiştir. Savaş zamanı muhtelif aşiretlerin oluşturduğu bölüklerden alay teşkilinin ise süvari fırka kumandanı tarafından gerçekleştirilmesi karara bağlanmıştır⁴⁰. Lakin alaylardaki havyan mevcudu genellikle alay mevcutlarından azdı⁴¹. Aşiretlerden Hamidiye Piyade Alayları oluşturulması fikri de gündeme gelmiştir. Özellikle Dersim coğrafyasındaki ve diğer bazı aşiretlerden bu alayların kurulması planlanmıştır. Fakat Hamidiye Piyade Alayları’nın teşkil edilmesinin ortaya çıkaracağı olumsuzluklar ve Ahmed Şakir Paşa’nın piyade ve süvari birliklerinin eğitim programlarının farklı olduğu gerekçesiyle bu alayların kurulmasına sıcak bakmaması nedeniyle proje askıda kalmıştır⁴².

Hamidiye Süvari Alayları’ndaki asker mevcudu 1904 yılında yaklaşık 25.000 olarak belirtilmiştir. 1906’nın sonunda alayların 271 bölükten meydana geldiği göz önünde bulundurulursa ortalama 43.360 alaylı olduğu belirtilebilir⁴³. 1908’de ise alaylarda bulunulması gereken en az ve en fazla mevcudun aritmetik ortalamasına göre 54.080 asker olduğu söylenebilir. Alayların mevcudunun bu sayıya ulaşip ulaşmadığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır⁴⁴. Fakat göçebe aşiretlerden teşkil edilen alaylara mensup kişilerin mevcudunun yaklaşık 30.000 olduğu kabul edilmektedir. Bu mevcut ordu mintikasında nizamiye kuvvetlerine denk gelen bir sayıydı. Dönemin büyük devletlerinde bile bu mevcutta süvari askeri bulunmamaktaydı⁴⁵. Aslında alayların sayısının 100’e çıkarılması planlanmıştır. Fakat V. Ordu’da alay kurma girişiminin yarıda kalması ve V. Ordu’da da bu teşebbüslere başlanamaması nedeniyle istenilen hedefe ulaşılamamıştır⁴⁶. Ayrıca 51., 52.,

37 TNA, FO 195-1759, Herbert Chermiside > Sir Clare Ford, no. 9, 19.03.1892.

38 Çakaloğlu, “Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1919)” 65-72; Ertekin, *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*, 278-80; *Salnâme-i Askerî*, Defa 14, 1326/1908, s. 512-75.

39 Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyesi*, C. I-II-III, 215.

40 BOA, Y.EE., 113-5, 29.12.1308/05.08.1891; BOA, Y.EE.,113-6, 30.11.1313/13.05.1896; *Rus General Mayewski’nin Doğu Anadolu Raporu -Van ve Bitlis Vilayetleri Askerî İstatistikî-*, 114.

41 BOA, ATASE, 110-9-1-4.96-99-1, 16.10.1314/20.03.1897; Örs, *Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlı’nın Kürt Siyaseti (1876-1909)*, 294.

42 İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı: İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat* (Kripto Yayınları, 2017), 152-53; *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*, 206; Balcı, *Osmanlı’nın Doğu Siyaseti*, 154.

43 TNA, FO 424-206, The Marquess of Lansdowne > Mr. Spring-Rice, no. 187, 04.05.1904; *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*, 209.

44 Ertekin, “Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908)” 32.

45 Çakaloğlu, “Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1919)” 147.

46 BOA, Y.MTV., 67-1, 15.02.1310/05.09.1892; TNA, FO 195-1759, Herbert Chermiside > Sir Clare Ford,

53., 54. ve 55. alayların IV. Ordu mıntıkasından uzaklığından dolayı idarelerinde zorluk yaşanma ihtimali bulunmaktaydı. Bu alayların konuşlandırıldıkları mıntıkanın Suriye'ye yakın olması nedeniyle idaresi V. Ordu'ya verilmiştir⁴⁷.

Alayları oluşturan bu aşiretliğin askerî eğitimi buldukları sınıflara göre farklılık göstermiştir. Acemi sınıfındaki alaylıların yılda en az 3 ay eğitim görmesi kararlaştırılmıştır. Nizamiye sınıfındakilerin yaylak zamanı askerî talimlerinden başka en az 3 yılda bir kez göç bölgelerinin dışında 2 ay boyunca her türlü askerî eğitimi görüp tatbikatlar gerçekleştirmesi hedeflenmiştir. Redif sınıfındakiler için herhangi bir eğitim programı planlanmamıştır. Sadece savaş esnasında seferberlik ilan edilmesi durumunda redif sınıfındakilerin silah altına alınması karara bağlanmıştır. Askerî eğitim veya farklı herhangi bir konuda alayların silah altına alınması gerektiğinde sultanın iradesi ile ordu müşirinin emrinin olması gerekmektedir⁴⁸. Kanunda alaylara mensup fertlerin masrafları kendilerine ait olmak üzere at, koşum takımı ve üniformalarını temin etmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak alaylar muhtelif aşiretlerden teşkil edildiğinden dolayı elbiseleri, mensup oldukları aşiretlerin kıyafetlerine de uygun olması bakımından 3 farklı tarzdaydı. Bu kıyafetlerin üzerinde alayların isim ve numaraları yazılmıştır. Alayların silahları, mühimmatı ve sancakları da silah altına alındıkları vakit kendilerine verilmiş, birlikler dağıtıldıkları zaman tekrar geri alınmış ve redif depolarında muhafaza edilmiştir⁴⁹.

Aşiret mensuplarının modern harp yöntemlerini ve askerlik hizmetinin önemini kavramaları için her alaydan 2 kişinin çavuş olarak belirlenip IV. Ordu merkezinde en az 6 ay boyunca eğitim almaları kararlaştırılmıştır. Buradaki eğitimden sonra nizamiye süvari birliklerinde de eğitim almaları amacıyla İstanbul'a gönderilmişlerdir. Çavuşlardan bu süre zarfındaki görevleri esnasında rütbelerinde terfi edenler varsa kendilerine mülâzımlık rütbesi ihsan edilerek memleketlerine dönmüşlerdir. Fakat 1907 tarihli Rus genelkurmayının Osmanlı ordusu hakkındaki gizli raporuna göre Hamidiye Süvari Alayları için aşiretliğin subay yetiştirme çalışmalarından olumlu bir sonuç alınamamıştır. Nitekim alaylardan seçilerek eğitim alan ve subaylığa yükselenlerin sayısı 1904 yılında 50'yi geçememiştir⁵⁰.

no. 30, 15.12.1892; Çakaloğlu, "Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1919)" 65; Ertekin, *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*, 280.

47 *Salnâme-i Askerî*, Defa 13, 1311/1895, s. 681-87; Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askerî "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, 97.

48 TNA, FO, 424-172, Herbert Chermiside > Sir Clare Ford, no. 9, 19.03.1892; *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*, 101, 208.

49 TNA, FO, 424-172, Herbert Chermiside > Sir Clare Ford, no. 9, 19.03.1892; Hidayet Kara, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876-1908)* (TTK Yayınları, 2020), 221.

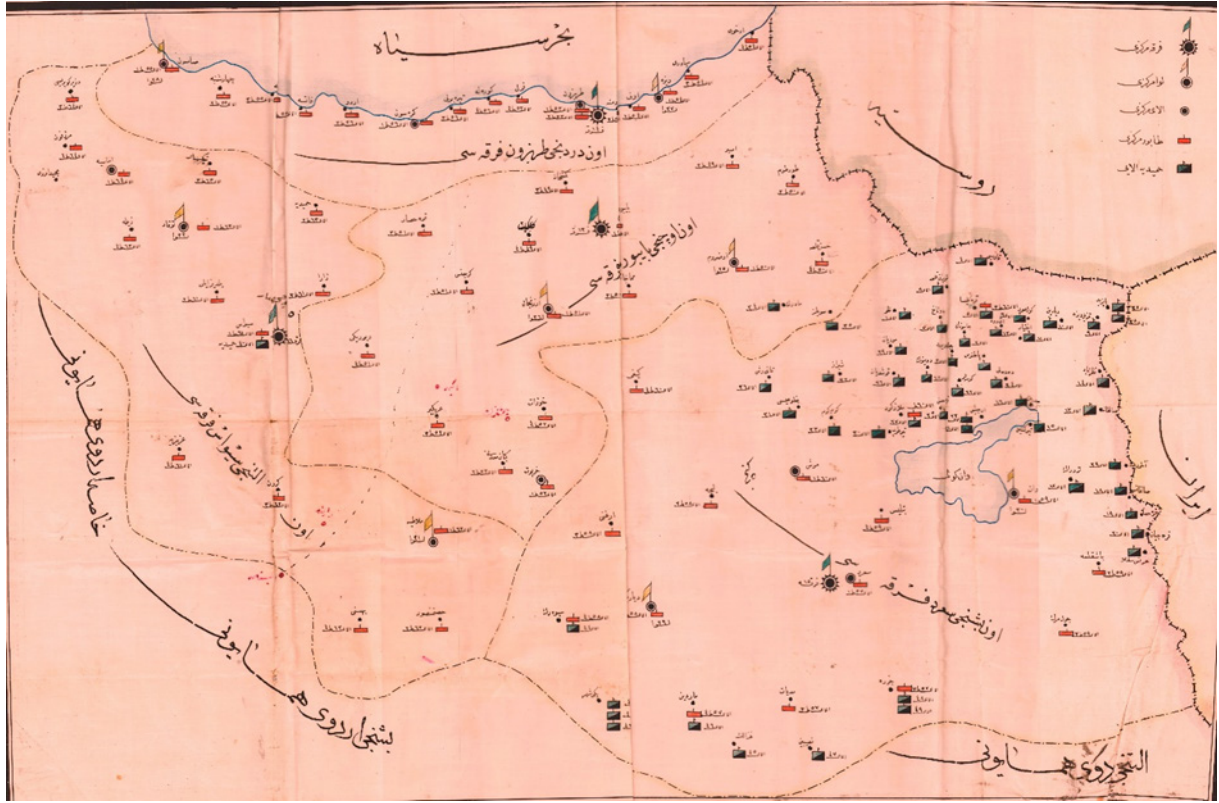
50 BOA, Y.EE., 113-5, 29.12.1308/05.08.1891; BOA, A.ŞMKT.MHM., 676-14, 27.10.1313/11.04.1896; Ertekin, "Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908)" 52; *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*, 207-208. Hamidiye Alayları için subay yetiştirmek amacıyla I. Ordu'ya bağlı ve İstanbul'da bulunan askerî okul önemli bir yer tutmaktaydı. Okulda göçebe aşiretlere mensup fertler 1 yıllık subay yetiştirme etiğini alıyorlardı. Elbette bu fertler Aşiret Mektebi'ndeki eğitimlerini tamamladıktan sonra askerî okulda eğitimlerine başlıyorlardı. Aşiretler her yıl bu okula belli sayıda öğrenci göndermek zorundaydı, fakat 1906 yılında 10 kişi eğitimlerini tamamlayıp mezun olabilmisti. *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*, 208.

4. Alayların Sınırdaki Konuşlandırılmasının Önemi

Hamidiye Süvari Alayları'nın yukarıda belirtilen coğrafyalarda kurulmasına öncelik verilmesinde olası bir Rus saldırısına ve İngiltere'nin siyasî emellerine karşı bir set çekilmesi önemli bir rol oynamıştır⁵¹. Nitekim N. Peşkov'a göre başlarında nizamiye ordu subaylarının bulunduğu ve modern askerî teşkilâtı esas alınarak kurulan bu alaylar, Rusya'nın Kafkasya Ordusu ile karşılaşması durumunda önemli bir rol oynayabilirdi. Bu nedenle Hamidiye Süvari Alayları'nın etkisini azaltmak için birtakım tedbirler alınması gerektiğini bildirmiştir⁵². Fakat alayların Rus Kazak Alayları ile kıyaslanamayacağını belirten görüşler de mevcuttur. Alayların askerî bakımdan önemini inceleyen bu görüşlere göre Hamidiye Süvari Alayları; askerî nitelik, tatbikî bilgi, hareket kabiliyeti ve dayanıklılık hususunda Kazak Alayları ile karşılaştırılmayacak bir statüdeydi. Osmanlı yönetiminin alaylara yeterli derecede önem vermemesi bu husustaki eksikliklerin gün yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla askerî uzmanlar da konvansiyonel bir savaşta alayların mevcut organizasyon ve silahlarla muvaffakiyet gösteremeyeceklerini belirtmişlerdir. Nitekim alaylar, eğitim ve talim eksikliklerinden dolayı gerçek bir askerî teşkilât olarak kabul edilmemişlerdir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Skyes, alayları oluşturan aşiretlilerin coğrafyayı iyi bilmeleri, hayvanlarının koşullara uyum sağlamaları, harekete geçme kabiliyetleri gibi sebeplerden dolayı vazgeçilemeyecek bir takviye kuvvet olduğunu belirtmiştir⁵³.

Diğer taraftan alayların kurulmasıyla birlikte İran tarafından gerçekleştirilen sınır saldırıları ve sızmaları önlenmeye çalışılmıştır. Zira II. Abdülhamid ve yönetimi, İran sınırındaki asayiş problemlerinden rahatsızlık duymuştur. Bundan sebeptir ki bölgedeki göçebe aşiretleri alaylara alınarak İran'a karşı güvenli bir tampon alan oluşturulmuştur⁵⁴. Hamidiye Süvari Alayları'nın buldukları merkezleri gösteren aşağıdaki harita, bu hususu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

-
- 51 Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, 38; Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askerî "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, 92; Selçuk Günay, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları ve Erzurum", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı. 53 (Nisan 1988): 81.
- 52 *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*, 105-106.
- 53 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Karademir, *Sultan Abdülhamid ve Kürtler*, 278-81; Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi: Tarihin Eski Devirlerinden Günümüze*, çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan (Nübihar Yayınları, 2021), 235-36; Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 413; Mark Sykes, *Darül İslam: Osmanlı'nın Şark Bölgesinde Seyahat*, çev. Hikmet İlhan (Avesta Yayınları, 2017), s. 251.
- 54 Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, 107; Abdulla, *İmparatorluk, Sınır ve Aşiret: Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, 275; Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 413; Karademir, *Sultan Abdülhamid ve Kürtler*, 181.

Harita 1: IV. Ordu Hamidiye Süvari Alayları Merkezleri-1897 (BOA, ATASE, 110-9-1-4.69-4-1, 05.08.1315/30.12.1897)

Bazı araştırmacılar Hamidiye Süvari Alayları'nın Ermeni komitecilerinin isyan hareketlerine karşı kurulduğunu ileri sürmektedirler⁵⁵. Fakat sanıldığı gibi aksine IV. Ordu mıntıkasındaki Ermeni isyanlarının bastırılmasında alayların doğrudan müdahalesi fazla değildir. Zaten alaylar silah altında olmadığı zaman, silah ve mühimmatları redif depolarında muhafaza edilmiştir. Alayların silah altına alınması için mutlaka padişahın iradesinin olması gerekmektedir. Bu husus alaylar ile ilgili nizamnâmelerde açık bir şekilde belirtilmiştir⁵⁶. Alayların teşkil edildikten kısa bir süre sonra sadece Ermeni komitecileriyle mücadele eden bir askerî teşkilât olduğunu öne süren görüşler mevcuttur. Hatta alayların konuşlandırıldıkları bölgelerin de buna göre düzenlendiği ileri sürülmektedir. Elbette bu görüşler bir yanılsamadan ibarettir. Çünkü bu görüşlerini destekleyecek yeteri kadar delil sunamamışlardır⁵⁷. Buna karşın Ermeni komitecilerin her türlü yola başvurarak isyan çıkarmaları ve Avrupa müdahalesi arzusunda oldukları bir gerçektir⁵⁸. Nitekim kurulduğu andan itibaren yalnızca Ermeni isyanlarının yoğun olarak yaşandığı I. Sason İsyanı esnasında Hamidiye Süvari Alayları'ndan Haydaranlı Hüseyin Paşa komutasında 3 bölük

55 Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)", 439; Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, 101; Örs, *Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909)*, 298.

56 BOA, Y.EE..., 113-5, 29.12.1308/05.08.1891; BOA, Y.EE..., 113-6, 30.11.1313/13.05.1896.

57 Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, 291-92; Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, 53; Karademir, *Sultan Abdülhamid ve Kürtler*, 282.

58 *Rus General Mayewski'nin Doğu Anadolu Raporu -Van ve Bitlis Vilayetleri Askerî İstatistikî-*, 106.

silah altına alınmıştır. Bu bölükler de Muş'taki nizamiye birliklerinin isyan bölgesine sevk edilmesinden dolayı, buranın asayişinin sağlanması amacıyla Muş'a gönderilmiştir. Ancak hiçbir şekilde isyan bölgesine sevk edilmemişlerdir⁵⁹.

Ayrıca hem Rusya hem de İran tarafından Ermeni komitecilerinin sınırı geçmeye kalkışmaları birçok asayiş ve güvenlik sorununu ortaya çıkarmıştır. Zaten Rusya bölgede emellerini gerçekleştirmek amacıyla Ermenilere destek vererek sınır hattındaki en büyük tehdidi oluşturmaktaydı⁶⁰. Rusya ve İran tarafından sınırı geçen Ermeni komitecileri bölge halkına saldırmış ve birçok kez Müslüman halkın yaşamlarını yitirmesine sebep olmuşlardır. Tüm bunlar Hamidiye Süvari Alayları'nın sınıra yakın bölgelerde bulunduranın ne kadar isabetli bir karar olduğunu ortaya koymaktadır. Ermeni komitecilerinin bu saldırılarına karşı tedbir olarak alaylar silah altına alınmış ve saldırılar önlenmeye çalışılmıştır. Alayların bölgede bulunması neticesi Ermeni komitecilerinin faaliyetlerinde de azalmalar olmuştur⁶¹.

5. II. Meşrutiyet Sonrası Alayların Modernizasyonu

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından yeni siyasî güç, II. Abdülhamid tarafından kurulan ve ismiyle anılan Hamidiye Süvari Alayları'nı tamamen kaldırmamıştır. Bunun yerine alayları yeni bir organizasyon çerçevesinde düzenlemeyi uygun bulmuştur⁶². İlk olarak bu askerî teşkilâtın isminin değiştirilmesi gündeme gelmiş ve artık *Aşiret Hafif Süvari Alayları* olarak adlandırılmasına karar verilmiştir⁶³. Alaylar hakkında yapılan teftiş ve görüşmeler sonucunda teşkilâtın nasıl yürütüleceği 1910'daki nizamnâmeyle yeniden belirlenmiştir⁶⁴. Buna göre nizamiye ordusundan tayin edilen subayların sayısı artırılarak aşiret reislerinin alaylardaki etkinliği azaltılmaya çalışılmıştır. Alayların idaresi için mirliya ya da miralay başkanlığında 6 kişilik *Aşiret Süvari Müfettişliği* kurulmuş, bu müfettişlik de ordu süvari müfettişliğine bağlanmıştır⁶⁵.

Aşiret Hafif Süvari Alayları'ndaki -64,5 alay- fertlerin hizmet süresi 27 yıl olarak belirlenmiştir. Bu sürenin eskiden olduğu gibi iptidâîye, nizamiye ve redif sınıflarında ifa edilmesine karar verilmiştir. 12 yıllık nizamiye sınıfı askerinden *Aşiret Nizamiye Süvari Alayı* teşkil edilmiştir. Ayrıca 12 yıllık redif sınıfı askerinden de seferberlik döneminde silah altına alınmak amacıyla *Aşiret Redif Süvari Bölükleri* oluşturulmuştur. Barış zamanında

59 TNA, FO 424-178, Sir P. Currie > The Earl of Kimberley, no. 143, 03.09.1894; TNA, FO 424-178, Sir P. Currie > The Earl of Kimberley, no. 146, 03.09.1894.

60 Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, s. 53-54; Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, çev. Fatma Sarıkaya (TTK Yayınları, 2020), s. 21, 28.

61 BOA, Y.PRK.ASK., 112-70, 25.01.1314/06.07.1896; BOA, ATASE, 110-9-1-4.66-54-58, 13.10.1315/07.03.1898; BOA, ATASE, 110-9-1-4.47-16-4, 28.10.1315/22.03.1898; BOA, Y.PRK.ASK., 160-16, 07.12.1317/08.04.1900; BOA, Y.MTV., 308-3, 01.03.1326/03.04.1908; Çakaloğlu, "Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1919)" 84-88; Ertekin, "Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908)" 37.

62 Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, 62; Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askerî "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, 103.

63 BOA, İ.AS., 89-1, 20.07.1327/07.08.1909; Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri," *Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918* adlı kitapta, ed. Gültekin Yıldız (Timaş Yayınları, 2017), 86.

64 Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, 197-200.

65 BOA, DH.İD., 19-13, 12.08.1328/19.08.1910; Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, 63.

redif birliklerinin teşkiline girilmemesi kararlaştırılmıştır⁶⁶.

1912 yılında yeni bir nizamname yürürlüğe konulmuş ve alaylar yeniden teşkilâtlandırılmıştır. Alayların buldukları mevkiiler dikkate alınarak *Aşiret Süvari Fırkaları* oluşturulmuştur⁶⁷. Yapılan düzenlemeler neticesinde alayların sayısı 24'e düşmüştür. Böylece alaylar Erzurum, Karakilise, Erciş ve Mardin merkezli 4 fırkaya bağlı olmak üzere yeniden teşkilâtlandırılmıştır. Fırkaların asker alımı, eğitim gibi tüm işlemleri Aşiret Süvari Müfettişliği'ne bağlı olarak yürütülmekteydi. Müfettişlik iletişimi doğrudan Harbiye Nezareti ile sağlıyorsa da eğitim ve seferberlik durumunda mıntıkasında bulunduğu *III. Ordu Müfettişliği*'ne bağlıydı. Yeni nizamnamede aşiret mensuplarının gönüllü olarak alaylara katılımının önü açılmıştır. Bu düzenlemelerle kadim geleneklere bağlı olarak kurulan teşkilâtın modern orduya entegrasyonu sağlanmaya çalışılmıştır⁶⁸. II. Meşrutiyet sonrası yeniden düzenlenen alaylar, gerek I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde gerekse de Millî Mücadele döneminde vatanın savunulmasında görev almışlardır⁶⁹.

6. Sonuç

Osmanlı Devleti'nde zorunlu askerlik hizmetine geçişle birlikte muhtelif sebeplerden dolayı bazı bölgelerin halkı bu hizmetten muaf tutulmuştur. IV. Ordu mıntıkasında yaşamlarını sürdüren göçebe aşiretler de hayat tarzları nedeniyle bu sisteme alınmamıştır. Fakat iç güvenliği sağlama çabaları ve olası dış tehditler, bu aşiretlerden askerî bir güç oluşturmayı neredeyse zorunlu bir hale getirmiştir. Yerleşik hayata geçmediklerinden dolayı zorunlu askerlik hizmetine alınamayan bu halk kitlesinden askerî kuvvet oluşturmak için bazı tavizler verilmiştir. Hamidiye Süvari Alayları, IV. Ordu Müşiri Mehmed Zeki Paşa'nın çabaları sonucu oluşturulmuş ve alayların idaresi de kendisine verilmiştir. Nitekim alayların toplanması, eğitimleri, seferberlik durumunda silah altına alınmaları gibi tüm işlemleri sultanın iradesine bağlı olarak IV. Ordu müşirinin emriyle gerçekleştirilmiştir. Alayların idaresinin sağlanması ve eğitimleri için nizamiye ordusundan subayların görevlendirilmeleri, aşiret mensuplarının askerî sisteme entegrasyonunu sağlamak amacıyla yapılmıştır. Özellikle alayları teşkil etmek için yapılan nüfus sayımları sonucu alaylara alınmayan fertler zorunlu askerlik hizmetiyle yükümlü tutulmuştur. Bununla nizamiye ordusuna asker sağlamanın başka bir yolu bulunmuştur. Kadim geleneklere bağlı olarak modern ordu sistemine göre teşkilâtlandırılan Hamidiye Süvari Alayları, iç güvenlik ve asayiş sağlamanın yanı sıra dış tehditlere karşı set çekmek amacıyla oluşturulmuştur. Rusya ve İran'dan gelebilecek muhtemel saldırılara ve Ermeni komitecilerinin faaliyetlerine karşı alayların büyük kısmının sınırın sıfır noktasındaki coğrafyada konuşlandırılmaları, bu hususu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Anadolu'nun doğusunda asayiş ve güvenliği sağlamak amacıyla teşkil edilen alaylara verilen imtiyazlardan dolayı

66 BOA, DH.İD., 19-13, 12.08.1328/19.08.1910; Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, 63-64.

67 Nizamnamenin tamamı için bkz. *Düstür*, T./C. II/4, s. 371-98.

68 *Düstür*, II/4, 371-75, 380; Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askerî "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, 105-106; Şakir Garami, *Osmanlı Ordu Teşkilâtı*, yay. haz. Veysel Köse (Berikan Yayınevi, 2022), s. 91-97.

69 Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, 64; Ölmez, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'ndaki Milis Birlikleri", 39-43.

bazı aşiret reisleri bölgenin yeni güç sahibi olmalarına yol açmıştır. Aşiret reislerinin elde ettikleri bu gücü kendi emelleri doğrultusunda kullanmaları yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum IV. Ordu mıntıkasında yeni asayiş ve güvenlik problemlerini gün yüzüne çıkarmıştır. Hamidiye Süvari Alayları, yapılan tüm düzenlemelere rağmen askerî sisteme tamamıyla entegre edilememiş ve alaylardan modern bir askerî teşkilât kurulamamıştır. Bununla beraber alayların I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele’de silah altına alınıp görevlendirildikleri bilinmektedir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

BOA, ATASE, 110-9-1-4.47-16-4, 28.10.1315/22.03.1898.

BOA, ATASE, 110-9-1-4.69-4-1, 05.08.1315/30.12.1897.

BOA, ATASE, 110-9-1-4.66-54-58, 13.10.1315/07.03.1898.

BOA, ATASE, 110-9-1-4.96-99-1, 16.10.1314/20.03.1897.

BOA, A.}MKT.MHM., 676-14, 27.10.1313/11.04.1896.

BOA, DH.İD., 19-13, 12.08.1328/19.08.1910.

BOA, İ.AS., 89-1, 20.07.1327/07.08.1909.

BOA, Y..A...HUS., 512-4, 02.05.1325/13.06.1907.

BOA, Y..EE., 81-42, 14.09.1315/06.02.1898.

BOA, Y..EE., 113-5, 29.12.1308/05.08.1891.

BOA, Y..EE., 113-6, 30.11.1313/13.05.1896.

BOA, Y..EE., 139-1, 09.06.1308/20.01.1891.

BOA, Y..MTV., 60-14, 07.08.1309/07.03.1892.

BOA, Y..MTV., 61-38, 14.09.1309/12.04.1892.

BOA, Y..MTV., 67-1, 15.02.1310/05.09.1892.

BOA, Y..MTV., 308-3, 01.03.1326/03.04.1908.

BOA, Y..PRK.ASK., 67-6, 02.04.1308/15.11.1890.

BOA, Y..PRK.ASK., 81-34, 02.10.1309/30.04.1892.

BOA, Y..PRK.ASK., 101-48, 10.05.1312/09.11.1894.

BOA, Y..PRK.ASK., 112-70, 25.01.1314/06.07.1896.

BOA, Y..PRK.ASK., 160-16, 07.12.1317/08.04.1900.

BOA, Y..PRK.MYD., 11-44, 21.10.1309/19.05.1892.

TNA, FO 195/1718, Herbert Chermiside > Sir W. White, no. 34 (Gizli), 21.08.1891.

TNA, FO 195-1759, Herbert Chermiside > Sir Clare Ford, no. 9, 19.03.1892.

- TNA, FO 195-1759, Herbert Chermiside > Sir Clare Ford, no. 30, 15.12.1892.
- TNA, FO 424/169, Devey > Sir W. White, no. 10 (Gizli), 24.11.1890.
- TNA, FO 424/172, Herbert Chermiside > Sir Clare Ford, no. 9, 19.03.1892.
- TNA, FO 424-178, Sir P. Currie > The Earl of Kimberley, no. 143, 03.09.1894.
- TNA, FO 424-178, Sir P. Currie > The Earl of Kimberley, no. 146, 03.09.1894.
- TNA, FO 424-198, Massy > Sir N. O’Conor, no. 15, 20.03.1899.
- TNA, FO 424-206, Maunsell > Sir N. O’Conor, no. 27, 04.04.1904, 32.
- TNA, FO 424-206, The Marquess of Lansdowne > Mr. Spring-Rice, no. 187, 04.05.1904.

2. Ana Kaynak ve Araştırma Eserler

Abdulla, Nejat. *İmparatorluk Sınır v Aşiret: Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*. Mustafa Aslan tarafından çevrildi. Avesta Yayınları, 2009.

Aksun, Ziya Nur. *II. Abdülhamid*. yay. haz. Erol Kılınç. Ötüken Neşriyat, 2010.

Altay, Fahrettin. *Görüp Geçirdiklerim: 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*. İnel Yayınları, 1970.

Ateş, Sabri. *Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri: Bir Sınır Yapmak, 1843-1914*. Devrim Kaya tarafından çevrildi. Küre Yayınları, 2015.

Averyanof, P.. *On Dokuzuncu Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri*. Mülâzım Adil Efendi ve Yüzbaşı Mustafa Efendi tarafından çevrildi. Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1926.

Balcı, Ramazan. *Osmanlı'nın Doğu Siyaseti*. Yitik Hazine Yayınları, 2010.

Çakaloğlu, Cengiz. “Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1919).” Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1999. Tez No (89935).

Çakın, Naci ve Orhon, Nafiz. *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908)*. C./K. III/5. Genelkurmay Basımevi, 1978.

Çetinsaya, Gökhan. “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi.” *Osmanlı Araştırmaları* 47, sayı. 47 (Nisan 2016): 353-409. <https://doi.org/10.18589/oa.583218>.

Deringil, Selim. *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İletişim Yayınları, 2022.

Duguid, Stephen. “The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia.” *Middle Eastern Studies* 9, sayı. 2 (Mayıs 1973): 139-55. <https://www.jstor.org/stable/4282467>;

Düstûr. T./C. II/2. Matbaa-i Osmaniyye, H. 1330.

Düstûr. T./C. II/4. Matbaa-i Âmire, H. 1331.

Edhem, İbrahim. *Cündilik ve Hamidiye Süvari Alayları*. Daire-i Askerîye Matbaası,

H. 1307.

Ekinci, Abdullah ve Bakr, Ashty Rahman. “Aşiretler, Yerleşim Alanları ve Hamidiye Alaylarıyla İlişkileri.” *Karaköprü Tarih ve Kültür Atlası*, editörlüğünü Abdullah Ekinci'nin yaptığı kitapta. C. 2. Karaköprü Belediyesi Kültür Yayınları, 2022.

Ekinci, Mehmet Rezan. “1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı.” *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 9, sayı. 2 (18) (Kasım 2017): 703-24. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.339530>.

Eraslan, Cezmi. *II. Abdülhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856-1908*. Ötüken Neşriyat, 2019.

Erbengi, Türkan ve Kutluğ, Emin. *Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları*. Kastaş Yayınevi, 2005.

Ergül, Cevdet. *II. Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları*. Çağlayan Yayınları, 1997.

Ertekin, Abdusselam. “Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908).” Doktora Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2019. Tez No (740563).

Ertekin, Ferdi. *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*. Yeditepe Yayınevi, 2022.

Garami, Şakir. *Osmanlı Ordu Teşkilâtı*. yay. haz. Veysel Köse. Berikan Yayınevi, 2022.

Günay, Selçuk. “Hamidiye Hafif Süvari Alayları ve Erzurum.” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı. 53 (Nisan 1988): 81-85.

İnalçık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye*. C. 2. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Kara, Hidayet. *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876-1908)*. TTK Yayınları, 2020.

Karaca, Ali. *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*. Eren Yayıncılık, 1993.

Karadaş, Yücel. *Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Demodernizasyon 1826-1918*. Doğu Kitabevi, 2016.

Karademir, Nihat. *Sultan Abdülhamid ve Kürtler*. Nûbihar Yayınları, 2021.

Kieser, Hans-Lukas. *İskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*. Atilla Dirim tarafından çevrildi. İletişim Yayınları, 2018.

Klein, Janet. *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*. Renan Akman tarafından çevrildi. İletişim Yayınları, 2022.

Kodaman, Bayram. “Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri).” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı. 32 (Haziran 2011): 427-480.

Kodaman, Bayram. *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. Türk

Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.

Kodaman, Bayram. *Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*. Orkun Yayınevi, 1983.

Mahmud Şevket Paşa. *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyesi*, C. I-II-III. yay. haz. Kadir Türker Geçer. Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*. Fatma Sarıkaya tarafından çevrildi. TTK Yayınları, 2020.

Moreau, Odile. *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askerî "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*. Işık Ergüden tarafından çevrildi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Muhammed Emin Zeki Beg. *Kürtler ve Kürdistan Tarihi: Tarihin Eski Devirlerinden Günümüze*. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan tarafından çevrildi. Nûbihar Yayınları, 2021.

Öcal, Süleyman. "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin Kürt Politikası." Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2018. Tez No (531624).

Ölmez, Adem. "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'ndaki Milis Birlikleri." *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, sayı. 12 (Aralık 2021): 38-50. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/policy>.

Örs, Orhan. *Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909)*. Nûbihar Yayınları, 2019.

Özcan, Abdülkadir. "Osmanlı Askeri Teşkilatı." *Osmanlı Özel Sayısı I: Siyaset ve Teşkilat* 6, sayı. 31 (Yeni Türkiye Yayınları, Ocak-Şubat 2000): 576-583.

Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu. yay. haz. Mikhail Bashanov ve İlyas Kemaloğlu. Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.

Rus General Mayewski'nin Doğu Anadolu Raporu -Van ve Bitlis Vilayetleri Askerî İstatistikî-. Mehmed Sadık tarafından çevrildi. haz. Hamit Pehlivanlı. Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 2021.

Salnâme-i Askerî. Defa 13, 1311/1895.

Salnâme-i Askerî. Defa 14, 1326/1908.

Shaw, Stanford J. ve Kural Shaw, Ezel. C. II. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. Mehmet Harmancı tarafından çevrildi. E Yayınları, 2010.

Sultan Abdülhamit. *Siyasi Hatıratım*. der. Ali Vehbi Bey. Türkçeye akt. Bengisu Karakurt. Dergâh Yayınları, 2023.

Sykes, Mark. *Darül İslam: Osmanlı'nın Şark Bölgesinde Seyahat*. Hikmet İlhan tarafından çevrildi. Avesta Yayınları, 2017.

Tahsin Paşa. *II. Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*. yay. haz. Yüksel Kanar. Kapı Yayınları, 2023

Uyar, Mesut ve Erickson, Edward J.. *Osmanlı Askeri Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Üçel-Aybet, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*. İletişim Yayınları, 2018.

Üner, Mehmet Emin. *Aşiret, Eşkiya ve Devlet*. Yalın Yayıncılık, 2009.

van Bruinessen, Martin. *Ağa, Şeyh, Devlet*. Banu Yalkut tarafından çevrildi. İletişim Yayınları, 2021.

Yıldız, Gültekin. “Kara Kuvvetleri.” *Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, editörlüğünü Gültekin Yıldız’ın yaptığı kitapta. Timaş Yayınları, 2017).

Yılmazçelik, İbrahim. *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı: İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*. Kripto Yayınları, 2017.

Extended Abstract

Since its emergence on the stage of history, the Ottoman State kept its military forces strong in terms of quantity and quality in order to protect its lands and maintain order. However, as time progressed, deterioration occurred in the military system due to political, social, economic and religious reasons. In order to protect the territorial integrity of the state and to ensure public order, it was necessary to make new arrangements in the military field. Thus, in the first half of the XIXth century, compulsory military service, which was also implemented in European states, was started to be implemented in order to provide soldiers for the army. This military obligation could not be applied in the same way in all regions of the state. Due to various reasons, the mass of people living in some regions were exempted from compulsory military service. Nomadic tribes in eastern Anatolia were not included in the compulsory military service due to reasons such as the lack of population censuses and their unwillingness to pay taxes and soldiers. However, the vacuum of authority in the region after 93 War led to tribal conflicts as well as rebellions against local administrators. In particular, the nomadic tribes on the Iranian border continued their lives without recognising borders, which led to the deterioration of Ottoman-Iranian relations. The separatist movements undertaken by Armenian communists with the support of Europe forced the central government to take measures in the region. One of these measures was the integration of nomadic tribes into the military system. The formation of a military force from nomadic tribes had many different missions. Ensuring public order and security in the region, establishing central administration, keeping the tribes under control, ensuring Islamic unity and preserving territorial integrity were among the main reasons for forming regiments. In addition, it was envisaged to establish a balance element by protecting the region from Iranian and Russian attacks, Armenian activities and British policies. In line with these objectives, the Hamidian Cavalry Regiments project came to the agenda. Another importance of forming regiments from nomadic tribes was their population potential, their warrior character and the fact that they lived in a strategic region. Of course, the Ottoman

administration had to make some concessions in order to form regiments from these tribes. Different arguments have been put forward as to who had the idea for the Hamidian Cavalry Regiments project. Whoever the idea belonged to, all responsibilities such as the formation of the regiments, their training, and their recruitment during mobilisation were entrusted to the administration of the IVth Army, subject to the sultan's will. Mehmed Zeki Pasha played an important role in the organisation and administration of the regiments due to his position as the army advisor. The Hamidian Cavalry Regiments were formed within the framework of a modern military system based on ancient traditions. As a matter of fact, the recruitment and administration of the regiments were partially entrusted to tribal chiefs, and their organisation and training were carried out according to modern methods. In order to organise the regiments in a certain order, law codes were prepared at various dates. As a result of the census conducted for the formation of the regiments, individuals who were not included in these units were held liable for compulsory military service. The regiments were formed in a short period of time and the number of regiments increased to 64,5 regiments in 1908. The regiments were formed from Muslim (Sunni) Turkmen, Karapapak, Kurdish and Arabian nomadic tribes. The regiments, which were mostly located near the Russian and Iranian borders, were deployed in order to create a barrier against possible attacks from these regions. Thus, with the formation of the regiments, in addition to ensuring internal security and public order, measures were taken against possible attacks and border infiltrations from Russia and Iran. There are also opinions that the Hamidian Cavalry Regiments were formed against the Armenians. However, even during the I. Sason Rebellion, which was one of the rebellion movements of the Armenian communists in the east Anatolia on various dates, only 3 companies from the Haydaranlı Tribe were taken under arms. This unit was assigned to maintain public order in the Muş due to the dispatch of regular troops to the rebellion region. On the other hand, the privileges granted to nomadic tribes for the formation of regiments led to the emergence of some tribal chieftains as new power holders in eastern Anatolia. The use of this power by the tribal chieftains for their own interests disrupted public order in the region and created new security problems. However, despite all the arrangements made, the inclusion of the Hamidian Cavalry Regiments into the military system could not be fully achieved. Therefore, a modern military organisation could not be formed from the regiments. Nevertheless, the regiments were recruited during World War I and the War of Independence and were assigned to the defence of the homeland.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Doç. Dr.
Mehmet Emin ELMACIDokuz Eylül Üniversitesi Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
emin.elmaci@deu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7336-3561>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 09/07/2024 22/08/2024

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1513060>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Mustafa Kemal Atatürk'ün Anzakilara Mesajları

Mustafa Kemal Ataturk's Messages To The Anzacs

Öz

I. Dünya Savaşı içindeki Çanakkale Muharebeleri birçok açıdan dünyayı etkilemiştir. Savaşın siyasi ve özellikle de toplumsal sonuçları dünyanın her yerinde önemli gelişmelere neden olmuştur. Avustralya'nın da bu savaş sonrasında 25 Nisan'ı, "Anzak Günü" olarak niteleyip her yıl anma törenleriyle kutlamaları ve milli bilinçlerini güçlendirmeleri de bunlardan birisidir.

Bu savaşta önemli katkısı olan ve sonradan Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu da olacak olan Mustafa Kemal Atatürk ile Avusturyalılar arasında da saygı ve övgüye dayalı önemli bir bağ oluşmuştur. Makalemizde yeni bulgularla, bu bağın başlangıcını ve Atatürk'ün Avusturyaya halkına verdiği mesajların kronolojik bir değerlendirmesini yaparak tarihe önemli bir kayıt koyma düşüncesindeyiz. Özellikle Türkiye ve Avusturya basınında Atatürk'ün ilk kez yayımlanacak Anzak Günü mesajları ve bu konuda çalışılmış eserlerden hareketle, Atatürk'ün dış politikasındaki barış politikasına uygun olarak girişimleri ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Anzak Günü, Şükrü Kaya, Avustralya

Abstract

The Battle of Gallipoli in World War I affected the world in many ways. The political and especially social consequences of the war led to important developments. One of these developments is the fact that Australia, in the aftermath of this war, celebrated April 25th as "Anzac Day" with commemorative ceremonies every year and strengthened their national consciousness.

ATIF: ELMACI, Mehmet Emin, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Anzakilara Mesajları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/3 (Eylül 2024), s. (216-253)

CITE: ELMACI, Mehmet Emin, "The Adoption and Spread of the Bicycle in Ottoman Social Life", *Journal of History and Future*, 10/3 (September 2024), pp. (216-253)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Mustafa Kemal Atatürk, who made a significant contribution to this war and who would later become the founder of the Republic of Turkey, and the Austrians formed an important bond based on respect and praise. In this article, we intend to set an important record in history by making a chronological evaluation of the beginning of this bond and Atatürk's messages to the Australian people with new findings. In particular, Atatürk's Anzac Day messages, which will be published for the first time in the Turkish and Austrian press, and Atatürk's initiatives in accordance with the peace policy in his foreign policy will be revealed.

Keywords: Gallipoli, Anzac Day, Şükrü Kaya, Australia

Giriş

Tarihin sayfaları her ulusun hayatında unutulmaz olaylarla doludur. Bu sayfalar her zaman mutlu ve doğru olmayabilir. Uluslar için bu bazen trajik durumlar da yaratabilmektedir. Zaman geçer, yaralar kapanır, yeni nesiller gelir. Ulus olma bilincinde, bu ülkenin sevinçli üzüntülü veya trajik günleri ancak ülkenin kendisine sadık, o dönem kendisi için yapılan fedakârlıklara layık olduğunu göstermiş ve nesillerden nesillere aktarmayı bilmiş bir ulus tarafından hiçbir zaman unutulamaz.

I. Dünya Savaşının içindeki Çanakkale Muharebelerinin de, Türklerin ve “Anzaklar” olarak bilinen Avustralyalı ve Yeni Zelandalıların “*kolektif belleğinde*” önemli bir yer tuttuğu ortadadır. Her iki kesimde de Çanakkale Muharebesinin yıl dönümleri kutlanarak, milli bilincin oluşmasına katkı sağlanmış ve “*bir ulus inşası*” oluşmuştur. Ayrıca sonradan ortaya çıkan gazete haberleri, anılar ve mektuplardaki ortak kültürel miras sonucunda, birbirlerini “*düşman*” yerine “*dost*” olarak görmeleri de Anzaklar ile Türklerin, devletleri üzerinden iyi ilişkiler kurulmasına katkı sağlamıştır. Bu iyi ilişkilerin kurulmasında Atatürk'ün rolünün ne kadar fazla olduğu da bilinmektedir.

Türk Avustralya İlişkilerinin Gelişimi

“Avustralya kıtasının altı değişik bölgesine kümelenmiş ve birbirlerinden kopuk olan kolonilerin bir araya gelerek” oluşturduğu Avustralya Milletler Topluluğu¹ ve Avustralyalılar Çanakkale'deki çıkartma ve sonuçlarına, daha 1915 yılı içerisinde önem vermeye başlamışlardı. Bu girişimlerden birisi, 15 Kasım-8 Aralık 1915 tarihleri arasında davetli yazarlarından alınan yazılarla oluşturulmaya başlanan ve genelde de Türkiye'den gelen yazılarla oluşturulan fotoğraf içerikli “*Anzac Book*” idi².

“Gelibolu Muharebesine” de katılmış olan General W.R Birdwood tarafından Aralık 1915'te yazılmış, 1916 yılında da basımı gerçekleşen ve bir propaganda kitabı olan “*The Anzac Book*” adlı kitap; 1915'in son haftalarında Gelibolu'daki Anzak hatlarında üretilmişti. Editörünün de dediği gibi, kitabın; “*neredeysse içindeki her kelime ve her satırı, su geçirmez*

1 Bilâl N. Şimşir, “1915 Çanakkale Savaşı ve Türkiye-Avustralya İlişkileri”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı, Sayı 2, Çanakkale: Mart 2004, s. 17.

2 *The Anzac Book*; Cassell and Company Ltd. London, New York, Toronto and Melbourne, 1916.

bir örtü veya kum torbalarının altında-ya siperlerde ya da en eski Türk tüfeğinin menziline ve en küçük Türk tarla parçasına yapılan günlük ziyaretleri altında”³ yazılmıştı. Yine editör yazısında; kitabın bir “propoganda kitabı” olduğunu da “Türkiye’deki bu küçük İngiliz-Avustralya kardeşliğinin, siperlerde uzun bir kış geçirmesine yardımcı olacak bir ‘Yeni Yıl Dergisi’ olarak”⁴ planlandığını açıklayarak ortaya koymuştu.

Bu süreçte belki konumuzla daha da ilgili önemli bir noktayı paylaşmak zorunluluğu vardır. Avustralyalı bir gazeteci olan Peacock; 1918 yılı sonlarında İstanbul’a ve Gelibolu bölgesine ziyarete gelmiş ve Avustralya adına görüşmelerde de bulunmuştur. Peacock’un görüştüğü kişilerden birisi de Mustafa Kemal Paşa olmuştur⁵. Çok ilgi gören bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, daha 1918’de bir Avustralyalı gazeteciye, Avustralyalı askerlerini “cesur” olarak niteleyerek övdüğü demeci, tüm Avustralya gazetelerinde de yayımlanmış ve Avustralya’da Gelibolu ve Mustafa Kemal Paşa lehinde büyük bir ilgi uyandırmıştı.

Ardından 1921 yılında; Avustralya devletinin resmi yayını olarak bir Çanakkale Savaşı kitabı yayımlanmış⁶ ve orada da Mustafa Kemal Paşa’nın adı “saygılı ve yüceltici bir dil”⁷ ile yer bulmuştu. 1918’deki görüşmeyi yapan Peacock, 1922 yılında, Milli Mücadele’nin son günlerinde tekrar Türkiye’ye gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile Ankara’ya gelişinde görüşmüş⁸ ve yine saygılı bir dille kamuoyuna Paşa’yı tanıttığı gibi kendi kamuoyunda da Anzak askerleri ile ilgiyi yansıtmıştı.

1915 Çanakkale muharebelerinden önce, hiçbir şekilde kayda değer bir temasın olmadığı Türkiye ve Avustralya ilişkileri⁹ bu muharebe sonrası çok farklı bir noktaya evrilmiştir. Avustralyalılar her yılın 25 Nisan gününü, Anzak Günü ilan ederek uluslaşma bilinçlerini güçlendirmeye başlamışlardır. “Avustralya ve Yeni Zelanda kuvvetlerinin savaştığı ilk büyük askerî harekâtın yıldönümünün anılması”¹⁰ sembolize eden “Anzak Day” olarak adlandırılan bu milli gün; ilk kez, 13 Ekim 1915’te Avustralya’nın Güney Avustralya eyaletinde yer alan Adelaide kentinde ‘Sekiz Saatlik Gün’ çerçevesinde gerçekleştirilmiştir¹¹.

Özellikle Gazi Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) önderliğindeki Türkiye’nin 1923 yılında imzaladığı Lozan Antlaşması içeriğindeki “mezarlıklar” maddesinde, doğrudan

3 *The Anzac Book; a.g.e.*, s. Xxii. Osmanlı basınında da 1916 yılında iç bölgelerden halkın, bölgeye gelip hayatlarını kaybeden Türk askerleri için anmalar yaptığı bilinmektedir.

4 *The Anzac Book; a.g.e.*, s. Xxii.

5 Bu konuda ilerleyen bölümde bilgi verilecektir.

6 C.E.W. Bean, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918*. Volume I: The Story of ANZAC, Australia War Memorial, Canberra: 1921.

7 Bilal Şimşir; “Kanberra’da Atatürk Anıtı Tasarısı” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2001, Cilt: 51 Sayı: 17. s.635.

8 *The Herald* (Melbourne), 3 Ekim (October) 1922, page 6. “Close-Up Of Kemal- Man Who Fought Anzacs”- *Northern Star* (Lismore, NSW)Wednesday 1 November 1922)

9 Bilâl N. Şimşir, “1915 Çanakkale Savaşı ve Türkiye-Avustralya İlişkileri”, s. 17.

10 Orhan Özcan. “Anzak Günü ve Anma Törenlerinin Avustralya’daki Tarihi Gelişimi” *Vakanüis*, Yıl/Vol. 8, Sayı/No. 2, Güz/Fall 2023, s. 1783.

11 *Adı geçen eser*, s. 1784.

Anzak mezarlıklarına yer verilmesi ilişkileri daha da geliştirecekti¹². 1916 sonrası Anzak günlerinin yapılmaya başlanması ve 1918 yılında bir heyetin Gelibolu'ya gelip çevreyi gezmesi sonrasında da “ilk resmi olmayan ilişki”, Avustralya Başbakanı Stanley Bruce'un 6 Şubat 1924 tarihinde Türkiye'ye gelişi olacaktır¹³. Başbakan Bruce; 6 Şubat günü sabahı Şark Ekspres treni ile İstanbul'a gelmiş ve yanındaki 5 kişi ile İngiliz Elçiliği tarafından karşılanmıştı¹⁴. Gelenler arasındaki bir General “*Harp Maktulleri Mekabir Komisyonu Başkanı*”¹⁵ idi. Heyet önce, İngiliz siyasi temsilcisi Henderson tarafından Pera Palas oteline yerleşmiş, sonra Büyük Çarşı, Ayasofya Camii olmak üzere İstanbul'u gezmişlerdi.

Heyeti, Gelibolu'da, Avustralyalı “medfun” mezarlığına götürecek İngiliz Kalipso kruvazörü de şehre gelmişti. Özellikle “*Harp Makberleri Reisi*” General Faynavar¹⁶ ve yardımcısı Kalsikova heyetten ayrılarak, TBMM Hükümeti siyasi temsilcisi Adnan (Adıvar) Bey'i ziyarete gitmişlerdi¹⁷. Kendisi de yıllar öncesinde bir Anzak olarak bölgede bulunmuş olan Avustralya Başbakanı Bruce'un¹⁸, 8 Şubat'ta Seddülbahir bölgesindeki mezarlıklara, ertesi gün de Anzak ve Suvla koylarındaki mezarlıklara gidip¹⁹ ilgiyle bölgeyi gezmesi ve Türk tarafının da gerekli kolaylıkları göstermesi, ilişkilerin daha da ileri gideceğini gösterir nitelikteydi.

Hatta Bruce; Times gazetesine verdiği demecinde, seyahatinde kendisine nezaket ve kolaylık gösteren Türk Hükümetinden memnuniyetini belirtmiş ve özellikle de Kalipso kruvazörünün Gelibolu bölgesine kendisini götürmek için Boğazlara girişine izin vermelerinden dolayı teşekkürlerini sunmuştu²⁰. Bruce'un kendi gazetelerine verdiği demeçlerde Türklerden ve Gazi Mustafa Kemal'den iyi bir şekilde söz etmesi ve aynı zamanda mezarlıklara gereken ilginin gösterildiğini belirtmesi de Avustralya'daki Türklere olan ilgiyi artıracaktır.

Biraz ileride göreceğimiz gibi Anzak Günü anmalarında, Atatürk'ün bazı demeçlerinin, Avustralya basınında yer bulmuş olmasına rağmen, iki devlet arasındaki ilişkiler ancak 1967 yılında Avustralya'da Türkiye Büyükelçiliği, ertesi yıl 1968'de de Ankara'da Avustralya Büyükelçiliğinin açılması ile resmileştirilmiştir²¹.

12 Bilâl N. Şimşir, “1915 Çanakkale Savaşı ve Türkiye-Avustralya İlişkileri”, s. 17.

13 Alper Kardeşin, *XIX. Yüzyıldan XXI. Yüzyıla Türkiye Avustralya İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, s. 67

14 *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Şubat 1924 “Avustralyalı Başvekil İstanbul'da”

15 *Tevhid-i Efkar*, 7 Şubat 1924. “Avustralya Başvekil Mister Brus ve Maiyeti Şehrimize Geldiler” Gazete Başvekil Bruce'un fotoğrafını da paylaşmıştı. EK.1

16 Osmanlıca gazetenin bu şekilde yazdığı kişi Fabian Ware idi. T. Sauer Cameron, “Some Corner Forever: The Imperial War Graves Commission and the Meaning of the Great War” *The Gettysburg Historical Journal*, Volume 19, Article 8, 2020.

17 *Tevhid-i Efkar*, 7 Şubat 1924. “Avustralya Başvekil Mister Brus ve Maiyeti Şehrimize Geldiler”

18 Mister Bruce; “9 Şubat 1923 – 22 Ekim 1929 tarihleri arasında Avustralya Başbakanlığı yaptı. Anzak olan Stanley Bruce, Çanakkale Savaşı'na katıldı. Seddülbahir çıkarmasında ve Anaftartalar Cephesi'nde görev aldı. Çanakkale Savaşı sırasında yaralandı. Çanakkale Savaşından sonra hizmeti nedeniyle Askeri Haç Nişanıyla ödüllendirildi.” Alper Kardeşin, *a.g.t.*, s. 67 dnp. 237.

19 Belgelerden aktaran Kardeşin *a.g.t.*, s. 68.

20 *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Şubat 1924 “Avustralyalı Başvekil'in Teşekkürü”

21 Bilâl N. Şimşir, “1915 Çanakkale Savaşı ve Türkiye-Avustralya İlişkileri”, s. 22.

Atatürk'ün Avustralyalı Analara Mesajı Hakkında İlk Kaynak; Dünya Gazetesi (1953)

Atatürk'ün Avustralya ve Yeni Zelanda'da halk üzerindeki sempatisinin, anonim olarak 1934 yılında Çanakkale'de savaşmış ve hayatını kaybetmiş Anzaklarla ilgili söyleminden kaynaklandığı kabul edilmektedir. Literatürde bununla ilgili ilk yayın; 1953 yılındaki Dünya gazetesinin 10 Kasım sayısında, Atatürk'ün İçişleri Bakanı da olan Şükrü Kaya'nın²² verdiği demece gitmektedir²³. Şükrü Kaya'nın 10 Kasım'a özel verdiği demecin başlığı "*Atatürk'ün Bütün Cihana Hitaben Söylenmesini İsteddiği Nutuk*" adını taşımaktaydı.

Yekta Ragıp Önen'in²⁴ "*yazan*" olarak adının geçtiği röportajda "*anlatan*" Şükrü Kaya ile evinde, Atatürk ile olan anıları konuşulmuştu. Bu sayıda, Yekta Ragıp Önen'in kaleminden Atatürk ile Şükrü Kaya'nın hatıralarından en önemlisi olarak; Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanı iken Çanakkale bölgesinde bir teftişe gitmeden önce Atatürk ile konuşması anlatılmıştı.

Yekta Ragıp Önen; yazıda Şükrü Kaya'nın çok fazla hatıra anlattığını ve bunları not etmenin imkânı olmadığını belirtmiş ve "*Sayın Şükrü Kaya Atatürk'le geçirdiği günleri elbet yazacaktır, ben hatıraları hazinesinden ancak, bir iki tanesini buraya nakledeceğim*" diyerek "*İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Çanakkale mıntıkasında teftişe gidecek. Veda için ziyaret ettiği zaman Atatürk şöyle diyor;*" cümlesiyle tarihi belli olmayan bir Çanakkale teftişinden söz etmiştir.

Önen yazısında devamla Atatürk'ün; "*-Çanakkale'yi ziyaret ettiğin zaman aziz şehitlerimizi de ziyaret edeceksin. Bu vazifeyi yapacağına şüphe yok! Yalnız nasıl bir nutuk söyleyeceksin! Ben söyleyeyim; burada yatan aziz şehitlerimiz, sizi hürmetle, saygı ile anıyoruz diyeceksin. Mehmetçik Abidesi'nin başında. dilinin bütün talakatiyle²⁵ konuşacaksın. Burada rahat ve huzur içinde yatınız diyeceksin. Siz olmasaydınız, siz göğüslerinizi çelik kalelere siper etmeseydiniz, bu boğaz aşılır, İstanbul işgal edilir, vatan toprakları istilaya uğrardı diyeceksin*"²⁶ Dediğini eklemiştir. Şükrü Kaya'nın "*Evet böyle diyeceğim*" demesinin ardından Atatürk, Şükrü Kaya'ya devamla;

"*-Hayır, hayır!.. Sen böylenin üstünde çok daha başka konuşacaksın. Dünyaya hitap edercesine konuşacaksın. Orada, Çanakkale'de yalnız bizim şehitleri değil, bu toprak üstünde kanlarını döken insanları da, o kahraman muharipleri de hürmetle, saygıyla anacaksın!*" cümleleriyle de karşı taraf için barışçıl ve insancıl bakış açısını göstermişti. Şükrü Kaya;

"*-Paşam, ben bunu yapamam. Çünkü bu sözler ancak sizin söyleyebileceğiniz yüksek sözlerdir.*" Deyince ona yanıtla;

22 Şükrü Kaya Dünya gazetesine bu demeci verdiğiinde 76 yaşındadır.

23 *Dünya*; 10 Kasım 1953, "*Atatürk'ün Bütün Cihana Hitaben Söylenmesini İsteddiği Nutuk*" Anlatan; Şükrü Kaya, Yazan; Yekta Ragıp Önen, s.5. Bu röportajı ilk olarak ortaya çıkaran Uluğ İğdemir olmuştur. Uluğ İğdemir, *Atatürk ve Anzaklar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978.

24 Yekta Ragıp Önen; 1930'lu yıllarda Vakit gazetesinde yazılar yazan bir gazeteciydi.

25 Düzgün, güzel ve rahat söz söyleme

26 *Dünya*; 10 Kasım 1953, "*Atatürk'ün Bütün Cihana Hitaben Söylenmesini İsteddiği Nutuk*" EK.2

“-Söyleyeceksin! Çanakkale’den cihana karşı böyle konuşacaksın. Senin böyle konuşman lazım!” demişti. Önen’e göre; Şükrü Kaya, Atatürk’ün yanından ayrılıyor ve gece tekrar buluştuklarında “Atatürk Şükrü Kaya’ya uzun bir kâğıt uzatıyor. Bu, Çanakkale’de konuşacağı nutuktur. Atatürk bizzat hazırlamıştır. Ve Şükrü Kaya, bu nutku alıp Çanakkale’ye gidiyor, orada Mehmetçiğin başında bu nutku söylüyor. Nutukta, Şükrü Kaya’nın yabancı muhariplere hitaben belirttiği cümleler şunlar” denilerek “Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost vatani toprağındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra, artık bizim evlatlarımız olmuşlardır.”²⁷ Şeklindeki o bilinen “analara seslenen” samimi sözler, gazetede yayımlanmıştı.

Yekta Ragıp Önen’in “Atatürk’ün, toprağında yendiği milletlere karşı gösterdiği, yüksek insanlık hislerinin ifadesini taşıyan cümleler” olarak nitelediği bu cümleleri okumasının ardından, Şükrü Kaya’nın Ankara’ya döndüğü belirtilmişti. Yine Yekta Ragıp Önen; Şükrü Kaya’nın anlatımına göre “Meğer Mehmetçik Abidesi’nin başında söylenen bu sözleri zapt eden birkaç gazeteci varmış. Onlar bu sözleri gazetelerine bildiriyorlar, nutuk dünyaya yayılıyor. Ve aradan hafta geçmiyor, Şükrü Kaya’ya telgraflar yağıyor, ta Avustralya, Yeni Zelanda’dan günlerce sonra mektuplar geliyor. Gözleri yaşlı analardan, kardeşlerden, siyasi şahsiyetlerden, askerlerden... Şükrü Kaya, bu konuşmasından dolayı tebrik ediliyor, takdir ediliyor.” Dedikten sonra, bu sözün aslında “Büyük Asker’e ait” olduğunu ve “Büyük Asker, dün yendiği milletlere karşı düşmanlık hissi beslememekte, en insani, en medeni hislerle dostluk elini uzatmaktadır. Ve bunu Türkiye Cumhuriyeti’nin İçişleri Bakanı’na söyletmektedir. Yurtta sulh cihanda sulh! Atatürk’ün bu vecizesini, dünya milletleri arasında düşmanlığın unutulmasından aldığı, nasıl belli”²⁸ cümleleriyle saptamasını yapıyordu.

Görüldüğü üzere; Atatürk’ün Anzaklar ile ilgili insancıl mesajının aynen verildiği, Şükrü Kaya’nın 1953 yılındaki bu röportajın “Çanakkale’ye teftiş için gidilen” bir zamanda olduğu veriliyor ancak tarih belirtilmiyordu. Buna rağmen birçok kayıta bu tarihin 1934 olarak verildiğini ya da 1930’larda denildiğini de bilmekteyiz²⁹.

Aynı Mesaj 1969 tarihli “Eceabat Klavuzu” ve 1971 Atatürk Ansiklopedisi’nde

1953 tarihli Şükrü Kaya’nın anlatımıyla verilen Atatürk’e ait olduğu söylenen bu mesaja, 1969 tarihinde Eceabat Turizm ve Tanıtma Derneği tarafından yayımlanmış olan

27 Dünya; 10 Kasım 1953, “Atatürk’ün Bütün Cihana Hitaben Söylenmesini İsteddiği Nutuk”

28 Dünya; 10 Kasım 1953, “Atatürk’ün Bütün Cihana Hitaben Söylenmesini İsteddiği Nutuk”

29 Uluğ İğdemir, *Atatürk ve Anzaklar*; Sermet Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale’nin Komutanları*, MB Yayınevi, İstanbul 2006; Bilal Şimşir, “Kanberra’da Atatürk Anıtı Tasarısı” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2001, Cilt: 51 Sayı: 17. İleride görüleceği üzere bunun temelini, İğdemir’in Avustralya ile yazışmalarından kaynaklandığı anlaşılacaktır.

“Belgelere göre Eceabat Klavuzu³⁰” adlı kitapta da rastlanılmıştır³¹.

Sayfa numaraları da olmayan kitapta, bu mesaj; Çanakkale bölgesi ile ilgili “Lozan sonrası” başlığının son kısmında “Konumuzun bu bölümünü Atatürk’ün sözleri ile kapayalım” denilerek 1953’deki mesaj “Bu memlekette kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur içinde uyuyunuz. Sizler Mehmetçik’lerle yanyana koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı siliniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler. Onlar bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır.”³² Cümleleriyle tekrar yayımlanmıştı³³. Dikkat edilecek olursa, Eceabat Klavuzu’ndaki bu sözlerin, 1953 tarihli Dünya gazetesindeki sözlerden alıntılandığını düşünecek olursak dahi arada bazı farklılıklar bulunmaktadır.

1953’deki “Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar!” cümlesi; 1969’da “Bu memlekette kanlarını döken kahramanlar!”; 1953’deki “Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz.” cümlesi; 1969’da “Huzur içinde uyuyunuz.”; 1953’deki “Gözyaşlarınızı dindiriniz” cümlesi; 1969’da “Gözyaşlarınızı siliniz” ve 1953’deki “Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır.” cümlesi; 1969’da “Huzur içindedirler.” Olarak değişmiştir. Buna karşılık kaynak verilmemiş olsa da 1953 yılında Dünya gazetesinde yayımlanmış bu mesajın cümleleri, 1969 Eceabat Klavuzu’nda bir şekilde tekrarlanmıştır.

Dünya gazetesinde 1953 yılında ilk yayımlanan bu mesaj, 1969’da Eceabat Klavuzu’nda da kendine yer bulduktan sonra 1971 yılında önemli bir eser olan Atatürk Ansiklopedisi’nde de aynen yer bulmuştur³⁴. Kemal Zeki Gençosman ve Niyazi Ahmet Banoğlu tarafından 10 cilt olarak hazırlanan bu ansiklopedinin 1. Cildinde Çanakkale Savaşları kısmında; “Çanakkale’de Yabancı Mezarlar Başında Bir Nutuk, İnsanlığın Sesi!” başlığı ile verilen yerde doğrudan “İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Çanakkale bölgesinde bir teftiş gezisine çıkacaktır” cümleleriyle aynen 1953 tarihli Dünya gazetesinden alındığı şekliyle, Atatürk’ün o ünlü mesajı verilmiştir. Mesaj Eceabat Klavuzu’ndaki gibi farklılıklar içermiyor ve Şükrü Kaya’nın anlatımıyla aynı şekilde ve aynı cümlelerle tekrarlanmış olduğu için, alıntının Dünya Gazetesinden olduğu çok açık ortadadır.

İşin İçine Türk Tarih Kurumu Giriyor ve Mesaj Yayılıyor.(1978)

Bu mesajın izini takip ederken önümüze çıkan önemli bir eser ise Türk Tarih Kurumu’nda yaklaşık 50 yıl boyunca genel müdür ve genel sekreter olarak görev yapmış olan Uluğ İğdemir tarafından yazılan ve “bu küçük yapıtın meydana çıkmasına neden olan

30 Belgelere Göre Eceabat Klavuzu, Eceabat Turizm ve Tanıtma Derneği Yayını, 1969. Kitabın hazırlayıcıları olarak, dönemin Kaymakamı M. Vedat Okay, Eşi Ortaokul Edebiyat Öğretmeni Şenay Okay, Albay İbrahim Alp, İlköğretim Müdürü Fahri Danışman, Ortaokul İngilizce öğretmeni Güner Ertem ve İlköğretim Okulu öğretmeni Sevgi Vural isimleri verilmiştir.

31 İğdemir de kitabında bu kitaptan söz edecektir.

32 Belgelere Göre Eceabat Klavuzu, a.g.e.

33 Kitabın başında verilen kaynakça olarak Çanakkale Muharebeleri ile ilgili verilen 14 bilinen kitap üzerinde yapılan araştırmamızda bu mesaj ile ilgili bir bilgi bulunamamıştır.

34 Atatürk Ansiklopedisi; Hazırlayanlar; Kemal Zeki Gençosman- Niyazi Ahmet Banoğlu, Cilt.2, May Yayınları, İstanbul, 1971, s.s 141-142.

davranış ve yazışmalar söyle başladı” sunumuyla çok önemli bilgiler veren, 1978 baskılı “*Atatürk ve Anzaklar*” adlı kitap idi³⁵.

Uluğ İğdemir’in bu kitabındaki bilgilerden anlaşıldığına göre; Atatürk’ün bu mesajı ile ilgili, Türk Tarih Kurumu’na 13 Ekim 1977 tarihinde Lüleburgaz’da öğretmenlik yapan Tahsin Özeken’in yazdığı bir mektup başlangıç olmuştu³⁶.

Özeken bu mektubunda; “*15 Nisan 1977*³⁷ günü savaş alanlarında inceleme yapmak ve fotoğraf almak için gittiği *Anafarta ovasını dolaşırken, 1915’lerde buralarda ağır makineli yüzbaşı olarak çarpışmış ihtiyar bir Avustralyalı ile*” karşılaştığını ve bu eski Anzak askerine “*Atatürk’ün 1928-1931 yıllarında olduğunu zannettiğim, Eceabad ve savaş alanlarını ziyaretlerinde buradaki Avustralya ve İngiliz mezarlıklarında yatan savaş ölüleri için söylediği dikkate değer sözlerinden*³⁸” bahsettiğini yazmış ve bu mesajın tarihi için kendi zannına göre 1928 ile 1931 arasını göstermişti.

Öğretmen Özeken; bu bilgileri aldığı yeri de “*Kendisine Eceabad Kılavuzu adlı küçük bir kitapta okuduğum bu sözleri not ettirdim*”³⁹ diyerek açıklamıştı. Mektubunun devamında da, bu eski Anzak’ın ülkesine döner dönmez Atatürk’ün bu sözlerini “*Muharip Anzaklar Derneği*”nde okuduğunda, oradaki hayatta olan tüm eski Anzakların “*Atamızın bu sözlerinden çok duygulanıp heyecanlanmış olduklarını*” eklemişti.

Öğretmen Tahsin Özeken, mektubuna bir de Avustralya’dan kendisine gelen bir mektubu eklemişti. Mektup, 12 Eylül 1977 tarihliydi ve Avustralya “*Gelibolu Çeşmeleri Şeref Kurulu*” Başkanı Alan J. Campbell’den gelmişti⁴⁰. Bu mektuba göre; Gelibolu ile ilgili bir anıt yapmak için halktan yardım topladıklarını, devletten yardım görerek anıtın yapımına da başladıklarını belirten Campbell; anıttaki çeşmenin üzerine konulacak bir yazı için de, Atatürk’ün, Özeken’in aktardığı gibi “*Anzak’da Quinn’s Post*”⁴¹ta (Bombasirt) söylediği ve kendilerini çok etkilediğini belirttikleri sözlerini koymak istediklerini eklemişti. Campbell; Atatürk’ten alıntılanan bu söz⁴²; “*Alıntının doğruluğunu resmi olarak tasdik edilmesini*” de isteyerek, Özeken’den kendilerine tam olarak yeniden göndermesini rica etmekteydi. Artık Avustralya’da etkili bir sivil toplum kuruluşu bu konu ile ciddi bir şekilde ilgilenmeye başlamıştı.

35 Uluğ İğdemir, *Atatürk ve Anzaklar*, s.5-7.

36 Uluğ İğdemir, *Atatürk ve Anzaklar*, s. 1.

37 Uluğ İğdemir, bu tarihi kitabını yayımladığı gibi, Milliyet gazetesine de bu konuda yazı yazacaktır. Bu tarihi, gazete yazısında ise “25 Nisan” olarak vermiştir. Uluğ İğdemir, “Anzaklar ve Atatürk’ün Tarihsel Davranışı” *Milliyet*; 15 Nisan 1978.

38 Uluğ İğdemir, *Atatürk ve Anzaklar*, s. 2.

39 Bizim bir üstte değerlendirdiğimiz “*Belgelere Göre Eceabat Klavuzu*” kitabı...

40 Mektup belli ki; Özeken’in konuştuğu Avustralyalı eski askerinin bu bilgileri çevresine anlatması sonrasında, bu konuyla ilgilenen Campbell’dan gelmekteydi.

41 Savaşın en yoğun bombalamaların olduğu ve adını orada savaşmış olan Binbaşı Quinn’de alan Bombasirt alanı. <https://gelibolu1915.wordpress.com/2017/05/06/quinns-post-bombasirti-teraslari/> 07.05.2021.

42 Campbell, mektubunda bu sözlerin olduğu ilk mektubu kabettiklerini belirterek yendein ve teyit ederek gönderilmesini istemişti. Uluğ İğdemir, *Atatürk ve Anzaklar*, s. 3

Türk Tarih Kurumu'nda görevli İğdemir'in kitabında anlattığı Öğretmen Özeken; mektubunun sonunda Campbell'in, "*Gelibolu'ya adadığımız Avustralya Başkentinde yapılan tek anıt*" dediği bu anıt çeşme üzerine yazılacak olan, Atatürk'ün Gelibolu'da ölen yabancı askerler için söylediği sözlerin, hangi tarihte ve nerede söylendiğinin belgelenecek Campbell'e bildirilmesini, bu işi en iyi şekilde yapması beklenen, devletin Türk Tarih Kurumu'ndan istemekteydi. Özeken bu nedenle mektubu Türk Tarih Kurumu'na göndermiş ve mektup kurumun görevlisi Uluğ İğdemir'e ulaşmıştı.

Türk Tarih Kurumu'nun Genel Müdürü Uluğ İğdemir de kitabında; bu konuda araştırma yaptıklarını ve yazının geçtiği "*Eceabad Kılavuzu*"nda hiçbir kaynak verilmediğini, Ulus gazetesini taradıklarını⁴³ ve bu mesajla ilgili bir şey bulamadıklarını açıklamıştı. İğdemir "*Yalnız 1934'de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Çanakkale'yi ziyaret ettiği haberini bulduk*" cümlesiyle, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 1934 yılında Çanakkale'yi ziyarete gittiğini öğrendiklerini ve bunun sonucunda da "*Şükrü Kaya'nın da bu sözleri kendisine Atatürk'ün yazdığını ve Şükrü Kaya'nın da bu sözleri Çanakkale'de söylediğini, 1953 yılındaki bir röportajında belirttiğini*" ortaya çıkardıklarını belirtmişti. Böylece, 1953 Dünya gazetesinde yıl belirtilmemesine rağmen İğdemir'in tespiti sonucunda artık bu mesajın yılı 1978 sonrası, "1934" olarak yayılmaya başlamıştı.

İğdemir; 1953 yılında Şükrü Kaya ile yapılan röportajda da verilen Atatürk'ün Anzaklarla ilgili o sözlerini de aynen vererek, bulgularını Alan J. Campbell'e 10 Mart 1978 tarihli bir mektupla aktardıklarını eklemiştir.

Uluğ İğdemir konuyu "*o kadar heyecan verici ve o kadar evrensel*" bulmuştu ki Türk kamuoyuna da bu konuyu duyurmayı "*görev sayarak*" Milliyet gazetesinde, kitabından önce 15 Nisan 1978 tarihinde "*Anzaklar ve Atatürk'ün Tarihsel Davranışı*"⁴⁴ başlıklı bir yazı yazmış ve bulgularıyla birlikte Atatürk'ün Anzaklarla ilgili sözlerini Türk halkına ve dünyaya ve tabii ki Avustralya'ya da duyurmuştu⁴⁵.

İğdemir gazetede yazısında; Türkiye'nin Avustralya'ya gönderdiği ilk Büyükelçi olan Baha Vefa Karatay'ın, 18 Mart 1978'de katıldığı anma töreninde bulunmuş ve yine orada bulunan Avustralya'dan torunu ile gelen yaşlı bir Anzak'ın ve Avustralyalı genel Vali'nin içten sözleri ile duygulandığını belirterek, "*Campbell'e verdiğimiz yanıtı hatırlattı*" diyerek, gazetede aynı olayı ve Lüleburgaz Atatürk İlkokulu Öğretmeni Tahsin Özeken'in kendilerine başvurusunu yeniden anlatmıştı.

Uluğ İğdemir kitabında, Avustralya'daki Alan J. Campbell ile yazışmalarda bulunduğu değinmiş ve Campbell'in kendisinin Milliyet'teki yazısını İngilizce'ye çevirterek ülkesinde birçok yere ve gazetelere gönderdiğini belirtmişti. İğdemir; "*Böyle yazılar ülkelerimiz arasında güzel duyguların doğmasına büyük ölçüde yardımcı olacaktır.*"

43 *Ulus gazetesi*; son sayısı 27 Sontışrin (Kasım) 1934 tarihli ve 4793 sayılı olan Hakimiyet-i Milliye'nin; 4794. sayısı olarak ve 28 İkinciteşrin (Kasım) 1934 tarihli isim değişikliğe ile çıkan devamıydı. Bu nedenle Uluğ İğdemir'in "*taradık dediği*" gazete Kasım 1934 ve öncesi için Hakimiyet-i Milliye olmalıdır.

44 Uluğ İğdemir, "Anzaklar ve Atatürk'ün Tarihsel Davranışı" *Milliyet*; 15 Nisan 1978.

45 "Anzaklar ve Atatürk'ün Tarihsel Davranışı" *Milliyet*; 15 Nisan 1978. İğdemir'e göre; bu yazının yankıları oldukça geniş bir çevreye yayılmış ve birçok kişi telefonla ve yazı ile kendisini kutlamıştı. "Yazınızı ağlayarak okuduk" diyenler de vardı. İğdemir de; duygularını "*Atatürk'ün bu insancıl, bu evrensel büyük sözleri gerçekten göz yaşartıcı idi.*" şeklinde açıklamıştı.

Cümlesini kullanmış ve ona göre bu konu, Atatürk'ün en başından beri “*insancıl ve barışçıl*” politikasının devamından başka bir yönde değildi.

Sonuçta “*Büyük Asker-Devlet Adamınızın şaşkırtıcı biçimde güzel dile getirdiği duygular bizi çok etkiledi*” diyen Campbell'ın nezdinde, Atatürk'ün bu sözü; tüm Avustralya'ya yayılmış, üzerinde bu sözlerin yazıldığı “*Anıt Çeşme*” Queensland eyaletinin başkenti Brisbane'de⁴⁶ 1 Mart 1978 tarihinde Başbakan tarafından resmi törenle açılmıştı⁴⁷.

Türk Tarih Kurumundan onaylı olarak Atatürk'ün bu samimi mesajı, İğdemir tarafından Avustralya'ya gönderilmişti. 1980 sonrası ilişkiler daha da önem kazanmış ve Anzak Günü olarak Türk Büyükelçilerinin de katılımıyla Avustralya'da anılmaya devam etmişti.

1981 tarihli Canberra Times gazetesinde “*Gelibolu'dan gelen paha biçilmez bir miras*” başlığıyla Frank Cranston imzalı, önemli Avustralyalı askeri tarihçi C. E. W. Bean ile yapılan röportajda Bean; Şükrü Kaya'nın mesajını açık olarak yazmış ve tarihe geçirmişti. Bean; “*Ateş hattındaki hayranlık duygusunun kısa ömürlü olmadığı, Türk İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 1931 yılında, Gelibolu'da yaptığı bir konuşmada, strateji ve taktik anlayışları Anzakların yenilgisinin başlıca nedeni olan Kemal Atatürk tarafından kendisine dikte ettirilen bir biçimde, dikkat çekici bir şekilde korunmuştur.*”⁴⁸ Diyerek Kaya'nın konuşma tarihinin İğdemir kaynaklı “1934” olarak Avustralya'ya ulaşmasına rağmen, “1931” olarak tespit etmişti.

Bean “*Sayın Kaya, Cumhurbaşkanı adına “Kanlarını döken ve hayatlarını kaybeden kahramanlar ...” dedi. “Şimdi dost bir ülkenin topraklarında yatıyorsunuz. Bu nedenle huzur içinde yatın. Bu ülkede yan yana yatan Mehmetler ile Coniler arasında bizim için hiçbir fark yoktur. Sizler, evlatlarınızı uzak ülkelere gönderen anneler, gözyaşlarınızı silin; evlatlarınız şimdi bizim bağrımızda yatıyor ve huzur içindeler. Onlar bu topraklarda hayatlarını kaybettikten sonra bizim de evlatlarımız oldular*” cümleleriyle de o samimi mesajı aynen ama “*Coniler*” eklenmiş olarak ve “*Bu, eşsiz bir askerden eşsiz bir devlet adamına dönüşen eşsiz bir övgü idi.*” şeklinde niteleyerek Avustralya'ya yaymıştı.

Görüldüğü üzere bu kez bir başka sorun ortaya çıkmıştı. O da bu mesajı “*Coniler*”in eklenmesiydi. Anıt Çeşme Başkanı Campbell, Atatürk'ün sözlerinin TTK'nın “*belirttiği biçimden biraz değişik yazıldığını da*” kabul ederek “*Fakat bu değişiklik, ifade ettiği ciddi anlamına ve uyandırdığı duyguya bir değişiklik getirmiyor. Bu deyiş gerçekten çok güzel.*” Cümlelerini kullanmıştı. Anlaşılan Atatürk'ün bu samimi demecine, Avustralyalılar tarafından aslında olmayan bir kelime eklenmişti. İğdemir de değiştirilmesi için bir düzeltme yazısı göndermişti. Yine de bazı düzeltmelerin yapılmadığı da anlaşılmaktadır. Bu konuda ilk çalışmaları “*2005'den bu yana sürdürdüğünü*” belirten Cengiz Özakıncı

46 Bilal Şimşir; “Kanberra'da Atatürk Anıtı Tasarısı”, s. 636.

47 Uluğ İğdemir, *Atatürk ve Anzaklar*, ss. 10-11. “*Atatürk'ün sözleri bir madeni levha üzerine yazıt olarak konmuştur. Bu sözlerin yanına, çeşmelerin taban kısmına, Çanakkale'den (Anzak) getirtilen kaya ve çakıl taşlarını tanıtan sözler konmuştur.*”

48 *Canberra Times*; 1 August 1981, page 13 “*A priceless Inheritance From Gallipoli*”

yapmış ve önce 2015’de Bütün Dünya dergisinde arka arkaya iki sayıda⁴⁹ daha sonra da ilgi çekmesi üzerine bu kez 2020 yılında yine aynı dergide tek sayıda yazdığı iki yazı⁵⁰ ile Atatürk’ün böyle bir mesajının bulunmadığını belirtmiştir. Özakıncı daha da ileri gitmiş ve Avustralya’daki anıtta da yanlışlıkları ortaya çıkarmıştır.

Yani bu sözü araştıran ve Dünya gazetesindeki Şükrü Kaya’nın dediği gibi aynen kitabına alan Uluğ İğdemir’in verdiği bilgiyle, Avustralya’da adı “*Gelibolu Onur Çeşmesi*” olan bir anıtta, Atatürk’ün bu sözleri konulmuş oluyordu. 1981’den sonra ise bu konu artık Avustralyalı ve Türklere mal olmuştur.

Şükrü Kaya’nın 1934 Çanakkale Gezisi ve Konuşması

Bu önemli mesajın tarihçesinde de belirttiğimiz üzere, Atatürk’ün Avustralyalı analara seslendiği mesajının, Şükrü Kaya tarafından Dünya gazetesine verilen demeçten kaynaklandığı görülmektedir. Başlangıçta “Çanakkale’ye bir teftiş gezisi” olarak nitelendirilen ve 1934 denmemesine rağmen daha sonra İğdemir’in yayınları ile “Şükrü Kaya’nın 1934 yılındaki bir teftiş ziyareti” tespiti nedeniyle 1934 tarihi sabit kalmıştır.

Bu noktada; Şükrü Kaya’nın, İçişleri Bakanı olarak Çanakkale bölgesine ne zaman gittiği ve daha da önemlisi 1934 yılında Çanakkale bölgesine “teftiş” için gidip gitmediği sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Araştırmalarımız sonucunda Şükrü Kaya Bey bölgeye iki kez gitmiştir. Evet Şükrü Kaya Bey’in⁵¹; 1934 yılında Çanakkale’ye ziyareti vardır ancak kısa sürelidir ve teftiş özellikle Edirne’de Musevi vatandaşlarımızla yaşanan sıkıntılar nedeniyle gerçekleşmişti⁵². Yani Şükrü Kaya 1934 yılında Çanakkale’ye gitmişti ancak bu gezi; Çanakkale Savaşları ile ilgili değildi. Bu gezi; Edirne’de Musevi vatandaşlarımızın, şehirde sıkıntı yaşamaları nedeniyle İstanbul’a gelmek zorunda kalmaları⁵³ konusundaki bir teftiş idi. Şükrü Bey; 10 Temmuz 1934 tarihinde Trakya’da Keşan’a ve Gelibolu’ya gitmiş⁵⁴ ve oradan da Çanakkale’ye geçerek konuyla ilgili rapor hazırlayarak dönmüştü⁵⁵. Çanakkale’ye gelişinde de halk ve resmi çevrelerce törenle karşılanmış olmasına rağmen

49 Cengiz Özakıncı. “1915 Çanakkale Savaşı Anıtlarına Kazınan “Conilerle Mehmetçikler Arasında Fark Yoktur” sözleri Atatürk’e Ait Değil 1” *Bütün Dünya*, 1 Mart 2015; Cengiz Özakıncı. “1915 Çanakkale Savaşı Anıtlarına Kazınan “Conilerle Mehmetçikler Arasında Fark Yoktur” sözleri Atatürk’e Ait Değil 2” *Bütün Dünya*, 1 Nisan 2015.

50 Cengiz Özakıncı. “1915 Çanakkale Savaşı Anıtlarına Kazınan ve İçinde “Conilerle Mehmetçikler Arasında Fark Yoktur” İbaresini Geçen Sözler Atatürk’e Ait Değil 1” - “1915 Çanakkale Savaşı Anıtlarına Kazınan ve İçinde “Conilerle Mehmetçikler Arasında Fark Yoktur” İbaresini Geçen Sözler Atatürk’e Ait Değil 2” *Bütün Dünya*, Nisan 2020.

51 Şükrü Kaya; 4. İsmet Paşa Hükümeti’nde Atatürk’ün ölümüne kadar İçişleri Bakanlığı yapmıştır. Bknz. Mustafa Solak, *Atatürk’ün Bakanı Şükrü Kaya*, Kaynak Yayınları, Temmuz 2013, İstanbul.

52 Şükrü Kaya; 8 Temmuz 1934’te Edirne’ye gelmiş ve aldırıldığı sıkı önlemlerle birçok Yahudi’ye evlerine, Edirne’ye ve Kırklareli’ne dönme konusunda cesaretlendirmiştir. Solak, *a.g.e.*, s. 317.

53 *Yeni Asır*; 8 Temmuz 1934 “*Trakya’dan Hicret Eden Museviler Memleketlerine Dönüyorlar- Şükrü Kaya Bey Edirne’de Tahkikatını Bitirdi*”

54 *Milliyet*; 10 Temmuz 1934 “*Vekil Bey Gelibolu’ya Gitti*”

55 Avustralya gazetelerinde bile bu gezi haber olmuştu. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in, “*Türkiye’nin kendi topraklarındaki Yahudileri korumak için geleneksel politikasını sürdürüleceği*” şeklindeki duyurusunu veren gazeteler; İçişleri Bakanı Şükrü Bey’in bölgede oluşan “paniğin nedenlerini araştırmak ve suçluları cezalandırmak” için Trakya ve Gelibolu bölgesine gittiğini haberleştirmişlerdi. *The Mail*; (Adelaide) 11 August 1934 “*Jews Safe From Attack In Turkey*”

basında ne Anzaklarla ilgili bir mesajı ne de bölgedeki anıtlara gittiğine dair bir haber görülmüştü⁵⁶.

İşin ilginç yanı Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal de 1934 yılında iki kez Çanakkale bölgesine ziyarette bulunmuştu. İlkinde 1934 Nisan ayında İzmir'e gelmiş olan Gazi Mustafa Kemal, 14 Nisan 1934 tarihinde Edremit üzerinden Küçükkuyu, Ayvalık ve Ezine üzerinden Çanakkale'ye gelmiş ve akşam da kendisine verilen yemeğe katılmıştı. Oradan ertesi gün Balıkesir'e gelmiş ve askeri denetlemelerde bulunmuş ardından da, 16 Nisan'da trenle Eskişehir'e gelmiş, bir süre halkla görüşmelerde bulunarak gece saat 3.00'da da Ankara'ya varmıştı⁵⁷. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal bu seyahatinde; Çanakkale'de halk tarafından yollarda geçişinden itibaren büyük heyecanla karşılanmış, otomobilinden inerek halkın içine karışmış ancak gazetelerde herhangi bir konuşması görülememiştir⁵⁸.

Diğerinde de ise, ülkemize 16 Haziran 1934 tarihinde gelen İran şahı Rıza Pehlevi ile İzmir ve Balıkesir seyahatleri arkasından, 25 Haziran 1934'de kısa süreliğine Çanakkale'ye gelmiş ve daha sonra da İstanbul'a gidilmişti⁵⁹. İran Şahı ile Çanakkale'ye gelen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa; şehrin girişinde yine büyük bir törenle karşılanmış ve iki devlet başkanına da çiçekler verilmişti⁶⁰. Bu Çanakkale seyahatinde de Gazi Mustafa Kemal'in gazetelerde herhangi bir konuşmasına rastlanılmamış, iki devlet adamı Çanakkale'den Gülcemal vapuruyla İstanbul'a geçmişlerdi.

Bu süreçte belirtilmesi gerekli önemli nokta; Şükrü Kaya'nın 1953 yılındaki röportajında belirttiği gibi, bu "teftişe gitmeden önce" kendisinin Ankara'da Mustafa Kemal Atatürk ile görüştüğünü söylemesine rağmen, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in; 20 Haziran 1934 tarihinde beraberinde İran Şahı Rıza Pehlevi olduğu halde trenle İzmir'e gitmek için Ankara'dan ayrılmasıdır⁶¹. Yani Gazi Ankara'dan ayrıldığında henüz Şükrü Kaya Ankara'da idi. Mustafa Kemal Paşa ile Rıza Pehlevi İzmir, Menemen ve Balıkesir üzerinden 25 Haziran'da Çanakkale'ye gelmiş, ardından 26 Haziran'da İstanbul'a gelerek Sarayburnu'nda karaya çıkmışlardı. 3 Temmuz'da ise Ertuğrul yatı ile Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan Yalova'ya hareket etmiş ve 7 Temmuz'da da Yalova'dan ayrılarak

56 *Hâkimiyet-i Milliye*; 11 Temmuz 1934 "Dahiliye Vekilimiz Çanakkale'ye Geçti"; *Milliyet*; 11 Temmuz 1934 "Dahiliye Vekili Gelibolu'dan Çanakkale'ye Geçiyor"; *Yeni Asır*, 11 Temmuz 1934, "Şükrü Kaya B. Çanakkale'de"; *Cumhuriyet*; 12 Temmuz 1934 "Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey Dün Çanakkale'den Gelerek Akşam Ankara'ya Gitti" *Vakit*; 12 Temmuz 1934 "Dahiliye Vekili Geldi ve Ankara'ya Gitti"; *Yeni Asır*, 12 Temmuz 1934, "Şükrü Kaya Bey'in Trakya'dan Gönderdiği Raporlar Tetkik Edildi"; *Milliyet*, 12 Temmuz 1934, "Trakya'da Tahkikat Bitti. Dahiliye Vekili Geldi ve Ankara'ya Gitti";

57 Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918 – 1938*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, s. 359.

58 *Vakit*; 15 Nisan 1934 "Gazi Hz.leri Çanakkale'yi Teşrif Etiler"; *Cumhuriyet*; 15 Nisan 1934 "Gazi Hz. Dün Çanakkale'yi Teşrif Buyurdular"; *Akşam*; 15 Nisan 1934 "Gazi Hz. Çanakkale Ve Bazı Kıtaları Teftiş Etiler"; *Son Posta*; 15 Nisan 1934 "Gazi Hz. Edremit ve Çanakkale'de"; *Haber*; 15 Nisan 1934 "Cumhurreisi Hazretleri Çanakkale'ye vardılar"

59 Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 362.

60 *Cumhuriyet*; 26 Haziran 1934, "İzmir'den Soma, Balıkesir ve Çanakkale'ye"; *Akşam*; 26 Haziran 1934, "Çanakkale'de"; *Son Posta*; 26 Haziran 1934, "Çanakkale'de İki Devlet Reisi İstanbul'a Hareket Etiler"; *Hâkimiyet-i Milliye*; 27 Haziran 1934. "Çanakkale Yolunda".

61 Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 361.

8 Temmuz 1934'de Ankara'ya gelmişti⁶². Şükrü Kaya ise Trakya teftişine 5 Temmuz akşamı, Ankara'dan trenle ayrılarak başlamış⁶³, 6 Temmuz'da İstanbul'a ulaşmış ve trenden Pendik'te inerek Yalova'ya giderek Gazi ile görüşerek⁶⁴, akşamüzeri de Edirne'ye yola çıkmıştır⁶⁵. 10 Temmuz 1934 tarihinde de Gelibolu'ya geçmiştir⁶⁶. Bu 1934 Edirne ahudileri konusundaki teftişi sırasında Şükrü Kaya ancak kısa bir süreliğine o da Yalova'da iken Gazi Mustafa Kemal ile görüşmüştü.

Şükrü Kaya'nın 1931 Çanakkale Gezisi ve Konuşması

Yukarda ayrıntılı olarak verdiğimiz şekilde Şükrü Kaya'nın 1934 gezisinde konumuzla ilgili bir mesajı olmadığı ortadadır. Gazetelerde yaptığımız araştırma sonucu İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 1931 yılında da bir Çanakkale gezisi olduğunu tespit ettik. Bu geziyi basından öncesi ve sonrasında incelediğimizde, aslında Şükrü Kaya'nın 1953'te söylediği ve Çanakkale savaşı ile ilgili önemli bir konuşma yaptığını iddia ettiği gezisinin yılı 1934 değil 1931 yılı görünmektedir. Zira bu anlatılan Çanakkale konuşmasının, Şükrü Kaya'nın 1931 yılı yaz aylarında gittiği Çanakkale gezisi sırasındaki konuşmasına dayanmakta olduğuna dair önemli kanıtlar bulunmaktadır.

Her ne kadar 1953'de iddia edilen samimi mesaja benzeyen tam cümleler olmasa ve daha çok da Türklerin başarısına önem veren bu konuşmanın yapıldığı Şükrü Kaya'nın bu gezisine, gazeteler çok önem vermiş ve önceden bu gezinin duyurusu yapılmıştı. Dâhiliye Vekili olarak; daha 15 Ağustos 1931'de Vakit gazetesinde, Şükrü Kaya'nın Yalova'dan gelerek dört beş gün sürecek bir Çanakkale gezisi yapacağı duyurulmuştu⁶⁷. Hatta Cumhuriyet gazetesi 16 Ağustos 1931 yılında Çanakkale'ye gidecek Şükrü Kaya'nın; bölgede Şehitler abidesini de gezerek “*mühim bir nutuk*” yapacağını da kamuoyuna yansıtmıştı⁶⁸.

İstanbul'dan Galata rıhtımından ayrılarak Yalova'ya geçen ve oradan da Çanakkale'ye gelen Şükrü Kaya'nın yanında, Umum Jandarma Komutanı Kazım (Orbay) ve Kolordu Kumandanlarından Ali Hikmet Paşalar (Ayerdem) bulunmaktaydı⁶⁹. Şükrü Kaya'nın Çanakkale dışında İmroz ve Bozcaada'ya gideceği ve “Şehit Mehmetçik Abidesine” Gazi'nin ve Başvekil'in namına çelenk de koyacağı haberleri verilmişti. Gazete, Kaya'nın ziyaretinin on gün kadar süreceğini ve muhtemelen de 28 Ağustos'ta da “*büyük ve mühim*” bir konuşma yapacağını da belirtmiş ve konunun önemini “Şükrü Kaya Bey, Çanakkale şüheda abidesinin ziyaret ettiği zaman büyük ve mühim bir nutuk irat edecektir. Nutuk, Türkiye'nin amali *sulhiyanesini (barış amacına) izhar edecek mahiyettedir. Bu nutka fevkalade ehemmiyet atfedilmektedir.*” cümleleriyle okuyucularına yansıtmıştı. Bu nedenle

62 Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 362.

63 *Milliyet*; 6 Temmuz 1934 “Şükrü Kaya Bey Bu Sabah Geliyor”

64 *Cumhuriyet*; 7 Temmuz 1934 “Dâhiliye Vekili Tahkikat İçin Trakya'ya Gitti.”

65 *Milliyet*; 7 Temmuz 1934 “Şükrü Bey Yahudi Hicretinin Tahkik İçin Trakya'ya Gitti.”; *Akşam*; 7 Temmuz 1934 “Şükrü Kaya Bey Edirne'ye Gitti.”; *Vakit*; 7 Temmuz 1934 “Dâhiliye Vekili Dün Akşam Trakya'ya Gitti.”

66 *Milliyet*; 10 Temmuz 1934 “Vekil Bey Gelibolu'ya Gitti”

67 *Vakit*; 15 Ağustos 1931 “Şükrü Kaya Bey Yarın Çanakkale'ye Hareket Edecek”

68 *Cumhuriyet*; 17 Ağustos 1931 “Dahiliye Vekili Çanakkale'ye Gitti” EK.3

69 Şükrü Kaya, daha soyadı yasası öncesi, Ziya Gökalp, Kazım Karabekir gibi ikinci adını da kullananlardan idi.

Şükrü Kaya'nın 1953 yılında söz ettiği Atatürk'ün kendisinden istediği konuşmanın 1931 tarihli olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim Şükrü Bey ertesi gün Çanakkale'de belediyece ağırlandı ve ilk konuşmayı burada yapmıştı⁷⁰. Şükrü Kaya buradaki ilk konuşmasında “Çanakkale yalnız Türk milletinin hayat ve hissiyatına karışmış bir menkıbe değil, bütün cihan tarihine mal olmuş bir kahramanlık efsanesidir. Çanakkale, milletler arasında geçen mücadelelerin nişanesi ve Türk hamasetinin bir abidesidir. Hiçbir millet, hak ve hududu için bu kadar kan dökmemiştir. Kanını akıtarak memleketi müdafaa etmek bahsinde, Türk milletine takaddüm edecek bir millet yoktur”⁷¹cümlelerini kullanmıştı. Şükrü Kaya daha sonra Lapseki, Karabiga ve Biga'ya da geçmiş⁷² ardından da Ezine üzerinden Bozcaada ve İmroz'a da uğramıştı. Milliyet Gazetesi Şükrü Kaya'nın ayın 25'nde tekrar bölgeye geri döneceğini ve şehit Mehmetçik anıtına çelenk koyacağını da eklemiştir⁷³.

Nihayet Şükrü Kaya, 25 Ağustos 1931'de refakatindekilerle birlikte İmroz adasından Maydos'a gelmişler ve karaya çıkarak Kemalyeri'ne gitmişlerdi⁷⁴. Buradaki Mehmetçik abidesine Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Başvekil ve Meclis Başkanı, kendisi ve Cumhuriyetin polisi ve jandarması adına yanında getirdiği çelenkleri koymuş ve aşağıdaki önemli konuşmasını yapmıştır. Bu konuşma dönemin en önemli gazetelerinde kendine yer bulmuştu⁷⁵.

“Arkadaşlar; üzerinde bulunduğumuz nokta kürrei arzın meçhul her hangi bir noktası idi. Hâlbuki biz, bu gün buraya tanınmış, meşhur bir mevki olduğunu düşünerek geldik. Bu nokta ne münasebetle tanınmış ve ne diye Coğrafi ve Askeri Haritalarda muayyen isim almıştır: “Kemalyeri. Bu bilhassa Asker arkadaşlarım karşısında bunu izah teşebbüsünde bulunmak istemem. Her türlü izahlar bittabi onlara aittir. Fakat bende bu yere ismi verilmiş büyük adamın yakın arkadaşı olmak itibarı ile ondan işittiğim bir hatırayı esas tutarak üzerinde bulunduğumuz yerin, Kemalyeri'nin ne olduğuna dair bir kaç kelime söylemek istiyorum.

Efendiler; üzerinde bulunduğumuz bu noktadan deniz kenarına kadar olan mesafeyi hep beraber görüyoruz. Çok kısadır. Bu dar sahada malûm olan tarihte, büyük kuvvet karaya çıktı, en aşağı iki, üç kilometre cephe yayıldı, bu vaziyette henüz üzerinde bulunduğumuz noktada büyük Türk evladı Kemal dâhi bulunuyordu.

O, geniş düşman cephesinin sol cenahında ufak bir kuvvetle görüldü. Orada cephe kalmamış neferlere süngülerini kullanarak işe başladı. Bu teşebbüs, muvaffakiyetle ilk

70 Cumhuriyet; 19 Ağustos 1931 “Şükrü Kaya B. Çanakkale'de Güzel Bir Nutuk Söyledi” EK.4

71 Cumhuriyet; 19 Ağustos 1931 “Şükrü Kaya B. Çanakkale'de Güzel Bir Nutuk Söyledi”

72 Cumhuriyet; 20 Ağustos 1931 “Dahiliye Vekili Çanakkale Mülhakatında ve Halk Arasında Tetkikler Yapıyor”

73 Milliyet; 20 Ağustos 1931 “Şükrü Kaya B. Torpidoyla Bozcaada ve İmroz'a Gidecek”

74 Milliyet; 26 Ağustos 1931 “Kemalyeri'ni Ziyaret”.

75 Vakıf, 26 Ağustos 1931 “Dahiliye Vekilimiz Maydos'ta Türk Mili Kahramanlığını Teşrih Eden Eder Bir Nutuk Söyledi”; Hakimiyet-i Milliye, 26 Ağustos 1931 “Dahiliye Vekilinin Kemalyeri'nde Vatanperverane Bir Hitabesi- Mustafa Kemal Çanakkale'yi Kurtardığı Noktada”; Cumhuriyet; 26 Ağustos 1931 “Dahiliye Vekilinin Nutku-Kemalyeri Mustafa Kemal Yüksek Türk Talihini Kurtaracak Mevki Mevkii Olduğuna Karar Verdiği Yerdir”

eserlerini gösterdi. Türkün büyük ve sevgili evlâdı Mustafa Kemal, o gece çok uğraştıktan ve herhangi bir Fatihin kolaylıkla karşı duramayacağı felâketi işaret eden vaziyetleri yendikten sonra karanlık bir gecenin sabahında, kendini bu noktada gördü ve bu noktanın yüksek Türk taliini kurtaracak mevki olduğunu karar vererek burada kaldı.

Bu nokta “Mustafa Kemal” in çok faik düşman kuvvetlerini mağlup ederek geriye püskürttüğü ve nihayet onları bütün takviyelerine rağmen yerinde durdurduğu bir kumandan yeridir. Bir Türk kumandanının Türk taliini yükseltmek için münasip gördüğü kumanda yeridir.

Ben asker değilim fakat bu yerden bu “Kemalyerinden” garbın bütün ufuklarına karşı, garbın bütün denizlerinde en büyük zannolunan kuvvet ateşlerine karşı, bu noktadan sadır olan Türk iradesi bu günkü Türkiye’yi kurtarmış olan faaliyetlerin ilk yeri olmuştur.

Bu itibarla burada bulunmaktan ve gördüğümüz bu yüksek hatırayı burada yâd etmekten çok memnun ve bahtiyarım.

Bizim bu yerde kıymetli hatıraları yâd ederek mütehassis olmamız ve bu yere ismini veren büyük Türkün bu memlekete ve Türklere yaptığı büyük eserleri hatırlayarak, minnettar olmamız gayet tabiidir. Şeref ve iftiharla görüyoruz ki; bu yerin karşısında en büyük kuvvet ve kudret göstermiş olan büyük devletler de bu Kemalyerine ve bu yere ismi verilmiş olan büyük Türk’e, hürmetle ve teşekküre şayandır ki, takdirle bakmaktadırlar. Ben bu noktada yalnız bütün hassasiyetimin ifadesi olarak tek bir kelime söylemekle iktifa edeceğim. “Vatanın müdafaası için burada aziz kanlarını döken Türk çocuklarına ebedi minnetler.”

Bu büyük kahramanlar için henüz bir abide dikilmediğini görüyorum⁷⁶. Bundan fazla

76 Çanakkale Muharebeleri ile ilgili ilk anıt; V. Ordu Menzil Müfettişliği tarafından 1916 yılında inşa edilmişti. (Sadık Sarısamam, “Çanakkale Şehitleri Abidesi’nin İnşaası ve Halkın Yardımları” *History Studies*, Sayı.8/2, p. 85-107, 2016.) Bir diğeri de Anzaklara karşı bölgeyi savunan Mehmet Çavuş ve 25 askerin anısına 1919 yılında inşa edilen “Mehmetçik Anıtı” idi. (Cahide Sınmaz Sönmez; “Çanakkale Savaşları’nı Anma ve Kutlama Etkinlikleri (1916 -1938)”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl.13, Güz. 2015, Sayı. 19, s.177.) Bölgede “Cesaret Tepe” denilen yerde inşa edilen ve daha sonra “Mehmet Çavuş Anıtı” olarak adlandırılmaya başlanan bu anıt; 1934 yılında mermerle kaplanıp, üzerine de “Mehmetçik” kabartma yazısı eklenerek 1960 yılına kadar Çanakkale anmalarının resmi törenlerin yapıldığı yer olmuştur. (Sönmez, a.g.m., s. 178) 1929’dan itibaren bölgeye daha büyük ve anlamlı anıt yapılması konusunda girişimler olmuş, göze çarpacak bir anıt yapılması düşünülmüştür. Ancak masrafın çok olacağı için uzun yıllara dayalı bir süreçte ihaleler açılmış, TBMM işe girmiş çeşitli bağışlar alınmış ama hep işler ilerlememiştir. *Cumhuriyet*; 18 Ağustos 1929 “Şehitlerimiz İçin Abide”; *Akşam*; 18 Ağustos 1929 “Şehitlerimiz İçin Abide”; *Cumhuriyet*; 9 Temmuz 1930, “Çanakkale Abidesi İçin Müsabaka Açılıyor” 1933 yılı Temmuz ayında; MTTB heyetinin Çanakkale gezisinde şehitlerin kemiklerinin ortada olması nedeniyle bu konu tekrar gündeme gelmiş, *Cumhuriyet* gazetesi MTTB öğrencilerinin Eylül ayında da Çanakkale’ye geleceklerini bildirmiş ve bir anıt dikme çabasında olduklarını eklerken “Aferin Gençlere” başlığını kullanmıştı. *Cumhuriyet*; 8 Eylül 1933, “Aferin Gençlere”. Bu girişimlere ve Çanakkale Halkevi’nin de anma törenlerine verdiği desteğe rağmen, anıt konusunun bütçeden kaynaklı sıkıntılar nedeniyle geciktiği ve ancak 1944 yılında Çanakkale Zaferini ebedileştirmek için “Çanakkale Meçhul Asker ve Şehitler Abidesi” adında bir proje yarışması açılabilirdiği de görülmektedir. *Cumhuriyet*; 06 Nisan 1944, “Çanakkale Abidesi” Buna rağmen, 1952 yılında da bir kez daha Çanakkale’de bir anıt kurulması için büyük bir girişim olmuş ve memleketin her yerinden işadamlarının katılacağı yeniden bir komite kurulmuştu. *Cumhuriyet*; 3 Temmuz 1952 “Çanakkale’ye Abide Dikme Komitesi Kuruluyor” Bu kez iş biraz daha ciddiye alınmıştı. İstanbul radyosu bile akşamüzeri bir yayınına buna ayırmış ve

müteessir olmak istemem. Biliyorum ki; bu aciz kahramanların kurdukları ve korudukları yıkılmaz Türk vatanı, onların hatıralarını daima taziz ettirecek ifade ve manzarası cihanşumul en yüksek bir abidedir.” dedikten sonra konumuzla ilgili olarak “*Karşıda yine Türklerin bu aziz topraklarında, maksatlar için ölmüş insanların mezarlarını ve abidelerini görüyoruz. Orada yatanları da takdir ederiz*”⁷⁷ cümlesini kullanmıştı⁷⁸.

Şükrü Kaya devamla; “*Medeniyet tarihi yarın, karşı karşıya yatanlardan hangisinin fedakarlığını daha haklı ve insani bulacak ve daha ziyade takdir edecektir. Tecavüz etmiş olan onların abidelerini mi yoksa vatanını müdafaa eden kahramanların, halâ el uzatılmamış mukaddes taş ve toprak halinde bırakılmış olan bu izleri, bu kahraman izlerini mi? Kati hükmünü, medeni beşeriyetin insani takdirine emniyetle bırakabiliriz.*

*Yalnız şunu tesbit etmek isterim ki biz Türkler*⁷⁹ *mazinin her türlü manasız, mantıksız, girift ve eziyetlerini unutarak yeni bir hayat yarattığımızı kaniiz. Bu hayat; Türkün ilk ve medeni hayatının âlemşumul manasını ihtiva eden bu kanaatımız, fiiliyatımızla da sabit olmuştur.”* dedikten sonra yine konumuzla ilgili olarak;

“Karşımızda mezarlar bırakan milletler, bizim bu samimi ve çok yeni mahiyette noktai nazarlarımızı iyi telâkki ederlerse, bu karşılıklı mezarlar aramızda kin, husumet ve ölmez mübareze hisleri yerine muhabbet, dostluk temin eder.

Ben mensup olduğum Türk içtimai heyetinin kurduğu Cumhuriyet Hükümetinin mesul bir adamı olarak arz ederim ki Türk milleti, bu karşılıklı abidelere hürmetle bakar ve iki tarafın ölülerini rahmetle yad ederken dimağında ve vicdanında yaşayan samimi temenni, bu ölü abidelerin bir daha rezk olunmaması, bilakis bunları kuranlar arasında

Yüzbaşı Dündar Alpşin bu abidelerle ilgili bir dizi konuşma yapmıştı. *Cumhuriyet*; 8 Temmuz 1952, “*Radyoda Çanakkale Mevzuunda Konuşma*” Milli Savunma Bakanlığı tarafından yapılan projede birinciliği kazanan anıtın resmi ilk kez 11 Temmuz 1952 yılında yayımlanmış ve 41 metre yüksekliği ilen uzaktan görülecek anıt için masrafın azalması için de Teknik Üniversitenin elinden geleni yapacağı vurgulanmıştı. *Cumhuriyet*; 11 Temmuz 1952, “*Çanakkale’de Dikilecek Olan Abide*”. Gazetelerde listelerle yapılan yardımlar gün gün açıklanmaya başlamış (Etibba Odası-Baro ve Askeri Kurumlar) bu arada bir an önce de mimarların Çanakkale’ye gönderilmesi kararlaştırılmıştı. *Cumhuriyet*; 16 Eylül 1952 “*Çanakkale Abidesi İçin Yardım Listesi*” Bu süreçte yardımlar yetmemiş ve sürekli yenilenmiş ve tekrar tekrar yardım kampanyaları açılmış, devlet bütçesinden de pay alınması bile teklif edilmişti. Anıtın temeli halktan da toplanan yardım paralarıyla, 17 Nisan 1954 yılında atılmış 1958 yılında bitmesi hesaplanırken süreç uzamış, tam tersi 1958’in hem de 18 Mart günü şiddetli rüzgardan zarar görmüş tamiri yapılmıştı. *Cumhuriyet*; 22 Mayıs 1958, “*Çanakkale Abidesi 27 Metreyi Buldu*” Bu inşaat sırasında 35 metreyi bulduğunda bile yabancı turistler abideyi görmek istemekte, ancak yolların bozukluğundan bölgeye gidilememekteydi. *Cumhuriyet*; 27 Eylül 1958, “*Çanakkale Abidesinin Yüksekliği 35 metreyi buldu*” En sonunda; yine büyük sıkıntılar sonrasında ancak “*İkinci Anafartalar Zaferi’nin 45.yıldönümü olan 21 Ağustos 1960 Pazar günü*” o da büyük eksiklerle açılış yapılabilmişti. *Cumhuriyet*; 18 Ağustos 1960, “*Çanakkale Abidesi Büyük Eksiklerle Açılıyor*”. O kadar ki projenin kontrol mimarları bile açılışın ertelenmesini istemişlerdi. Bknz. Necmi Onur, *Çanakkale Savaşları ve Şehidler Abidesi*, Gün Matbaası, İstanbul 1960. Mithat Atabay; “*Şehitlikleri İmar Cemiyeti Arşiv Belgelerine Göre Çanakkale Şehitler Abidesi İnşaatının Tamamlanması Ve Açılış Töreni*” Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Cilt.14, sayı. 21, ss.213-232, 2016.

77 *Vakit*, 26 Ağustos 1931 “*Dahiliye Vekilimiz Maydos’ta Türk Mili Kahramanlığını Teşrih Eden Eder Bir Nutuk Söyledi*”

78 *Vakit* gazetesi; konuşmayı bu kısma kadar vermişti.

79 “*Biz Türkler*” kelime dizisi sadece Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yer almaktaydı.

insanlık münasebetlerinin, insanlık bağlarının yükselmesidir.”⁸⁰Cümlelerini kullanmıştır.

İçişleri Vekili Şükrü Kaya; bu önemli konuşma sonrası “Peykişevket” gambotu ile Yalova’ya gelmiş ve burada kaplıcalara giderek Gazi Mustafa Kemal ve Başvekil İsmet Paşa ile 3 saat görüşmüş ve gezisi hakkında bilgi vermişti⁸¹.

Görüldüğü üzere Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 10 gün süren bir Çanakkale gezisi yapmış ve daha on gün önce, kendisinin önemli bir konuşma yapacağı gazetelerde verilerek dünyaya duyurulmuştu. Nitekim 25 Ağustos’ta yaptığı önemli konuşmada kendisini “*bu yere ismi verilmiş büyük adamın yakın arkadaşı*” olarak tanıtmış ve özellikle düşmanların mezarları üzerinden önemli mesajlar vermişti.

Şükrü Kaya; Kemalyeri’ni Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın önemi üzerinden anlatırken, “Şeref ve iftiharla görüyoruz ki; bu yerin karşısında en büyük kuvvet ve kudret göstermiş olan büyük devletler de bu Kemal yerine ve bu yere ismi verilmiş olan büyük Türk’e, hürmetle ve teşekkürle şayandır ki takdirle bakmaktadırlar.” Diyerek Çanakkale savaşında karşımızda olan devletlere gönderme yapmıştı. Ancak daha önemlisi ise; “*karşıda yine Türklerin bu aziz topraklarında, maksatlar için ölmüş insanların mezarlarını ve abidelerini*” de kastederek “*Orada yatanları da takdir ederiz*” diyerek barışa önem verildiğini göstermişti.

Şükrü Kaya bu konuşmasında daha da ileri giderek, “*Medeniyet tarihinin ileride, karşı karşıya mezarlarında yatanların hangisinin fedakârlığını daha haklı ve insani bulacağını da takdir edeceği*” öngörüsünde de bulunmuştu. Son noktada ise; artık Türklerin “*mazinin her türlü manasız, mantıksız, girift ve eziyetlerini unutarak yeni bir hayat yarattığından*” söz ederek “*Karşımızda mezarlar bırakan milletlere*” seslenmiş ve “*bizim bu samimi ve çok yeni mahiyette nokta-yı nazarlarımızı iyi telâkki ederlerse, bu karşılıklı mezarlar aramızda kin, husumet ve ölmez mübareze hisleri yerine muhabbet, dostluk temin eder.*” şeklinde önemli mesajını vermişti.

Bu konuşma; devletin ajansı Anadolu Ajansı tarafından, tüm gazetelere geçilmişti. İçişleri Vekili olarak bu önemli gezi ve konuşması sonrası, Yalova’ya geçerek, Gazi Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarla da görüşen Şükrü Kaya, yıllar sonra işte bu konuşmasını Dünya gazetesinde anımsatmıştı. Görüldüğü üzere, Şükrü Kaya 1953 yılında anlattığı Çanakkale gezisinin 1931 tarihinde olduğu açıktır ancak yine Kaya’nın Atatürk’ün eline verdiğini söylediği o kâğıtta yazılı olan ve bugüne kadar gelen sözlere hiç benzememektedir.

Mustafa Kemal Paşa’nın Anzakilara 1918’de İlk Mesajı

Görüldüğü gibi, Şükrü Kaya’nın 1953 tarihinde verdiği demeçteki Atatürk’ün o samimi mesajına 1934 ve 1931 gezilerinde tam olarak ulaşamıyoruz. Ancak araştırmalarımızda, Atatürk’ün de özellikle Avustralya’dan talep edildiği süreçlerde, Anzak Günü ile ilgili mesajları ve çeşitli dönemlerde Avustralyalı gazetecilere verdiği röportajlar üzerinden

80 *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Ağustos 1931 “*Dahiliye Vekilinin Kemalyeri’nde Vatanperverane Bir Hitabesi-Mustafa Kemal’in Çanakkale’yi kurtardığı Noktada*” Şükrü Bey’in bu konuşmasını özellikle Hakimiyet-i Milliye gazetesinden aynen vermeyi tercih ettik. Zira konuşma diğer gazetelerde bazı yerlerindeki yanlış kelime ve cümle düşüklüğü ile verilmişken, başkent Ankara merkezli Hakimiyet-i Milliye de bu konuşma, tam ve eksiksiz hatta diğerlerinde olmayan kelimeler de eklenmiş olarak verilmişti.

81 *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1931 “*Dahiliye Vekili Evvelki Gece Yalova’ya Avdet Etti*”.

demeçlerinin olduğu görülmüştür. Bunlar üzerinden de değerlendirmeleri yapmamız gerektiğini düşünüyorum.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Atatürk daha 1918 Aralık ayında bir Avustralyalı gazeteci olan Mr. Peacock ile İstanbul'da bir görüşme yapmıştır⁸². Bu görüşmenin günleri Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Kasım 1918'de elini taşın altına koyma kararı ile İstanbul'a geldiği ve çeşitli gazetelere demeç verdiği günlere gitmişti⁸³. Mustafa Kemal Paşa birçok yerli yabancı gazeteciyle görüştüğü bu süreçte, bir Avusturyalı gazeteci ile de görüşmüştü. Sydney gazeteleri "Sun" ve "Herald" adına Çanakkale'deki Anzakların savaştığı bölgeleri ziyaret eden Mr. E. R. Peacock ile 7 Aralık 1918⁸⁴ tarihinde görüşen Mustafa Kemal Paşa daha o zaman bile Anzaklarla ilgili samimi duygularını anlatmış ve bu mesajları, bu gazetelerden sonra, nerdeyse tüm Avustralya basınında manşetlere çıkmış ve onun bölgede tanınmasını hızlandırmıştı.

Bu görüşme ilk kez, The Herald gazetesinde; 27 Aralık 1918 tarihli sayısının ilk sayfasında yayımlanmıştır. Gazetenin manşetlerinden birinde "Anzakların Türk Savunucusu Müttefiklerin Ölümcül Hatasını Anlatıyor" üst başlığı verilmiş, Mustafa Kemal Paşa'dan da "Anzakların⁸⁵ Türk Savunucusu" olarak söz edilmişti⁸⁶. Gazete bu üst başlığının hemen altında da "İstanbul ve Kemal Paşa, Avustralya Destroyeriyle Ziyaret Edildi"⁸⁷ başlığını da kullanmıştı.

Gazete konumuz açısından önemli yerde ise "Komutan Röportaj Yaptı" alt başlığında; Peacock'tan 14 Aralık'ta İstanbul'dan gelen telgrafına göre, Mustafa Kemal Paşa ile yapılan görüşme anlatılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Kasım'da geldiği İstanbul'da⁸⁸ hem İstanbul basınına hem de İngiliz basınına demeçler verdiği bilinmekteydi⁸⁹ ancak anlaşıldığına göre aynı zamanda Paşa, Avusturalya basınına da demeç vermişti.

Bu röportajında Peacock tarafından "1915 yılının Anzac ve Suvla ordularının Türk kumandanı" olarak tanıtılan Mustafa Kemal Paşa; Avustralyalı askerleri korkunç ama

82 Bu konuda çok ayrıntılı bir çalışmamız en kısa sürede yayımlanacaktır. Burada çok kısa şekilde ve özellikle de verdiği mesaj anlamında konuyu değerlendireceğiz.

83 *Yenigün*; 14 Teşrinisani 1918 (Kasım) "Mustafa Kemal Paşa"

84 4 yıl sonra Peacock'un gazetesi Herald'ın 1922 (6 Ekim) sayısında Mustafa Kemal Paşa ile eskiden yaptığı görüşme tekrar verilmiş ve Paşa'nın kendisine o gün imzaladığı kağıttan da anlaşıldığına göre o röportaj tarihi, 7 Aralık 1918 olarak verilmişti. *Herald* (Melbourne), 6 Ekim (October) 1922. "Kemal, His Marks";

85 Anzac diye kastedilen, Anzak çıkartmasının yapıldığı Anzac koyu ve Arıburnu bölgesidir.

86 *The Herald* (Melbourn); 27 Aralık (December) 1918 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies' Fatal Error - Constantinople ve Kemal Pasha- Visited in Australian Destroyer" Bu röportaja ilk kez kısa da olsa Alper Karaşin tarafından değinilmiştir. Alper Karaşin, "Mustafa Kemal'in Pera Palas'ta General William Birdwood ve General Charles Harrington ile Görüşmesi Üzerine", *Tarih ve Günce*, Sayı:7, 2020, s.5-22. Daha sonra ise daha geniş şekilde Belgi Dergisinde yayımlanmıştır. Türkan Başyigit-Orhan Özcan "Avustralyalı Gazeteci Ernest Richard Peacock'un Mustafa Kemal Paşa'yla Çanakkale Savaşı Üzerine Röportajı" *Belgi Dergisi*, Kış 2023/I, s.s. 1-18.

87 Bknz. EK

88 *Yenigün*; 14 Teşrinisani 1334-1918 (Kasım) "Mustafa Kemal Paşa"

89 Bknz Mehmet Emin Elmacı, *Mustafa Kemal (Atatürk) Ve Kamuoyunda Tanınması (1911 - 1919)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2022.

cesur olarak tanıtmıştı. Ayrıca Anzakların çıkartmasını “iyi ve güçlü bir fikir” olarak nitelendiren Mustafa Kemal Paşa “önce deniz saldırısını yapmak, sonra gitmek ve sonra geri dönmek bir hataydı.” Eleştirisini de getirmiş “eğer karaya çıkış, ilk deniz saldırısıyla birleştirilseydi başarılı olacak ve İstanbul ele geçirilebilecekti. Uyarıları aldık ve güçlü savunmalar hazırladık, çünkü haftalar öncesinden İngilizlerin karaya çıkış yapacaklarını, yani savunmamızın gücünü yıpratmaya çalışacaklarını biliyorduk. Anzac’a çıkmanın imkansız olduğunu düşünmüştüm”⁹⁰ demişti.

Mustafa Kemal Paşa’nın Avustralyalıları cesur olarak nitelendirdiği bu röportajı; ertesini gün tespit edilebildiği kadar 7 ayrı gazetede genelde de sadece Mustafa Kemal Paşa’nın demeci verilerek, ama farklı başlıklarla kendine yer bulmuştu. Peacock’un bu haberinin sadece Mustafa Kemal Paşa’nın Avustralyalı askerleri övdüğü kısımları ilgi çekmişti.

Peacock’un özel muhabiri olduğu Sydney’deki diğer gazete The Sun; “*Gelibolu Kumarı*” manşetiyle ve “*Türk Komutanının Yorumu*” alt başlıklarıyla sadece Mustafa Kemal Paşa ile olan demecin haberini vermiş ve özellikle de Avusturyalıları Mustafa Kemal Paşa’nın “*Avustralyalılar çok iyi savaşçılar. Adamlarımla sık sık onlar hakkında konuştum ve onlar Avusturalyalıları korkunç ama cesur olduklarını düşünüyorlardı*”⁹¹ cümlelerini ön plana çıkarmıştı.

Görüşme, yine 28 Aralık 1918’de; Avustralya’nın güneydoğu kıyılarındaki Victoria bölgesindeki “*Geelong Advertiser*” gazetesinde, “*Gelibolu’da Neden Kaybettik*” manşetiyle ve “*Bombalama Bir Hataydı- Alan Çok Geniş Tutuldu*” alt başlığıyla verilmişti⁹². Yine Victoria bölgesi gazetelerinden “*The Ballarat Star*” gazetesi de aynı gün “*Avustralya’nın Fedakârlıkları- Anzak Tekrar Ziyaret Edildi- Tarihi Eylemlerin Sahneleri*” başlığı ile bu telgraf haberini değişiklik yapmadan ilk sayfasında, geniş olarak ve aynen okuyucularına duyurmuştu⁹³. Aynı gün aynı haber Avustralya’nın Ouensland bölgesinin en batısındaki bir başka gazete olan “*Daily Standard*” gazetesinde de “*Bir Hata*” üst başlığı ve “*Gelibolu Seferi*” ile “*Türkler Bunu Biliyordu.*” Alt başlıklarıyla yansıtılmıştı.⁹⁴ Brisbane’nin bir diğer gazetesi “*Daily Mail*” de aynı gün, Londra kaynaklı haberi “*Gelibolu Destanı- Müttefiklerin Hataları- Önde Gelen Türk’ün Görüşleri*” manşetini kullanarak sadece Mustafa Kemal

90 *The Herald* (Melbourn); 27 Aralık (December) 1918.

91 *The Sun* (Sydney); 28 Aralık (December) 1918, page 1. “*Gallipoli Gamble- Turk Commander's Review*” Peacock’un bu röportajı bir telgraf ile verilmişti ve bundan dolayı konuşma cümleleri tırnak içine alınmıştı. Ancak burada da görüldüğü üzere bu demecinde konuşanın kimliği değişmiş durumdadır. Öncesinde Peacock’un kendi arkadaşlarının Türkler ile ilgili “*korkunç ama cesur*” dediği belirtilmişken burada tam tersi Mustafa Kemal Paşa’nın Avustralyalılar için bu tanımları kullandığı yazılmıştır. İlerleyen günlerde Peacock da bunun farkına varacak ve hem demecin büyük ilgi görmesinden hem de yapılan yanlışlıklardan dolayı bu görüşmeyi daha ayrıntılı verecektir.

92 *Geelong Advertiser* (Victoria); 28 Aralık (December) 1918, page 4. “*Why We Lost Gallipoli*”

93 *The Ballarat Star* (Victoria); 28 Aralık (December) 1918, page 1. “*Australia's Sacrifices- Anzac Revisited. Scenes of Historic Deeds*” *The Ballarat Star* Avustralya’da Victoria bölgesinin gazetesidir. İlk çıkış tarihi 22 Eylül 1855 olan gazete 13 Eylül 1924’de *The Ballarat Courier* ile birleşmiştir. Bknz. *State Library Victoria*.

94 *Daily Standard*; (Brisbane), 28 Aralık (December) 1918, p.4. “*A Mistake-Gallipoli Campaign-Turks Knew Of It.*”

Paşa'nın demecini Peacock'un haberiyle sayfalarına yansıtmişti⁹⁵.

Haberi aynen veren gazetelerden bir diğeri de Avustralya'nın batısındaki Ouenland bölgesinin "Warwick Examiner and Times" gazetesiydi ve o da Birleşik Kablo Servisi'nin Doğu muhabiri olduğunu söylediği Peacock'ın, İstanbul ve Çanakkale bölgesindeki Avustralya savaş alanlarında yine birkaç sene önce savaşta da tahrip olmuş Warrego destroyeri ile yaptığı geziden söz etmiş ve "Anzac ve Suvla körfezindeki Türk ordularının komutanı" diye nitlediği Mustafa Kemal Paşa ile yapılan röportajı aynen yansıtmişti⁹⁶. Londra kaynaklı gösterdiği ve beşinci sayfasında verdiği bu demeci "Tarihi Su Yolu" ve "Anzak Sahneleri Tekrar Ziyaret Edildi." Üst manşetiyle veren gazete; özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın "Avustralyalılar çok iyi askerler" cümlesini öne çıkarmıştı.

Aynı gün, aynı demeci sayfalarına yansıttığı tespit edilen son gazete ise; Toowoomba'nın gazetesi "Toowoomba Chronicle"dır. Gazete; aynı günlük sayısında "Anzak Yankısı" başlığı ile verdiği ve kaynak olarak da Londra merkezli Reuter'ı gösterdiği haberinde; Peacock'un sadece Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşme ile ilgili kısımları aynen vermiş⁹⁷, özellikle de Paşa'nın Avustralyalılar hakkındaki olumlu görüşlerini ve savaş sırasında Anzakların hatalarını samimi şekilde anlattığı kısımları öne çıkarmıştı.

Bu röportaj daha sonra Avustralya gazeteleri tarafından arka arkaya ve farklı günlerde sayfalarına tekrar tekrar taşınmıştır⁹⁸. Hatta konu o kadar çok ilgi görmüştü ki Peacock; Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinin daha geniş ve soru yanıtlarla daha anlaşılır şekilde "The Herald" gazetesinde, ilk yayınından iki ay sonra 27 Şubat 1919 tarihinde "Gelibolu'nun Savunması" manşetiyle ve "Türk Liderin Hikâyesi- Avustralya'nın Cesaretini Övdü"⁹⁹ başlıklarıyla yeniden yayınlanmıştı. Peacock özellikle bu yazısında da Mustafa Kemal Paşa'nın "Türkler cesur adamları sever. Subaylarım mücadeleyi izlerken, Avustralyalıların cesaretini ve yiğitliğini sık sık alkışladılar." Cümlelerini kullanmıştı. Peacock'un Mustafa Kemal Paşa ile daha ayrıntılı olan bu özel röportajı; yine aynı şekilde farklı formatlarda yine farklı bölge gazetelerinde ve farklı günlerde, Mustafa Kemal Paşa ön plana çıkartılarak verilmişti¹⁰⁰.

95 Daily Mail (Brisbane), 28 Aralık (December) 1918, p. 7 "Gallipoli Epic- Allies' Mistakes- Leading Turk's Views"

96 Warwick Examiner and Times (Qld), 28 Aralık (December) 1918, p.5 "The Historic Waterway-. Anzac Scenes Re Visited"

97 Toowoomba Chronicle (Qld.), 28 Aralık (December) 1918, page 5. "An Anzac Echo"

98 Daily Examiner; (Grafton,) 30 Aralık (December) 1918, "Gallipoli Campaign-Turkish General Interviewed-A Very Daring Adventure." Rutherglen Sun and Chiltern Valley Advertiser (Victoria) 31 Aralık (December) 1918 "Turkish Commander Interviewed". Maryborough Chronicle; 1 Ocak (January) 1919 "Gallipoli Campaign. Leading Turk's Views" Maryborough Chronicle; 1 Ocak (January) 1919 "Gallipoli Campaign. Leading Turk's Views" The Sunday Times (Perth); 12 Ocak (January) 1919 "Anzac Revisited - On the Anniversary of the Evacuation" The Herald (Melbourne) 27 Şubat (February) 1919 "Gallipoli's Defence. Turkish Leader's Story- Australian Valor Praised".

99 The Herald (Melbourne) 27 Şubat (February) 1919 "Gallipoli's Defence. Turkish Leader's Story- Australian Valor Praised".

100 The Riverine Herald; (Echuca) 10 Mart (March) 1919, "The Turkish Defender of Gallipoli" The Fremantle Times (West Australia) 28 Mart (March) 1919. "Gallipoli's Defence. Turkish Leader's Story-Australian Valor Praised". The Fremantle Times (West Australia) 28 Mart (March) 1919. "Gallipoli's Defence. Turkish Leader's Story-Australian Valor Praised". The Mercury; (Hobart) 28 Mart (March) 1919 "Anzacs

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1930 Anzak Günü Mesajları

Araştırmalarımıza devam ederken, özellikle Cumhurbaşkanı olarak Gazi Mustafa Kemal'in adıyla Avusturya basınına yansımış, 1930 tarihli Anzak Day-Anzak Günü mesajları önümüze çıktı. Bunlardan en önemlisi ise Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1930 yılında Avustralya gazetelerine yansımış mesajıdır.

Avustralya basınında; 1930 yılında Anzak Günü'nün 15.yılında, Mustafa Kemal Paşa'nın iki ayrı demeci yayınlanmıştır. İlki Queensland bölgesindeki "Maryborough Chronicle" gazetesinin Anzac Günü olan 25 Nisan sayısındaki "Anzak Günü'nün Önemi" başlıklı bir makale içindeydi¹⁰¹. Gazete; Gelibolu'ya oğullarını göndererek savaştıran Avustralya, Yeni Zelanda, İngiltere ve Hindistan için Anzak Günü'nün, ulusal gün olarak öneminden söz etmiş ve "tarihin en muhteşem özelliklerinden biri" olan 15 yıl önce 25 Nisan'daki Anzakların karaya çıkışını, dünyada herkesin bildiğini belirtmişti. Yazının devamında da bu çıkış hareketinin artık tarihe geçtiğini ve unutulmayacağı ifade edilirken, karşıda savaşan düşman liderlerinin bile bu saygıyı gösterdiklerini ve Gelibolu'da kendileriyle savaşan Anzakların yeteneklerine samimi övgülerde bulunduğunu eklemişti.

Bu giriş sonrasında; Avustralyalılar tarafından Gelibolu'ya yapılan son gezide, bir Avustralyalı muhabirin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı demeç hatırlatılmış ve aynen verilmişti¹⁰². Buna göre Mustafa Kemal Paşa; "Biz Türklerin bugünkü veya gelecek nesillerinin dünya savaşının doğruları ve yanlışları konusunda sahip olabileceği görüşleri ne olursa olsun, Anzak askerlerine ve onların ordularımıza karşı savaşırken yaptıklarına duyduğumuz saygı asla azalmayacaktır." dedikten sonra "Bu yaptıkları; askeri erdemleri geliştirecek herkese örnek ve ilham kaynağı olarak popüler tarihe geçti. Bugünün ve yarının askerleri, inandıkları dava uğruna nasıl savaşmaları gerektiği konusunda. sizin tarihi Anzaklarınızı örnek almaktan daha iyi bir şey istemezler ve ordularımızın askerleri Anzaklarınıza karşı çok acı bir şekilde savaşmış olsalar da, korkunun yabancı olduğu ve ihanetin düşünülmemeyeceği, cesur ve şövalye ruhlu bir düşmanla uğraşmak zorunda oldukları gerçeğini asla gözden kaçırmadılar. Oradaki çatışmaların çoğunu gördüm ve Anzak askerlerinin savaşma nitelikleri konusunda hiçbir zaman yanılısamaya ya da hayale kapılmadım. O zamandan beri bölgeyi ziyaret ediyorum ve gördükçe adamlarınızın bu kadar çok şey başarmış olmalarına daha çok hayret ediyorum, çünkü onlar bu hayatta her şeyin olabileceği kadar imkânsıza yakın bir şeyle karşı karşıyaydılar. Yine de, görünüşte imkânsız olanı başarmaya, karşı taraftaki herkesin farkına vardığından daha yakındılar. İnanılmaz bir atılımla ele geçirdikleri mevzilerini koruma azimleri, bizim tarafımızdan tamamen öngörülmemiş bir şeydi ve eğer Müttefik komutanlar da direnme yollarını

Return To Gallipoli. A Trip To The Trenches"

- 101 *Maryborough Chronicle*, (Wide Bay and Burnett Advertiser) 25 April 1930, page 6 "Anzac Day Significance"
- 102 Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa; 1929 yılının 6 Ağustos günün trenle Ankara'dan İstanbul'a gelmiş, (*Milliyet*; 6 Ağustos 1929. "Merhaba Büyük Gazi") ve büyük bir kalabalıkla ve gösterişli bir törenle karşılanmıştır. (*Milliyet*; 7 Ağustos 1929. "İstanbul Gazi'ye Kavuştu") Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya geri döndüğü 30 Eylül 1929 tarihine kadar İstanbul'da olduğu bu dönemde, 15 Ağustos'ta Çanakkale'ye İstanbul'dan şehitler için kalabalık (200 kişilik) bir grubun gittiği de görülmektedir. *Cumhuriyet*; 17 Ağustos 1929. "Çanakkale Şehitlerine Ziyaret" *Milliyet*, 17 Ağustos 1929. "Çanakkale Şehitlikleri Dün ziyaret edildi"

görebilselerdi, zafer o zaman fark ettiklerinden daha erken onların olacaktı."¹⁰³ Demiş ve özellikle barış döneminde, insancıl ve devletlere saygılı bir devlet adamı olarak görüşlerini aktarmıştı.

Gazete; Mustafa Kemal'in, aynı zamanda Türk Savunma harekâtını da yöneten Alman Komutan Liman von Sanders'in¹⁰⁴, şimdiye kadar yayınlanmamış bir raporunu da aktardığını belirterek bu raporda, "*Savaşın tüm kurallarına göre, Gelibolu, gemilerden inen her Müttefik askerin mezarı ya da en iyi ihtimalle esir toplama kampı olmalıydı, ancak Anzakların yılmaz ruhu, bizim değişmez kurallar olarak gördüğümüzden daha üstün hale geldi ve savunmadan sorumlu olan bizler, savaşta imkânsız olan tek şeyin, insan ruhunun zorluklardan daha üstün yükselme olasılığını ortadan kaldırmak olduğunu, bir kez daha kanıtlayan adamların cesaretine hayran kaldık. Samimi olmak gerekirse; bu şekildeki büyük bir karaya çıkış hareketini yapan dünya çapındaki ordular içinde, Anzaklara eşit savaşçılar olmadığını söylemek, abartılı olmaz.*"¹⁰⁵ Denildiğini de aktarmıştı.

Haberin burasında Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması bitmiş ve sonrasında makalede; savaşta hayatını kaybedenlerin genel sayılarından bilgi verilmiş ve hayatlarını kaybedenlerin isimlerinin hem anıtlara ve mezar taşlarına yazıldığını ve aynı zamanda da aile çevrelerinin de katkılarıyla hem de sonsuza kadar yüreklerde yazılı kalacağı vurgulanmıştı. Ardından da bu sayede, gelecek nesillere yoldaşlığın ve metanetin, göreve adanmışlığın önemini göstereceği anlatılmıştı. Daha önemlisi de bu nedenle de Anzak gününün ulusal bir gün olduğu belirtilmişti. Gazete son noktada; "*Ölüler unutulmaz. Unutulamazlar! Onlar fedakârlığa yeni, daha asil ve daha derin bir anlam yüklediler. Onlar ve karada, denizde ya da havada, her cephede onların yanında savaşan büyük askerlere, yaralılara bakan hemşireler, oğullarından ve kızlarından ayrılan anneler ve babalar - Büyük Savaş sırasında savaşan ve acı çeken herkes, bu nesle ve gelecek nesillere yoldaşlığın, metanetin, göreve bağlılığın ve hizmetin mümkün olan en büyük ifadesini verdi.*"¹⁰⁶ Cümleleri ile Atatürk'ün bugüne yansımış önemli sözlere benzeyen mesajlar verilmişti.

Bir gün sonra Atatürk'ün Anzaklar için verdiği mesaj anlamında diğer önemli bir bulgu; Avustralya'nın Adelaide bölgesinde çıkan The Mail gazetesindeki, 1930 yılının Anzak Gününde yayımlanan, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in mesajıydı. Çıkış yer ve tarihi olarak Paris'ten 25 Nisan olarak gösterilen haber "*Mustafa Kemal Paşa, her zamanki diplomatik kanallar aracılığıyla, Anzak Günü'nde Avustralya ve Yeni Zelanda için tasarlanan şu mesajı iletmıştır:*" sunumuyla ve "*özel Muhabirimizden*" duyurusu ile verilmişti¹⁰⁷.

Gazete; haberi "*Değerli Düşmanlık*" üst başlığı ile ve "*Kemal Paşa'nın Anzaklara Saygısı- Gladyatörler Gibi Savaştlar*" ve "*Türk Gençliğine Model Olarak Kabul Edildi*"

103 *Maryborough Chronicle*, 25 April 1930.

104 Gazete Liman Von Sanders'i "düşman lideri" olarak nitelemişti.

105 *Maryborough Chronicle*, 25 April 1930.

106 *Maryborough Chronicle*, 25 April 1930.

107 *Mail* (Adelaide), Saturday 26 April (Nisan) 1930. "*Worthy Foemen*"; "*Kemal Pasha's Tribute to Anzacs*" "*Fought Like Gladiators*"; "*Upheld as Models to Turkish Youth*" EK.5

alt başlıklarıyla görmüştü¹⁰⁸. Mustafa Kemal Paşa'nın “denizden çıkan adamları” onurlandığını da ekleyen gazete, “*Dün tüm Avustralya'nın saygı duyduğu görkemli Anzak geleneğinin, kıyıları Anzaklar tarafından işgal edilen Türkiye'de de onurlandırıldığını*” belirtmişti.

Haberinin düzenlenmesinde; doğrudan Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerini tırnak içinde ayrıntılı olarak veren gazetenin, haberinin başında bazı görüşleri kendisinin yorumladığı görülmektedir. Örneğin Mustafa Kemal Paşa tarafından Avustralya'ya özel verdiğini belirttiği “*Anzak günü mesajında*” Bugün Türkiye'deki okullarda, öğrencilere askeri geleneklere layık olmak istiyorlarsa, Anzak askerlerinden örnek almaları gerektiğinin öğretildiğini yorumlayan gazete; bu yorumlardan oluşan giriş sonrası, tırnak içinde ve koyu olarak Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerini aktarmıştı. Gazete bu cümleleri “*Bunu ünlü Türk savaşçısı Mustafa Kemal Paşa'nın, Avustralya'ya gönderdiği özel Anzak Günü mesajında açıkladığını*” ve Paşa'nın “*eski gladyatörlerin ruhuyla, bilinmeyen düşmanlara karşı boğuşmak için denizden çıkan*” Anzak askerlerine olağanüstü bir övgüde bulunduğunu belirtmişti.

Gazi Mustafa Kemal'in “Çanakkale Boğazı”ndaki başarısızlığı sizin açınızdan, büyük bir zaferden ayıran tek şey çok küçük bir farktı” dediğini açıklayan gazete, aynı zamanda onun “*En büyük umutlarından birinin Türkiye'den bir grup ile Avustralya'ya ziyaret etmek olduğunu, ancak bunun asla mümkün olamayacağı korkusunu dile getirdiğini*” de eklemişti. Haberin baş kısmında, yorumlarına devam eden gazeteye göre; Türklerin Anzaklara duyduğu büyük saygıyı vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, “*savaşın sona ermesinden bu yana ülkesindeki halkın her yıl, Gelibolu'daki türbelere saygılarını sunduğunu ve birçok eski Türk askerinin bu amaçla iç bölgelerden uzun yolculuklarla bölgeye ziyarete geldiklerini*” de söylemişti. .

Gazete bundan sonra ise koyu veya tırnak içinde Gazi Mustafa Kemal'in ağızından mesajlarını vermiş bazı sözlerini ise daha koyu ve daha dikkat çekici hale getirmişti.

“*Dünya savaşının çilesini çekmiş olup da Anzak askerlerine en derin saygıyı duymayan tek bir kişi bile yoktur. Çünkü biz onlarda; eski askerlerimiz arasında, Haçlı Seferleri günlerinden bu yana başka hiçbir savaş deneyiminin ilham vermediği saygı ve hayranlık duygularına sahip “Anzak büyüklüğünü” ve “değerli düşmanları” bulmuştuk*”

“*Ölülerinize saygı gösterdiğiniz bu günlerde, kendi adıma ve yeni doğan Türkiye adına, kahramanlarınızı saygıyla andığımız için bunu, benim açımdan bir müdahale olarak kabul etmeyeceğinize inanıyorum*”¹⁰⁹

“Siz Anzakların inatçılığı ve bazen imkânsız gibi görünen şeylere kalkışıp, onları başarıya kararlılığınız, savaşa katılan askerlerimiz arasında gelenek haline geldi ve genç neslin üyelerine, babaları tarafından ve hatta okullarda, savaşan bir askeri geleneklere layık olduklarını kanıtlamak istiyorlarsa, eski gladyatörlerin ruhuyla bilinmeyen düşmanlarla boğuşmak için denizden çıkan, Anzak'ın o şanlı adamlarını örnek almaları gerektiği

108 Mail (Adelaide), 26 April (Nisan) 1930.

109 Gazetede Mustafa Kemal Paşa'nın bazı cümleleri dikkat çekmesi için diğerlerinden daha koyu tonlama ve farklı formatla verilmişti.

öğretiliyor.”

“Çanakkale Boğazı’ndaki başarısızlığı sizin açınızdan büyük bir zaferden sadece çok küçük bir fark ayırdı. Bazen düşünüyorum da, eğer en yüksek mevkiideki komutanlarınız, sizin adamlarınızda bulunan *Anzak ruhuna sahip olsalardı, seferin tarihi farklı olabilirdi.*”

“Bizim tarafımızda her türlü olasılığı hesaba katmıştık, ama hiç hesaba katmadığımız şey, etten kemikten insanların sizin Anzaklarınız kadar başarılı olma ihtimaliydi.”

“Von Sanders ve Alman Yüksek Komutanlığı’nın planları defalarca değiştirildi ve zaman çizelgeleri alt üst oldu çünkü Anzakların savaşçı olarak değerini öngörememişler ve tüm ders kitaplarının ve tüm uzmanların imkânsız olduğunu söylediği bir şeye kalkışabilecek ve hatta başarabilecek adamlar olabileceğini, fark edememişlerdi”

“Bizler farklı ırk ve dinlerden olsak da Anzakların gösterdiği kahramanlıkları karşısında saygıyla eğiliyor ve değerli bir düşmanımıza karşı askeri saygımızı gösteriyoruz.”

“Eğer mümkün olsaydı, bir gün Türkiye’den Avustralya’ya ziyaret eden bir gezi grubuna katılmak ve sizin topraklarınızda ölülerinize saygımı sunmak isterdim, ancak bu mümkün olmadığına göre, sizi temin ederim ki, ölülerinizin çoğunun uyuduğu, kahramanlarınızın hatırası için daima kutsal olacak Gelibolu’nun rüzgârla savrulan topraklarında, mezarlarına her zaman saygımızı göstereceğiz”

“Savaşın sona ermesinden bu yana her yıl Anzak’ın bir asker olarak değerini bilen halkımız bu kutsal mezarlara saygılarını gösterdi ve hatta eski askerlerimizden bazıları bunu yapmak için iç bölgelerden uzun zorlu yolculuklar da yaptılar..”

“Umudumuz ve inancımız odur ki, bu trajik çatışmada milletinizin erkeklerine duymayı öğrendiğimiz saygının, bu tür başka bir çatışmayı imkânsız kılacak bir anlayışın yolunu açacağıdır. Ölüleriniz konuşabilselerdi onlar da kendi adlarına umudumuzu paylaştıklarını söylerlerdi. Biz de sizden, kendi milletlerimiz arasında gelecekteki barışı sağlama adına, bizimle işbirliği yapmak için elinizden geleni yapmanızı rica ediyoruz”¹¹⁰

Bugün yeni ortaya çıkan Atatürk’ün Anzaklara verdiği bu mesaj, hem onun bir asker olmasına rağmen hümanist kişiliğini hem de onura, barışın önemine inanan kişiliğini çok güzel göstermektedir.

Görüldüğü üzere Atatürk daha 1930 da Avustralya basınına Anzak Günü nedeniyle gönderdiği mesajında bugün bilinen mesajına çok yakın cümleler kullanmıştır. Evet belki aynısı değildir ancak Şükrü Kaya tarafından ilk kez belirtilen o samimi mesaja çok yakın cümlelerin olduğu görülmekte, en azından da o samimi sözlerin Gazi Mustafa Kemal Paşa’dan çıkabileceğini kanıtlamaktadır.

Mustafa Kemal Paşa tarafından verildiği belirtilen iki ayrı demeçten iki gün sonra yine Avustralya’nın orta güneyindeki en uçtaki Adelaide gazetesi The Register News-Pictorial da; Mail gazetesindeki haberi aynen almış farklı yerlerini öne çıkartarak, farklı başlıklarla yine okuyucularına duyurmuştu. The Register News-Pictorial gazetesi; 28 Nisan 1930 tarihli sayısında *“Türkiye Cumhurbaşkanı Anzakların Anısına Saygıda Bulundu”* üst manşetini kullanmış ve alt başlıkları da *“Anzakların Türk çocukları İçin Model olduğunu Söylüyor”*

ve “*Gladyatörler Gibi Mücadele*” olarak tercih etmiş ve bir de Mustafa Kemal’in fotoğrafını kullanmıştı¹¹¹. The Register News-Pictorial gazetesi; Gazi Mustafa Kemal’in Anzac günü için “*diplomatik kanallardan*” gönderdiğini belirttiği demeçte, hemen hemen aynı cümleleri kullanmıştır. Ancak demecin sırasında değişiklik yapmış ve özellikle ilk olarak “*Bizler farklı ırk ve dinlerdeniz, fakat Anzakların gösterdiği kahramanlıkları karşısında saygıyla eğiliyor ve değerli bir düşmanımıza karşı askeri saygımızı gösteriyoruz.*” Cümlesini öne çıkartmıştı. The Register News-Pictorial; Gazi Mustafa Kemal’in demecini “*İmkansız Başardı*” “*Buraya Gelmek İstiyorum*” başlıkları ile aynen vermişti.

Gazetede farklılık ise; verilen bu demeç sonrası Mustafa Kemal Paşa’yı “*Ancak Kendisi Bir Asker olan Kemal, Cesareten Bahsedebilir*” başlığı ile şu şekilde tanıtmıştı: “*Kemal’in Gazi (Muzaffer) unvanı üzerinde iyi bir iddiası vardır. Büyük Savaş sırasında Türk Ordusunda komutanlık yapmış, cesareti ve zekâsı ile öne çıkmıştır. Ancak savaştan sonra Türk Hükümeti’nin, Türk’ün Avrupa’dan kovulması demek olan ezici Sevr Antlaşması’nı kabul etmesine katılmadı. Bir ordu oluşturdu, Ankara’da bir Milliyetçi Hükümet kurdu, kendisine gönderilen Yunan Ordusunu sağlam bir şekilde yendi ve Barış Antlaşması tartışmalarının yeniden başlatılmasını istedi. Bu, İmparatorluğu başka bir savaşın eşiğine getirdi; ancak hızlı bir şekilde başarılı olan Kemal’in taleplerinden korkmaması gerektiği anlaşılınca Müttefikler pes etti. Yeni Lozan Antlaşması ile Türkiye, Avrupa’da İstanbul, Edirne ve Çanakkale Boğazı’nı ve Anadolu’da çok fazla bölgeyi korudu. Anzak ve diğer yerlerdeki askeri mezarlıklar için zemin ilgili ülkelere devredildi. Kemal yeni Türkiye’nin Cumhurbaşkanı oldu ve o zamandan beri parçalanmakta olan bir ülkeyi yeniden kurmada büyük devlet adamlığı gösterdi.*”

The Register News-Pictorial gazetesinden birkaç gün sonra da yine aynı bölgede çıkan bu kez Observer gazetesi, hem Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın tanıtıldığı ve hem de demecinin verildiği The Register News-Pictorial gazetesinin aynı haberini, aynı başlıklar ve içerikle ancak bu kez fotoğraf olmadan haberleştirmişti¹¹².

Böylece Mustafa Kemal Paşa’nın 1930 yılında da Avustralya basınında Anzaklarla ilgili mesajının olduğu ortaya çıkmıştır. Daha ötesi ise 1930 “*Anzak Day*” programlarında Avustralyalı yetkililer Gazi Mustafa Kemal’in bu demeçlerinden söz edip, nasıl Avustralyalıları övdüğünü birbirlerine anlatmışlar ve bu programlar da gazetelere aynen yansımıştı¹¹³.

Gazi Mustafa Kemal’in 1934 Anzak Günü Mesajı

Şükrü Kaya’nın 1934 yılında Edirne olayları nedeniyle gittiği ama konuyla ilgili bir konuşmasının, gazetelere yansımadağı dönemde, Atatürk’ün 1934 yılında bir “*Anzak Günü*” mesajının da bulunduğu görülmüştür. Zira yine Avusturya basını tarafından Atatürk’ten bir “*25 Nisan Anzak Günü mesajı*” istenilmişti.

Bu 1934 yılında verilen mesaj ile ilgili, Cumhurbaşkanlığı arşivlerinden bilgi veren

-
- 111 The Register News-Pictorial (Adelaide) Pzt 28 Nis 1930. “*Turkish President Pays Tribute To Memory Of Anzacs*”; “*Says Anzacs Are Models For Turkish Children*”; “*Fought Like Gladiators*”
- 112 Observer, (Adelaide) 1 May (Mayıs) 1930. “*Turkish President Pays Tribute To Memory Of Anzacs*”
- 113 Kyogle Examiner, Tuesday 26 April 1932, “*Anzac Day*”; Cairns Post, Monday 2 May 1932 “*Anzac Day*”; Morning Bulletin, Friday 1 April 1932 “*Anzac Day*”

Sermet Atacanlı'ya göre bu mesaj isteği, The Star gazetesinden gelmişti. Avustralya'nın Melbourne şehrinde çıkan "The Star" gazetesinin 18 Nisan 1934 günü Cumhurbaşkanlığı'na gönderilen bir telgrafında "25 Nisan 'da Çanakkale'ye yapılan çıkarmanın yıldönümü münasebetiyle Avustralyalı/ara bir mesaj gönderilmesinden memnuniyet duyulacaktır."¹¹⁴ Denilerek 25 Nisan 1934 için bir mesaj istenmiştir. Atacanlı'nın Cumhurbaşkanlığı arşivinden takip ettiğine göre; gazeteye kısa ve sade bir mesaj gönderilmiştir. "25 Nisan 1915 Gelibolu ihraç (çıkarma) hareketi ve bu Yarımada 'da cereyan eden bütün muharebeler, dünyaya orada kanlarını dökenlerin kahramanlığı ile beraber, bu mücadelenin sebep olduğu zayıflığın milletleri için ne kadar elemli olduğunu göstermiştir."¹¹⁵ Bu 1934 mesajında da Atatürk'ün barışçıl ve insani duyguları görünmektedir. Ancak bilinen o samimi cümlelere aynen benzemediği de açıktır.

Bu mesajın olduğu dönemde, 1934 Nisan ayı içinde "Duchess of Richmond" gemisiyle Çanakkale'ye 700 Avustralyalı ziyaretçi gelmiş ve Gelibolu'da Anzak mezarları gezilmiş ve anıta çelenk konulmuştu¹¹⁶. Avustralyalı ziyaretçiler, geziden çok memnun kalmış ve özellikle de tüm mezarlıkların, dünyadaki mezarlıklardan çok daha iyi korunduğunu belirtmişlerdi. Onlara göre "Her yerde çiçekler açıyordu ve bir zamanlar "cehennem" olan yerde mükemmel bir barış hüküm sürüyordu."¹¹⁷ Heyeti karşılayan İngiliz büyükelçisi Sir Percy Lorainne'nin verdiği akşamki tören yemeğinde, 6 Türk subayı da bulunmuştu¹¹⁸. İşte bu noktada Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in de İngiliz Elçisine bir mesaj yolladığı gazetelere yansımıştı¹¹⁹.

Advertiser gazetesi, 26 Nisan'da, "Mustafa Kemal Paşa'nın Saygısı" başlıklı haberinde, Anzak ordusu ile savaşan o dönemin Türk komutanı ve şimdi Türkiye Cumhuriyet Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in "bugün aşağıdaki Anzak Günü mesajını gönderdi" cümlesi ile mesajını yayımlamıştı. "25 Nisan 1915'te Gelibolu'ya yapılan çıkarma ve Yarımada'da meydana gelen savaş asla unutulmayacaktır. Bu olay, orada kanlarını döken herkesin kahramanlığını ve bu mücadelenin neden olduğu kayıpların, ulusları için ne kadar yürek parçalayıcı olduğunu tüm dünyaya göstermiştir."¹²⁰ Aynı gün Sydney Morning Herald gazetesi 26 Nisan sayısında, "eski düşman"¹²¹ olarak nitelediği ve Gelibolu Yarımadası'ndaki çatışmalar sırasında askeri bir ün kazandığını belirttiği Mustafa Kemal Paşa'nın, bir Anzak Günü mesajı yolladığını belirterek mesajı yayımlamıştı. Aynı şekilde Richmond River Herald and Northern Districts Advertiser gazetesi de bir gün sonra "Türk Kumandandan Anzaklara Saygı" başlıklı yazısında¹²² aynı mesajı yayımlamıştı.

114 Sermet Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, s.384.

115 Sermet Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, s.385.

116 *Sydney Morning Herald*; 5 Mayıs (May 1934), page 13 "Gallipoli Pilgrims-Turkish President's Greeting"

117 *Argus*, (Melbourne) 5 May 1934, page 23 "Gallipoli Pilgrims- Graves Well Kept"

118 *Examiner*, (Launceston) 5 May 1934, page 3, "Gallipoli Pilgrims Arrival In İstanbul"

119 Avustralyalı ziyaretçiler yanlarında mezarlıklara koymak için 91 adet çelenk getirmişlerdi. Devlet sembolik olarak düşük bir gümrük vergisi almıştı. Buna karşılık o 91 adet çelenkten bir tanesi de Türk Meçhul Savaşçı anıtına bırakılmıştı.

120 *Advertiser*, (Adelaide), 26 April 1934, page 9, "Mustapha Kemal Pasha's Tribute" EK.6

121 *The Sydney Morning Herald*, 26 Nisan (April) 1934, "Former Enemy-Kemal Pasha's Anzac Message".

122 *Richmond River Herald and Northern Districts Advertiser*, (NSW), Friday 27 April 1934, page 5, "Tribute To Anzacs From Turkish Commander"

Aynı günlerde, Atatürk'ün mesajını yayımlamamış da olsalar, Chronicle gazetesi, 3 Mayıs sayısında “*Kemal Paşa'nın İktidara Olağanüstü Yükselişi*” ve “*Türkiye'nin Savaşta Ve Barışta Güçlü Adamı*” başlıklarıyla Gazi'yi tanıtmış¹²³, Daily Standard gazetesi de aynı tanıtıma “*Mustafa Kemal Yönetiminde Modernleşme-Harika İlerleme Kaydedildi*”¹²⁴ başlıklarıyla yapmış ve geniş şekilde Türkiye'de Atatürk'ün başarılarını anlatmıştır.

Bu mesajın olduğu gazete haberi, Türk gazetelerine de yansımıştı. Cumhuriyet gazetesi; haberi 30 Nisan 1934 günlü sayısında “*The Times*”dan alıntılanmış¹²⁵ ve “*Çanakkale Kahramanının Eski Düşmanlara Cevabı*” başlığıyla vermişti¹²⁶. Buna göre Avustralyalı eski askerler, ülkelerinde 25 Nisan'ı büyük bir törenle anmışlar ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan da duygularını sormuşlardı. Bu tören çok soğuk havada olmasına rağmen kadınlı çocuklu 10.000 kişinin ve Parlamento önünde de 22.000 kişinin katılımıyla gerçekleşmişti. Gazete The Times'dan alıntılanmış Gazi Paşa'nın sözlerini de “*Gelibolu yarımadasında yapılan ihraç hareketi ve muharebeler burada kanlarını dökenlerin kahramanlığını bütün dünyaya ispat etmiştir. Bu harbe iştirak eden milletler için bu savaşın sebep olduğu zayıflık ne kadar yürekler acısındır.*”¹²⁷ Şeklinde, içerik aynı ama bazı kelimeler değişik olarak vermişti. Aynı haberi, Son Posta gazetesi de aynı günlü sayısında “*Çanakkale Harbi ve Gazi Paşa Hazretlerinin İhtisasları*”¹²⁸ manşetiyle haberleştirmiş ve 32.000 kişinin Harp Maktulleri Abidesi önünde saygıyla kayıplarını andıklarını belirterek, Cumhuriyet gazetesi ile kelimesi kelimesine aynı olan, Gazi Paşa'nın mesajını paylaşmıştı. Aynı şekilde bu mesajın da metin içeriği yine barışçıl ve insancıl olmasına rağmen, içinde “*analar*” geçen o samimi cümleleri içermediği de bir gerçektir.

Sonuç

1915 yılında acı ve dramatik bir şekilde karşı karşıya gelen iki ülkenin çocukları, bugün anlatılan gerçek hikâyelerle birbirleriyle cesurane ve dürüst bir şekilde mücadele etmişlerdi. Özellikle Avusturyalıların, milli bilincini güçlendiren ve bir arada katıldıkları bir savaşta büyük kayıplar vermesine neden olan Çanakkale Muharebeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın önce 1918'de sonra da çeşitli defalar verdiği mesajlarla iki ülke halkı arasında güçlü bir bağ oluşturmuştur.

Atatürk'ün bugün simgesel hale gelen ve hem Türk hem de Avusturya halkının barışçıl, insani duygular üzerinden birliktelik ruhunu ortaya koyan samimi mesajının,

123 *Chronicle*, (Adelaide, SA : 1895 - 1954), Thursday 3 May 1934, page 3 “*Kemal Pasha's Remarkable Rise To Power-Turkey's Strong Man In Peace And War*”

124 *Daily Standard*, (Brisbane, Qld), 29 Aralık 1934, page 5, “*Modernisation Under Mustapha Kemal-Wonderful Progress Made*”

125 *The Times* gazetesi, haberi 26 Nisan 1934 sayısında “*Anzac Day in Australia*” üst ve “*The Ghazi's Message*” alt başlığıyla vermiş ve gerçekten de katılım sayısını 10 bin ve 22 bin olarak toplam, 32 bin olarak rakamlandırmıştır.

126 *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1934, “*Çanakkale Kahramanının Eski Düşmanlara Cevabı*”

127 *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1934, “*Çanakkale Kahramanının Eski Düşmanlara Cevabı*” **EK**

128 *Son Posta*; 30 Nisan 1934, “*Çanakkale Harbi ve Gazi Paşa Hazretlerinin İhtisasları*” Hem Cumhuriyet hem de Son Posta mesajı aynen *The Times* gazetesinin İngilizcesinden çevirdikleri görülmektedir. Sermet Atacanlı'nın verdiği mesaj ise Cumhurbaşkanlığı Arşivlerinden verilmiştir. Cengiz Özakıncı. “*1915 Çanakkale Savaşı Anıtlarına Kazınan “Conilerle Mehmetçikler Arasında Fark Yoktur” sözleri Atatürk'e Ait Değil 2” Bütün Dünya*, 1 Nisan 2015.

temel kaynağına indiğimizde gördüğümüz en önemli konu, bu mesajın 1953 yılındaki Dünya gazetesinde, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın verdiği bir demece gittiğidir. Uzun yıllar Atatürk ile çalışan ve önemli bir görev üstlenen Şükrü Kaya; Atatürk'ün kendisine verdiği bir yazılı metin üzerinden, bugün iki toplum için de önemli bir değer kazanan bu mesajı ortaya koymuş görünmektedir. Atatürk'ün ve Şükrü Kaya'nın zaman içerisinde, Çanakkale'ye gidişleri ve bu konuyla ilgili mesajlarının kronolojik incelemesinde, yeni bulguların da ortaya çıktığı da açıktır. Her ne kadar Şükrü Kaya'nın basından takip edilen “*Gelibolu bölgesine teftiş gezilerinde*” bu samimi mesajın aynısına rastlanılmamış olsa da 1931 yılındaki gezisinin mesajlarının da değerli olduğu görülmektedir.

Yine Mustafa Kemal Atatürk'ün de geriye doğru gezileri ve verdiği mesajlar da çok önemli bulgular ortaya çıkarmış durumdadır. Genel kaniya dayalı olarak bu samimi sözlerin “1934” veya “1930’lu yıllara” gittiği söylene de aslında Atatürk'teki bu görüşlerin dayanağının daha 1918 yılına kadar gittiği görülmektedir.

1918 Aralık ayında, bir Avusturyalı gazeteciye verdiği demeçte bile onun Anzaklar için “*cesur*” tabirini kullanması ve Anzak askerlerini övmesi, bu olaya ilk baştan beri barışçıl ve insancıl baktığını göstermektedir. Yine Atatürk algısının, Avustralya'da 1930'lar veya 1980'ler sonrasına gitmediği, daha 1918 Aralık'ta verilen bir mesajın kısa sürede nerdeyse Avustralya'nın tüm bölgelerindeki gazetelere yansıdığı anlaşılmaktadır.

Atatürk'ün Avustralya'dan gelen talep üzerine, Avustralya milli bilincine ve birlikteliğine katkı sağlayan Anzak Günü için mesajlar gönderdiği de ortadadır. Daha önemlisi ise bu 1918 Aralık ayından başlayan ve 1930'larda artarak devam eden Anzak Günü mesajlarının incelenmesi sonucunda, şu da kabul edilecektir ki; Atatürk'ün, Şükrü Kaya tarafından kendisine okuması için verildiğini belirttiği “*Avustralyalı analara*” seslendiği mesajın ruhuna yakın mesajlar vermiş olduğudur. Bilimsel bir çalışma ile mesajın kaynağı aranmış olsa da ve her ne kadar buna dair kesin kanıt bulunamamışsa da; bu mesajın Atatürk'ün zihninden çıktığına, Atatürk'ü ve onun bu konudaki görüşlerini bilenlerin hayır demeyeceği de mümkün görünmektedir. Daha 1918'de Anzak askerlerine kullandığı olumlu düşünceler, zaman içerisindeki tüm mesajlarına bir şekilde farklılıklar da olsa yansımıştır.

Şükrü Kaya'nın, Atatürk'ün kendisine getirip verdiğini söylediği ve 1953'de kelimesi kelimesine yazılı olarak, basına düşmüş olan, Anzaklara samimi duygular içeren mesajın da, 1931 yılındaki gezi için planlandığı anlaşılmaktadır. Bir başka anlaşılana da Şükrü Kaya'nın bu kısa mesaj üzerine “çalışmış” ya da “tam çalışmamış” olduğunun anlaşılmasıdır. Zira bu kısa mesajın, konuşma sırasında genişletilmesi gerekmekteydi ve Şükrü Kaya elbet bir “Atatürk” olmadığı için, barıştan ve mezarlarda yatan “karşı taraftan” kısa bir şekilde konuşmasına rağmen, konunun temel düşüncesini kaçırmış görünmekte. Uzun konuşmasında bu kısa düşünceden daha çok, dünyaya özellikle bir daha Türkiye üzerinde plan yapmalarına dair bir mesaj vermiş olduğu da anlaşılmaktadır.

Yine de her şeye rağmen; makalemizde önceki örneklerini de değerlendirecek olursak, Atatürk'ün elinden çıktığı ve bir kâğıda yazılı olarak kendisine verildiğini 1953 yılında beyan eden, onun en yakınındaki Şükrü Kaya'nın sözleri, elbette doğru ve ciddiye alınmalı ve hem Türkiye'de hem de Avustralya'da taşlara kazınmış; “*canlarını kaybedenlerin analarına seslenen*” bu tarihe mal olmuş mesaja gözümüz gibi de bakmalıyız.

Ekler

EK.1 Tevhid-i Efkar, 7 Şubat 1924 Avustralya Başvekili Mr. Brus ve Maiyeti Şehrimize geldiler

10 Kasım 1953 DÜNYA 1198

Atatürk'ü, bütüncü cilana hitaben söyemesini istediği nutuk

'Atatürk'ün sofrası, memleket meselelerinin konuşulduğu bir yerd. Bir sofranın hâtırası

Birlik asker, birlik istikbalı... Bu günlerde her bir vatandaşımızın... (Text continues with Atatürk's speech content regarding national unity and the role of the state.)

SÜKRÜ KAYA
 Yazarı:
Yekta RAPİ ÖNER

**İnkılâpçı Atatürk
 Atatürk Türk Milletine ebediyete kadar liderlik edecektir**

Bir İnkılâpçı Millet... (The article discusses Atatürk's leadership and the future of the Turkish Republic.)

CEMAL ÇELEBİOĞLU
 Yazarı:

Yıkılmazlık

Atatürk, Sükrü Kaya ve Kıam Ocağı ile hâttır

EK.2 Dünya; 10 Kasım 1953

SEKİZİNCİ SENE — No. 2614 PAZARTESİ 17 AGUSTOS 1931

Cumhuriyet

MÜDDET	TÜRKİYE İÇİN	HARİC İÇİN
Seneilik	1400 Kr.	2700 Kr.
6 Aylık	750 Kr.	1450 Kr.
3 Aylık	400 Kr.	800 Kr.

Nihaiyat her yerde **5 Kurşundur**

Dahiliye Vekili Çanakkale Şehitlerini Ziyarete Gitti

İsmet Paş. ile Vekiller dün Ankara ya gittiler

Bugün Heyeti Vekile Ankara'da toplanacak ve bir kısım işlere bakaacaktır

Balkan Nazırları içtimaı

Tesrinievvelde İstanbul'da toplanacaklar

Dahiliye Vekili dün Çanakkale'ye gitti

Vekil B. şehitler abidesini ziyaret ve mühim bir nutuk irat edecektir

Gene buğday me's'esi

MEMLEKET MEKTUBU

Bayazıtçı efendi!

Alişar hafriyatında çıkan eser

EK.3 Cumhuriyet; 17 Ağustos 1931

Ş. Kaya B.

Çanakkale'de güzel
 bir nutuk söyledi
 Peykişevket'le İmroz ve
 Bozcaada'ya gidecek

Vaktile Çanakkale'yi müdafaa eden çelik
 kalelerden birinin kapısı

Çanakkale 18 (Dahiliye Vekiline
 refakat eden muhabirimizden) —
 Dün akşam Dahiliye Vekili Şükrü
 Kaya B. şerefine Belediyede bir ziya-
 fet verilmiştir. Vekil B. ziyafetin hi-
 tamında bir nutuk irat ederek de-
 miştir ki:

«— Çanakkal yalnız Türk mille-
 tinin hayat ve hissiyatına karışmış
 bir menkıbe değil, bütün cihan tari-
 hine mal olmuş bir kahramanlık ef-
 sanesidir. Çanakkale milletler ara-
 sında geçen mücadelelerin nişanesi
 (Mabadi 2 inci sahifede)

WORTHY FOEMEN!

Kemal Pasha's Tribute to Anzacs

FOUGHT LIKE GLADIATORS

Upheld as Models to Turkish Youth

(By Our Special Correspondent)

PARIS, April 25.

THE glorious tradition of Anzac, to which all Australia paid homage yesterday, is also honored in the country whose shores were invaded by the Anzacs—Turkey.

EVEN in the schools of Turkey today the children are taught that if they would prove themselves worthy of the traditions of a fighting race they must model themselves on the men of Anzac.

This is revealed by Mustapha Kemal Pasha, the Turkish dictator, in a special Anzac Day message to Australia. This noted Turkish fighter pays remarkable tribute to the men who "came out of the sea to grapple with unknown foes in the spirit of the gladiators of old."

"Only the tiniest margin separated the failure of the Dardanelles from a great victory for your side," he says. He reveals that one of his cherished hopes is to visit Australia with a band of pilgrims from Turkey, but expresses a fear that this will never be possible.

Emphasizing the high regard of the Turks for the Anzacs, Mustapha

EK.5 Mail 26 April (Nisan) 1930

Mustapha Kemal Pasha's Tribute

MELBOURNE, April 25.

Mustapha Kemal Pasha, Dictator of Turkey, who fought with the Turkish army at Anzac, sent the following Anzac Day message to-day:—"The landing at Gallipoli on April 25, 1915, and the fighting which took place on the Peninsula will never be forgotten. It showed to the world the heroism of all those who shed their blood there. How heartrending for their nations were the losses that this struggle caused."

Mustapha Kemal Pasha, as a divisional commander, was responsible for the counter-attack which prevented the Australians from reaching their objective on Gallipoli on April 25, 1915. He also directed the Turkish operations at Suvla Bay in the following August and prevented the success of that move.

Kemal Pasha

EK6 Advertiser, 26 April 1934

Kaynakça

Gazeteler

- Advertiser, (Adelaide), 26 April 1934, "Mustapha Kemal Pasha's Tribute"
 Akşam; 15 Nisan 1934 "Gazi Hz. Çanakkale Ve Bazı Kıtaları Teftiş Etiler";
 Akşam; 18 Ağustos 1929 "Şehitlerimiz İçin Abide";
 Akşam; 26 Haziran 1934, "Çanakkale'de";
 Akşam; 7 Temmuz 1934 "Şükrü Kaya Bey Edirne'ye Gitti";
 Argus, (Melbourne) 5 May 1934, "Gallipoli Pilgrims- Graves Well Kept"
 Cairns Post, Monday 2 May 1932 "Anzac Day"
 Canberra Times; 1 August 1981, "A priceless Inheritance From Gallipoli"

- Chronicle, (Adelaide), Thursday 3 May 1934, “Turkey’s Strong Man In Peace And War”
- Cumhuriyet, 30 Nisan 1934, “Çanakkale Kahramanının Eski Düşmanlara Cevabı”
- Cumhuriyet; 06 Nisan 1944, “Çanakkale Abidesi”
- Cumhuriyet; 11 Temmuz 1952, “Çanakkale’de Dikilecek Olan Abide”
- Cumhuriyet; 12 Temmuz 1934 “Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey Dün Çanakkale’den Gelerek Akşam Ankara’ya Gitti”
- Cumhuriyet; 15 Nisan 1934 “Gazi Hz. Dün Çanakkale’yi Teşrif Buyurdular”
- Cumhuriyet; 16 Eylül 1952 “Çanakkale Abidesi İçin Yardım Listesi”
- Cumhuriyet; 17 Ağustos 1929. “Çanakkale Şehitlerine Ziyaret”
- Cumhuriyet; 17 Ağustos 1931 “Dâhiliye Vekili Çanakkale’ye Gitti”
- Cumhuriyet; 18 Ağustos 1929 “Şehitlerimiz İçin Abide”;
- Cumhuriyet; 18 Ağustos 1960, “Çanakkale Abidesi Büyük Eksiklerle Açılıyor”.
- Cumhuriyet; 19 Ağustos 1931 “ Şükrü Kaya B. Çanakkale’de Güzel Bir Nutuk Söyledi”
- Cumhuriyet; 20 Ağustos 1931 “Dâhiliye Vekili Çanakkale Mülhakatında ve Halk Arasında Tetkikler Yapıyor”
- Cumhuriyet; 22 Mayıs 1958, “Çanakkale Abidesi 27 Metreyi Buldu”
- Cumhuriyet; 26 Ağustos 1931 “Dâhiliye Vekilinin Nutku”
- Cumhuriyet; 26 Haziran 1934, “İzmir’den Soma, Balıkesir ve Çanakkale’ye”;
- Cumhuriyet; 27 Eylül 1958, “Çanakkale Abidesinin Yüksekliği 35 metreyi buldu”
- Cumhuriyet; 28 Ağustos 1931 “Dâhiliye Vekili Evvelki Gece Yalova’ya Avdet Etti”.
- Cumhuriyet; 3 Temmuz 1952 “Çanakkale’ye Abide Dikme Komitesi Kuruluyor”
- Cumhuriyet; 7 Temmuz 1934 “Dâhiliye Vekili Tahkikat İçin Trakya’ya Gitti.”
- Cumhuriyet; 8 Eylül 1933, “Aferin Gençlere”.
- Cumhuriyet; 8 Temmuz 1952, “Radyoda Çanakkale Mevzuunda Konuşma”
- Cumhuriyet; 9 Temmuz 1930, “Çanakkale Abidesi İçin Müsabaka Açılıyor”
- Daily Examiner; (Grafton,) 30 Aralık (December) 1918, “Gallipoli Campaign”
- Daily Mail (Brisbane), 28 Aralık (December) 1918, “Gallipoli Epic- Allies’ Mistakes-Leading Turk’s Views”
- Daily Standard, (Brisbane, Qld), 29 Aralık 1934 “Modernisation Under Mustapha Kemal-Wonderful Progress Made”
- Daily Standard;(Brisbane), 28 Aralık (December) 1918, p.4. “A Mistake-Gallipoli Campaign-Turks Knew Of It.”
- Dünya; 10 Kasım 1953, “Atatürk’ün Bütün Cihana Hitaben Söylenmesini İstedığı Nutuk”
- Examiner, (Launceston) 5 May 1934, page 3, “Gallipoli Pilgrims Arrival In İstanbul”

Geelong Advertiser (Victoria); 28 Aralık (December) 1918, page 4. “Why We Lost Gallipoli”

Haber; 15 Nisan 1934 “Cumhurreisi Hazretleri Çanakkale’ye vardılar”

Hakimiyet-i Milliye, 14 Şubat 1924 “Avustralyalı Başvekil’in Teşekkürü”

Hakimiyet-i Milliye, 26 Ağustos 1931 “Dahiliye Vekilinin Kemalyeri’nde Vatanperverane Bir Hitabesi”

Hakimiyet-i Milliye, 7 Şubat 1924 “Avustralyalı Başvekil İstanbul’da”

Hâkimiyet-i Milliye; 11 Temmuz 1934 “Dahiliye Vekilimiz Çanakkale’ye Geçti”;

Hâkimiyet-i Milliye; 27 Haziran 1934. “Çanakkale Yolunda”.

Herald (Melbourne), 6 Ekim (October) 1922. “Kemal, His Marks”

Kyogle Examiner, Tuesday 26 April 1932, “Anzac Day”;

Mail (Adelaide), Saturday 26 April (Nisan) 1930. “Kemal Pasha’s Tribute to Anzacs”

Maryborough Chronicle, (Wide Bay) 25 April 1930, “Anzac Day Significance”

Maryborough Chronicle; 1 Ocak (January) 1919 “Gallıpolı Campaign. Leading Turk’s Views”

Milliyet, 12 Temmuz 1934, “Trakya’da Tahkikat Bitti. Dahiliye Vekili Geldi ve Ankara’ya Gitti”

Milliyet, 17 Ağustos 1929. “Çanakkale Şehitlikleri Dün ziyaret edildi”

Milliyet; 10 Temmuz 1934 “Vekil Bey Gelibolu’ya Gitti”

Milliyet; 11 Temmuz 1934 “Dâhiliye Vekili Gelibolu’dan Çanakkale’ye Geçiyor”;

Milliyet; 20 Ağustos 1931 “Şükrü Kaya B. Torpidoyla Bozcaada ve İmroz’a Gidecek”

Milliyet; 26 Ağustos 1931 “Kemalyeri’ni Ziyaret”.

Milliyet; 6 Ağustos 1929. “Merhaba Büyük Gazi”

Milliyet; 6 Temmuz 1934 “Şükrü Kaya Bey Bu Sabah Geliyor”

Milliyet; 7 Ağustos 1929. “İstanbul Gazi’ye Kavuştu”

Milliyet; 7 Temmuz 1934 “Şükrü Bey Yahudi Hicretinin Tahkik İçin Trakya’ya Gitti.”;

Morning Bulletin, Friday 1 April 1932 “Anzac Day”

Northern Star (Lismore, NSW)Wednesday 1 November 1922)

Observer, (Adelaide) 1 May (Mayıs) 1930. “Turkish President Pays Tribute To Memory Of Anzacs”

Richmond River Herald and Northern Districts Advertiser, (NSW), Friday 27 April 1934
“Tribute To Anzacs From Turkish Commander”

Rutherglen Sun and Chiltern Valley Advertiser (Victoria) 31 Aralık (December) 1918
“Turkish Commander Interviewed”.

Son Posta; 15 Nisan 1934 “Gazi Hz. Edremit ve Çanakkale’de”;

Son Posta; 26 Haziran 1934, “Çanakkale’de İki Devlet Reisi İstanbul’a Hareket Etiler”;

Son Posta; 30 Nisan 1934, “Çanakkale Harbi ve Gazi Paşa Hazretlerinin İhtisasları”

Sydney Morning Herald; 5 Mayıs (May 1934), page 13 “Gallipoli Pilgrims-Turkish President’s Greeting”

Tevhid-i Efkar, 7 Şubat 1924. “Avustralya Başvekili Mister Brus ve Maiyeti Şehrimize Geldiler”

The Ballarat Star (Victoria); 28 Aralık (December) 1918, page 1. “Australia’s Sacrifices-Anzac Revisited. Scenes of Historic Deeds”

The Fremantle Times (West Australia) 28 Mart (March) 1919. “Gallipoli’s Defence. Turkish Leader’s Story-Australian Valor Praised”.

The Herald (Melbourn); 27 Aralık (December) 1918 “Turkish Defender of Anzac Describes Allies’ Fatal Error - Constantinople ve Kemal Pasha- Visited in Australian Destroyer”

The Herald (Melbourne) 27 Şubat (February) 1919 “Gallipoli’s Defence. Turkish Leader’s Story- Australian Valor Praised”.

The Herald (Melbourne), 3 Ekim (October) 1922, page 6. “Close-Up Of Kemal- Man Who Fought Anzacs”-

The Mail; (Adelaide) 11 August 1934 “Jews Safe From Attack In Turkey”

The Mercury; (Hobart) 28 Mart (March) 1919 “Anzacs Return To Gallipoli. A Trip To The Trenches”

The Register News-Pictorial (Adelaide) Pzt 28 Nis 1930. “Turkish President Pays Tribute To Memory Of Anzacs”

The Riverine Herald; (Echuca) 10 Mart (March) 1919, “The Turkish Defender of Gallipoli”

The Sun (Sydney); 28 Aralık (December) 1918, page 1. “Gallipoli Gamble- Turk Commander’s Review”

The Sunday Times (Perth); 12 Ocak (January) 1919 “Anzac Revisited - On the Anniversary of the Evacuation”

The Sydney Morning Herald, 26 Nisan (April) 1934, “Former Enemy-Kemal Pasha’s Anzac Message”.

Toowoomba Chronicle (Qld.), 28 Aralık (December) 1918, page 5. “An Anzac Echo”

Vakit, 26 Ağustos 1931 “Dahiliye Vekilimiz Maydos’ta Türk Mili Kahramanlığını Teşrih Eden Eder Bir Nutuk Söyledi”;

Vakit, 12 Temmuz 1934 “Dahiliye Vekili Geldi ve Ankara’ya Gitti”;

Vakit, 15 Ağustos 1931 “Şükrü Kaya Bey Yarın Çanakkale’ye Hareket Edecek”

Vakit, 15 Nisan 1934 “Gazi Hz.leri Çanakkale’yi Teşrif Etiler”;

Vakit, 7 Temmuz 1934 “Dâhiliye Vekili Dün Akşam Trakya’ya Gitti.”

Warwick Examiner and Times (Qld),28 Aralık (December) 1918, p.5 “The Historic Waterway-. Anzac Scenes Re Visited”

Yeni Asır, 11 Temmuz 1934, “Şükrü Kaya B. Çanakkale’de”;

Yeni Asır, 12 Temmuz 1934, “Şükrü Kaya Bey’in Trakya’dan Gönderdiği Raporlar Tetkik Edildi”;

Yeni Asır; 8 Temmuz 1934 “Trakya’dan Hicret Eden Museviler Memleketlerine Dönüyorlar-Şükrü Kaya Bey Edirne’de Tahkikatını Bitirdi”

Yenigün; 14 Teşrinisani 1334-1918 (Kasım) “*Mustafa Kemal Paşa*”

Eserler

ATABAY; Mithat “Şehitlikleri İmar Cemiyeti Arşiv Belgelerine Göre Çanakkale Şehitler Abidesi İnşaatının Tamamlanması Ve Açılış Töreni” Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Cilt.14, sayı. 21, 2016, ss.213-232

ATACANLI, Sermet *Atatürk ve Çanakkale’nin Komutanları*, MB Yayınevi, İstanbul 2006;

Atatürk Ansiklopedisi; Hazırlayanlar; Kemal Zeki Gençosman- Niyazi Ahmet Banoğlu, Cilt.2, May Yayınları, İstanbul, 1971, s.s 141-142.

BAŞYİĞİT, Türkan – ÖZCAN, Orhan “Avustralyalı Gazeteci Ernest Richard Peacock’un Mustafa Kemal Paşa’yla Çanakkale Savaşı Üzerine Röportajı” *Belgi Dergisi*, Kış 2023/I, s.s. 1-18.

BEAN, C.E.W. *The Official History of Australia in the War of 1914-1918*. Volüme I: The Story of ANZAC, Australia War Memorial, Canberra: 1921.

Belgelere Göre Eceabat Klavuzu, Eceabat Turizm ve Tanıtma Derneği Yayını, 1969.

CAMERON, T. Sauers “Some Corner Forever: The Imperial War Graves Commission and the Meaning of the Great War” *The Gettysburg Historical Journal*, Volume 19, Article 8, 2020.

ELMACI, Mehmet Emin, *Mustafa Kemal (Atatürk) Ve Kamuoyunda Tanınması (1911 - 1919)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2022.

İĞDEMİR, Uluğ “Anzaklar ve Atatürk’ün Tarihsel Davranışı” *Milliyet*; 15 Nisan 1978.

İĞDEMİR, Uluğ *Atatürk ve Anzaklar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978.

KARAŞİN, Alper *XIX. Yüzyıldan XXI. Yüzyıla Türkiye Avustralya İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, s. 67

KARAŞİN, Alper, “Mustafa Kemal’in Pera Palas’ta General William Birdwood ve General Charles Harrington ile Görüşmesi Üzerine”, *Tarih ve Günce*, Sayı:7, 2020, s.5-22.

KOCATÜRK, Utkan *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918 – 1938*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, s. 359.

ONUR, Necmi *Çanakkale Savaşları ve Şehidler Abidesi*, Gün Matbaası, İstanbul 1960.

ÖZAKINCI, Cengiz, “1915 Çanakkale Savaşı Anıtlarına Kazınan “Conilerle Mehmetçikler Arasında Fark Yoktur” sözleri Atatürk’e Ait Değil 1” *Bütün Dünya*, 1 Mart 2015;

ÖZAKINCI, Cengiz, “1915 Çanakkale Savaşı Anıtlarına Kazınan “Conilerle Mehmetçikler Arasında Fark Yoktur” sözleri Atatürk’e Ait Değil 2” *Bütün Dünya*, 1 Nisan 2015.

ÖZAKINCI, Cengiz, “1915 Çanakkale Savaşı Anıtlarına Kazınan ve İçinde “Conilerle Mehmetçikler Arasında Fark Yoktur” İbaresini Geçen Sözler Atatürk’e Ait Değil 1” *Bütün Dünya*, Nisan 2020.

ÖZAKINCI, Cengiz, “1915 Çanakkale Savaşı Anıtlarına Kazınan ve İçinde “Conilerle Mehmetçikler Arasında Fark Yoktur” İbaresini Geçen Sözler Atatürk’e Ait Değil 2” *Bütün Dünya*, Nisan 2020.

ÖZCAN, Orhan, “Anzak Günü ve Anma Törenlerinin Avustralya’daki Tarihi Gelişimi” *Vakanüis*, Yıl/Vol. 8, Sayı/No. 2, Güz/Fall 2023, s. 1783.

SARISAMAN, Sadık, “Çanakkale Şehitleri Abidesi’nin İnşaatı ve Halkın Yardımları” *History Studies*, Sayı.8/2, p. 85-107, 2016,

SOLAK, Mustafa, *Atatürk’ün Bakanı Şükrü Kaya*, Kaynak Yayınları, Temmuz 2013, İstanbul.

SÖNMEZ; Cahide Sınmaz “Çanakkale Savaşları’nı Anma ve Kutlama Etkinlikleri (1916 -1938)”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl.13, Güz. 2015, Sayı. 19, s.177.)

ŞİMŞİR, Bilâl N, “1915 Çanakkale Savaşı ve Türkiye-Avustralya İlişkileri”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı 2, Çanakkale: Mart 2004, s. 17.

ŞİMŞİR; Bilal “Kanberra’da Atatürk Anıtı Tasarısı” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2001, Cilt: 51 Sayı: 17.

The Anzac Book; Cassell and Company Ltd. London, New York, Toronto and Melbourn, 1916.

<https://gelibolu1915.wordpress.com/2017/05/06/quinns-post-bombasirti-teraslari/>
07.05.2021.

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**Doç. Dr.
Yunus ARİFOĞLUEskişehir Osmangazi Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Tarih Bölümü,
yunsarfglu@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7931-8617>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 09/07/2024 10/09/2024

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1530877>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Abbasî Gastronomisinde İtidal, Beslenme Uzmanlığı ve Mutfak Literatürü

Moderation, Nutrition Speciality and Culinary Literature in Abbasîd Gastronomy

Öz

Beslenme, zaman içerisinde kültürle birleşmiş ve medeniyetin dinamiği haline gelmiş, kimlikle bağdaştırılarak “insan yediği şeydir” ifadesine dönüşmüştür. Bu bakımdan gıda kültürel anlama sahip olmaya başlamıştır. Bir medeniyet içerisinde gastronominin gelişmesiyle de beslenmenin niteliği ön plan çıkmıştır. Hal böyle olunca medeniyetler de gastronomiye büyük önem vermenin gayretinde olmuşlardır. Bu husus bir yandan gastronomiyi üst seviyelere taşıırken diğer yandan ise bir çatışmayı doğurmuştur. Krizin nedeni bedenın sınırsız istekleri karşısında insanın kendisini konumlandırma çabası olarak görülmektedir. Ferdin söz konusu bu mücadelesi, insan felsefesinde geniş bir yere sahip olmaya başlamıştır. Yüksek bir kültür ve o çerçevede meydana gelen nefis terbiyesi bu çabanın bir neticesidir. Abbasîler döneminde gastronominin sanat haline gelmesiyle birlikte yemek, üzerinde çalışılan müstakil bir alan haline geldi. Bu ise kapsamlı bir beslenme uzmanlığı literatürünü meydana getirdi. Eski ve yeni birikim bir merkezde buluşturularak yeniden işlendi ve yeni eserler yazıldı ve gastronomi yazın geleneği oluştu. Gastronomiye duyulan ilgi neticesinde önemli bir yekûn tutan eserin ortaya çıktı. Aynı zamanda bunlar Müslüman dünyanın önemli merkezlerinde de yayılmaya ve bilinmeye başladılar. Bu çalışmada evvela Abbasî gastronomisinde yer edinen ölçülü/itidalli beslenme irdelenmektedir. Akabinde Abbasîlerde meydana gelen beslenme uzmanlığı ve mutfak literatürünün gelişimi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abbasîler, Gastronomi, Beslenme, İtidal, Mutfak, Literatür

ATIF: ARİFOĞLU, Yunus, “Abbasî Gastronomisinde İtidal, Beslenme Uzmanlığı ve Mutfak Literatürü”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/3 (Eylül 2024), s. (254-268)

CITE: ARİFOĞLU, Yunus, “The Adoption and Spread of the Bicycle in Ottoman Social Life”, *Journal of History and Future*, 10/3 (September 2024), pp. (254-268)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

Gastronomy, which encompasses holistic nutrition, has emerged as a fundamental component influencing the development of civilization, mostly due to its profound impact on nutritional practices and associated psychological anxiety. The combination of nutrition and culture has emerged as an important aspect of human society, intricately linked to individual and collective identity and epitomised by the adage “you are what you eat.” Therefore, the role of food has transcended its mere nutritional value and has evolved into a defining factor of one’s identity. Its significance has expanded within the realm of gastronomy, prompting civilizations to assign great importance to it within this framework. The increasing prominence of gastronomy has brought attention to the importance of dietary quality. Additionally, this matter has engendered a sense of self-discipline. The endeavour of individuals to establish themselves in opposition to the boundless needs of the physical body has assumed a distinct and significant significance. Given the current circumstances, the inquiry on the appropriate manner and location for individuals to situate themselves has gained significant prominence within the realm of human philosophy, alongside several other deliberations. During the Abbasid era, cuisine evolved into an art and became a distinct branch of study. A culinary literary tradition resulted from this. Consequently, a sizable number of books have been published. They also started to gain recognition and disperse throughout the major Muslim cities at the same time. The primary focus of this study is on the moderate nutrition practices observed in Abbasîd gastronomy. The discussion in this context also encompasses the exploration of nutritional competence and the evolution of culinary literature during the Abbasîd period.

Keywords: Abbasîds, Gastronomy, Nutrition, Moderation, Cuisine, Literature

Giriş

Itidal, Ortaçağ’ın temel kavramlarından birisidir. Siyaset, toplum ve fert hayatında olduğu gibi beslenmede de öne çıkmaktadır. Geleneksel dünyada pek çok şey itidal ile irtibatlandırılmaktadır. Dengenin öne çıktığı ve önemsendiği bir dönem olan Ortaçağ’da hayatın sürekliliği bunun üzerine bina edilmiştir.

Beslenmede itidal, esas itibariyle bedenin dengesini korumada öne çıkmaktadır. Vücudun sahip olduğu kimyayı korumak ve beslenmeyi o çerçevede yapmak önemlidir. İtidal dört mizaç teorisiyle sağlanmaktadır. Beslenme bu çerçevede olmalıdır. Bedenin sıhhati buna bağlıdır. Gıdanın seçilmesi, hazırlanması ve pişirilmesi dört mizaca uygun şekilde yapılmalıdır. Yine yaşa ve mevsime göre bir beslenme bu minvalde önemsenmektedir. Mezkûr hususların yanı sıra ölçü de itidal açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Akdeniz Havzası’nın sahip olduğu engin gıda imkânı burada beslenme uzmanlığını ve mutfak literatürünü doğurmuştur. Abbasiler kendilerinden önceki bütün birikimi değerlendirmiş, kendi gelenekleriyle yoğurmuş ve mutfak sanatı alanında yazın edebiyatını var etmişlerdir.

Bu çalışma, Abbasî gastronomisinde yer edinen itidalli beslenmeye odaklanmaktadır. Yine bu dönemde meydana gelen beslenme uzmanlığı ve mutfak literatürünün gelişimi de söz konusu çalışmada ele alınmaktadır.

Bir Denge Arayışı; Ölçülülük ve Sağlıklı Beslenme, Beslenmede İtidal

Beden isteğinin ruhu kirleticici ve insanı doğasından koparıcı bir yanının olduğu ifade edilir. Çünkü onun ihtiyaçları sonsuzluğu muhtevlidir. İnsan, bedeninin ihtiyaçlarını düşünmekten kendisini alıkoyma şansına sahip değildir. Ferdin bedeninin beslenme ihtiyacını giderme zorunluluğu ve bunun doğallıktan çıkıp medeniyetle birlikte yapay bir hale dönüşmesi sorunu ile özünü koruma çabası arasında sıkışıp kalmış olması, onda zihin karmaşasına yol açmaktadır. Bu, insanın kendisiyle yaşadığı bir çelişkidir. Onunla yaşamayı bir beceri haline getirme, ferdin zihinsel dünyası bağlamında bir zorunluluk teşkil etmektedir. Kimi zaman yaşanan bu çıkmaz bir sokağa benzemektedir. Ama insan, tecrübe ederek öğrenir, irade de bu öğrenilen şeyler arasındadır. İrade tarihin süzgecinden damıtılarak onun parçası olmuş ve bu, onu insan yapan en esaslı şeylerden biri haline gelmiştir. Hal böyle olunca fert, bedeninin isteklerine, bir köle gibi efendisine boyun eğmemiş, dengeyi gözetmenin mücadelesinde olmuştur. Denge, bir ölçüde mezkûr çelişkiye çözüm olagelmıştır.¹

Geleneksel dünyada pek çok şey işte söz konusu ölçüyle yani itidal ile irtibatlandırılmaktadır. Bu dönem anlayışına bakıldığında beslenmede ölçünün sağlık dengesini korumak üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Mezkûr hususun anasır-ı erbaa üzerine inşa edildiği görülmektedir. Bu kurama göre vücudun ideal hali; insandan insana, yaşa, cinsiyete ve yaşanan coğrafyaya göre değişmekle birlikte sıcak ve nemli tutulmalıdır. Beslenmede de esas olan insan mizacının bir parçası olan; sıcak, soğuk, nemli ve kuruluk unsurlarını dengelemektir. Beslenme biçiminin bahsi geçen kuram çerçevesinde oluşturulduğu görülmektedir.²

Ortaçağ tıp anlayışı antik dönemden tevarüs edilen şekliyle kişinin ölçülü, yani sıcak ve nemli bir duruma ulaşmak amacıyla bunu sağlayan özelliklere sahip gıdalara yönelmesini öngörüyordu. Elbette bunun tarihi süreç içerisinde sürekli yinelenildiği söylenebilir. Bu anlayışta insan vücudunun işleyişi, birbirleriyle bağlantılı dört salgının varlığına bağlıydı. Her şey bu unsurların ve salgıların yansımasydı. Bu durum ferdin kendi durumunu dikkate

1 Paul Freedman, “Yeni Bir Mutfak Tarihi”, *Yemek Damak Tadının Tarihi*, haz. Paul Freedman, (İstanbul: Oğlak Güzel Kitaplar, 2007), 11-12; Veronika Grimm, “El Altında Duran Güzel Şeyler, Antik Yunan ve Roma Dünyasının Damak Tatları”, *Yemek Damak Tadının Tarihi*, haz. Paul Freedman, (İstanbul: Oğlak Güzel Kitaplar, 2007), 70-72.

2 Mesûdî ayrıca dört mizacı Antikçağ felsefenden yola çıkarak dört mevsimle de ilişkilendirmektedir. Bkz. Mesudî, *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf*, çev. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2018), 30; Fuzulî, *Sihhatu Maraz*, çev. Kemal Küntaş, (İstanbul: İbn-i Sina, 2017), 10-15; İbn Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub, *Tehzibu'l-Ahlak/Ahlakı Olgunlaştırma*, çev. Abdulkadir Şener-İsmet Kayaoğlu-Cihad Tunç, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983), 40, 148, Nasîrüddîn Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Muhammed b. Hasen, *Ahlâk-ı Nâsirî*, (Beirut: Dârü'l-Alemiyye, Beirut 1981), 145; Kâtib Bağdadî, Muhammed bin Hasan bin Muhammed bin Ali bin İbrahim İbnü'l Kerim, *Kitabü't-Tabîh*. thk. Kasım Samirai, (London: Dârü'l-Verrak, 2014); a.mlf., *Kitâbü't-Tabîh*, çev. Nazlı Pişkin, (İstanbul: Kitapyayınevi, 2009); Şihâbuddin el-Akfêhsi, *Oburlar ve Asalaklar*, çev. Savaş Kocabaş, (İstanbul: Şule Yayınları, İstanbul 2009), 170-173; Zeynep Koyuncu, “Ahlât-ı Erbaa/Humoral Patoloji Teorisi ve Divan Şiirinde Hakkânî Örneğinde İşlenişi”, *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi*, 10, (Bahar 2019), 75-97.

alarak bir beslenmeyi seçmesini salık vermekteydi. Doğu Akdeniz Havzası'ndaki bu anlayışın yanı sıra Çin beslenme biçiminin etkisinden de söz edilebilir.

Çin felsefesine göre bedenın işlevi; Ying ve Yang iki temel zıtlığın birliğı ilkesince hareket ederdi. Yiyecekler de bu ilkeye göre sınıflandırılırdı. Beslenirken bu dengenin gözetilmesi şarttı. Ying ilkesine göre yiyeceklerin; dişiliğı, karanlığı, soğukluğu ve edilgenliğı, Yang ilkesine göre besinin; erilliğı, ışığı, sıcaklığı ve etkenliğı dikkate alınmalıydı. Yani soğuk ve nemli yiyecekler Ying, sıcak ve kuru yemekler yang ilkesi esas alınarak bedende yarattıkları etkiye göre sınıflandırılırdı. Bu ilkeleri dikkate alarak beslenmeyen bir insanın hasta olması kaçınılmazdı. Buna göre sıcak ve soğuk yemekler birleştirilirdi. Beden enerjisini iyi bir biçimde dengelemesi için öncelikle soğuk yemekler yenirdi.³ Çin'le kurulan yoğun ticaret ağı sayesinde bu düşüncenin Abbasî toplumunda bilindiğine ve belli etkiler taşıdığına dair düşünmemek için bir sebep görünmemektedir.

Abbasî toplumunda anasır-ı erbaaya göre ölçülü ve bu minvalde sıhhatli beslenmek öncelikli idi. Buna binaen bu mutfakta tazelik ve temizlik her zaman kilit yer tutardı. ”Size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiyin”⁴ İyi ve güzel olanı yiyin buyruğı ve Hz. Peygamberin taze ve günlük yemek tüketin öğüdüyle bir beslenme geleneğı geliştirdi.⁵ Sıhhatli beslenmenin ana ilkesi, ölçülü tüketim ve tercih edilen gıdanın kaliteli olmasıydı. Kısaca kalite ve ölçü en önemli sağlık kuralıydı.

Abbasîler döneminde Müslümanlar, Ortaçağ'da diğer bölgelerle mukayese edildiklerinde sıhhatli bir yapıya sahiplerdi. Bunun bir sebebi temiz, taze ve sıhhatli yemek kadar, bunları belli ölçülerde yemeleriydi. En temel kavramlardan birisi olan ölçülülük, adalet, siyaset, toplum ve fert hayatında olduğu kadar beslenme noktasında da öne çıkıyordu. Bu sebeple sıhhatli yemek, doğru malzemelerin seçimi ve bunların uygun bir biçimde bir araya getirilmesiyle meydana geldiğı gibi, ölçü miktarı da onun niteliğini belirlemekteydi. Bu, sağlıklı ve uzun yaşamının da gereğıydi. Çünkü sağlıklı beslenme klasik idealler olan tutumluluk, ölçülülük ve dengeyle de yakından ilgiliydi.⁶ Abbasî toplumunda bu minval üzerine bir beslenmenin neredeyse şehirli sınıfın büyük çoğunluğu tarafından bilinen bir

3 Süleyman et-Tacir'in Ahbârü's-Sîn ve'l-Hind, adlı eseri Çin'le olan yoğun ilişkileri anlatmaktadır. Süleyman et-Tacir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, (Ahbârü's-Sîn ve'l-Hind), (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012); Alan K. Outram, “Avcı Toplayıcı İnsanlar ve İlk Çiftçiler”, Yemek Damak Tadının Tarihi, haz. Paul Freedman, (İstanbul: Oğlak Güzel Kitaplar, 2007), 35-61; H. D. Miller, “Ortaçağ İslam Mutfağının Doğuşu”, çev. Nurettin elhüseyni, Yemek Damak Tadının Tarihi, haz. Paul Freedman, (İstanbul: Oğlak Güzel Kitaplar, 2007), 140-150; Zeki Tez, Lezzetin Tarihi, (İstanbul: Hayykitap, 2021), 19.

4 Kur'an-ı Kerim, (Erişim 8 Ekim 2022), el-Maide, 5/88; Kur'an-ı Kerim, (Erişim 8 Ekim 2022), Nahl, 16/114.

5 Belazûrî, İmam Ebu Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabbar, Ensabü'l-Eşraf, thk. Muhammed Ya'lavi, (Beyrut: Neşretü'l-İslâmiyye, 2002), II, 390-395; Miller, “Ortaçağ İslam Mutfağının Doğuşu”, 135-136; Rachel Laudan, “İslam Transforms the Cuisines of Central and West Asia, 800-1650 C.E.”, Cuisine and Empire Cooking in the World History, (California: University of California Press, 2013), 132, 139.

6 İbn Seyyar, Ebu Muhammed el-Muzaffer b. Nasr İbn Seyyar Verrak, Kitabü't-Tabîh, ed. Fuat Sezgin, Frankfurt: Institute for the History Arabic-Islamic Science, 2011; a.mlf., Annals of the Caliphs' Kitchens (Ibn Sayyâr al-Warrâq's Tenth-Century Baghdad Cookbook), nşr. Nasrallah, Nawal, E.J. (Leiden: Brill, 2007), 3, 6, 9-11 vd.; Fuzulî, Sıhhatu Maraz, 10-15; İbn Miskeveyh, Tehzibu'l-Ahlak, 40, 148 Nasîrüddîn Tûsî, Ahlâk-ı Nâsirî, 145; Kâtib Bağdâdî, Kitâbü't-Tabîh, 39-45 vd.; Şihâbüddin, Oburlar, 170-173; Koyuncu, “Ahlât-ı Erbaa”, 75-97.

şey olduğunu söylemek mümkündür.

Bu anlayış çerçevesinde beslenmede izlenen en önemli şey, sıcaklık ve soğukluk dengesine dikkat edilmesiydi. Bu sebeple yemekler sunuldukları sıradaki sıcaklıklarından çok vücutta yarattıkları etkiye göre sıcak veya soğuk olarak ikiye ayrılırdı. Çünkü insan bedeni sıcaklığın, soğukluğun, nemlilik ve kuruluğun etkisi altındaydı, afiyette olmak açısından denge zorunlu idi. Buna göre sıcak, soğuk özelliklere sahip yiyecekler birincil, nemli ve kuru hususiyete sahip olanlar ikincil öneme sahipti. Çünkü Ortaçağ'da beslenme, bir yönüyle iyileştirici rol oynardı ve bu yüzden de tıbbi boyutu çok aktif idi. İbn Seyyar'ın eserinin bir kimseye ulaşması durumunda tabibin ilacına ihtiyaç duymayacağını belirtmesi, bunun bir ifadesidir.⁷

Dört mizaç kuramına göre kan, sıcak ve nemli özelliğe sahiptir. Neşeli ve sıcakkanlı mizaca yol açtığı, sarı safranın sıcak ve kuru hususiyeti haiz olup öfkeli mizacı yarattığı düşünülürdü. Kara safra soğuk ve kuru bir özellik taşırdı, melankolik, balgam soğuk ve nemli olmakla soğukkanlı ve uyuşuk bir mizacın nedeni olarak görülürdü. Beslenmenin mevsime ve yaşa göre ayarlanması gerekirdi. Kışın sıcak, yazın soğuk yiyecekler tercih edilmeliydi. Yaz, doğası itibariyle sıcak ve kuru olduğundan ilgili dönemde sarı safra artar ve bu nedenle yazın safra yapıcı sıcak ve kuru yiyecekler yenmemeli, soğuk ve nemli gıdalar tercih edilmelidir. Hasılı sindirim bir tür pişirme işlemi olarak görüldüğünden doğru gıda tercihiyle birlikte ölçülü bir tarzda bir beslenmenin takip edilmesi salık verilmekteydi.

Yaşa göre ise çocukların sıralı bir biçimde beslenmesi gerekiyordu. Yaşla birlikte soğuktan sığa doğru sıcaklığı giderek artan şiddette yiyeceklerle beslenmeli, orta yaştan yaşlılık dönemine doğru ilerledikçe de tersine bir döngüyle sıcaktan soğuğa aşamalı bir şekilde geçilmesi tavsiye edilmektedir.

Pişirmenin gıdanın niteliğini değiştirdiği düşüncesiyle uygun şekilde hazırlanması tavsiye edilmekteydi. Misal, kavurma veya kızartma besini kuruturken, haşlama ise nemlenmesine yol açardı. Bu anlayış çerçevesinde kuru gıdaların haşlanması, nemlilerin ise kızartılmaları veya fırınlanmaları gerekirdi. Bu tarz pişirme yöntemi bedensel sıvı dengesini koruduğu gibi hazmı da kolaylaştırıyordu. Balıklar, doğaları itibariyle nemli ve ıslak olmalarından dolayı kurutulmaları salık verilirdi. Onların aksine kök sebzelerin soğuk ve kuru olmaları ıslatılmalarını gerektirirdi. Pazı gibi yeşil yapraklı sebzeler özellikle de soğanlı bitkiler aşırı nemli olmalarından dolayı kızartılmaları, sağlık dengesi açısından önemliydi. Gene tatlı ve şeker oranı yüksek olan meyvenin dalından koparıldığı gibi sofraya konulması uygun görülmezdi. Bunlar soğuk ve nemli oldukları için bu haliyle tüketilmeleri halinde zararlı olabilirlerdi. En sıcak yiyecekler kuru meyve ve şekerlemeler olup kalorileri de en yüksek yiyeceklerdi. Bu sebeple bunlar ya kurutuluyor ya da pişirilerek uygun şekilde hazırlanıyordu.⁸

Abbasî toplumunda ölçü ekseninde yerleşik hale gelen beslenme tarzında kaç öğün yenilmesi gerektiği üzerine bir standart yoktu. Yemeğin, öğün sayısından ve yenileceği

7 İbn Seyyar, Kitabü't-Tabîh, 3.

8 İbn Seyyar, Kitabü't-Tabîh, 6, 8-12 vd; İbn Cezle, Ebu Ali Yahya b. İsa el-Bağdâdî, Minhâcü'l-Beyân fi mâ yesta'Milühü'l-İnsan, thk. Mahmud Mehdi Bedevi, (Kahire: Camiatü'd-Devli'l-Arabiyye, 2010), 95-97. Fuzulî, Sıhhatu Maraz,10-15; Kâtib Bağdadî, Kitabü't-Tabîh, 45-60 vd.

zamanın öneminden ziyade, ölçüye riayet edilerek yenilmesi daha önemli idi. Söz konusu ölçünün, "açlığın üstünde, tokluğun altında," şeklinde belirlendiği görülmektedir. Câhiz'in aktardığı, "tek öğün akıl, zekâ ve ruh sıhhatini koruyanların beslenmesidir," ifadesinden bir öğünün tavsiye edildiği görülmektedir. Buna karşın dönemin kaynaklarında; kuşluk, öğlen ve akşam yemeği şeklinde anekdotlara rastlanılmaktadır. Çoğunlukla bu dönemde kuşluk zamanında kahvaltı ve gün batımına yakın veya akşam namazından sonra akşam yemeğinin yenildiği görülmektedir.

Mezkûr tavsiyenin yanı sıra yemeğin az yenmesi gerektiği minvalinde argümanın farklı milletlerin beslenme biçimleriyle mukayese edildiği ve örneklerle desteklendiği görülmektedir. Bu minvalde,

"Aşırı yemek akılları küçük düşürür. Hintlilerin ömrü uzun, Arapların bedenleri sağlıklı olmuştur. Perhiz ilaçtır, Arapların zihinlerini açık, hislerinin iyi olması, manastıra kapanan ruhbanların sağlıklı olmaları ve hekime ihtiyaç duymamaları ne eklem ağırları ne de şişkinlik yaşamamalarının sebebi, az yemeleridir. Ey oğul, doksan yaşına gelmeme rağmen bir dişim eksilmedi, bir kemiğim yerinden oynamadı, bir sinirim gevşemedi ne bir kulak çınlaması bildim ne bir göz yaşarması ne de bevl akıntısı bildim. Bütün bunların sebebi az yemektir. Eğer yaşamayı seviyorsan yolu budur."

Buna karşın oburluk ise çokça yerilmiştir. "Oburluk hastalıktır. Oburluk hastalığa, o ise ölüme yol açar, kendi kendinin katili olma, Oburluk kıvrak zekâlılığın düşmanıdır."

Arkadaşı gezemediğinden şikâyet edince, "Karnında yirmi hamalın taşıyacağı kadar yük varken, nasıl yürüyebilirsin", cevabıyla iğnelendiği görülmektedir.⁹

Az yeme noktasında, "Yemeğini azalt ki rahat uyuyasın, nice bir lokma bir lokmayı engeller." Bu meyanda Lokman Hekim'e, "Elindeki yiyeceği atman, onu tok karna yemenden daha hayırlıdır" sözü atfedilmektedir. Yemek üstüne yemek yemenin sağlıksız olduğu düşüncesi görülmektedir. Buna karşın aç kalmak önemsenen bir durum haline gelmiştir. Açlık hem tedavi edici hem de yemekten alınan lezzeti arttırma açısından tavsiye edilmiştir.

Yine bu konuda, "Ancak hazmedebileceğin kadarını ye, sindiremediğini yediğinde sen onu değil, o seni yer. Bedenin rahatlığı az yemede, dilin rahatlığı az konuşmadadır."¹⁰ Hastalık, yaşla ilgili görülmeyip acıkmadan art arda yemenin bir sonucu şeklinde yorumlanmaktadır. Sağlıklı kalmanın en önemli ölçütü, yeme içmeyi azaltmaktır. Çok yemek, ferdin kendi dünyasını yıkması şeklinde yorumlanmaktadır. Hikmet ve irfan sahiplerinin az yemeyi hayatlarının düsturları haline getirdikleri ve onu da tavsiye ettikleri görülmektedir. Onların sıhhatli muhakemenin yolunu, az veya ölçülü yemede gördükleri anlaşılmaktadır. Beslenme onlar için akıllarını güçlendirmenin bir vesilesi idi. Bunu da ölçülü bir şekilde alışkanlık haline getirmenin gayretinde olmuşlardır. Az yeme onların hayatlarının bir parçası olmuş, yaşam biçimleri haline gelmiştir. İlim sahibi olabilmenin

9 Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysi, Buhalâ, thk. Taha el-Haciri, (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1981); a.mlf., Cimriler. çev. Zehra Güney Gökdemir. İstanbul: Şule Yayınları, 2012), 120, 126; Şihâbuddin, Oburlar, 172-174.

10 Câhiz, Cimriler, 127; Şihâbuddin, Oburlar, 172-174.

yolunun, az veya ölçülü yemekten geçtiği düşüncesi bulunmaktadır. Az yemenin ölçüsünün ne olabileceği hakkında net bir beyan yoktur. Bu konuda ölçünün bireysel olduğu, kişinin kendisini tanıyarak bir ölçü belirlenmesi istenmiştir.

Yemeğin insanı sarhoş ettiği, uyuşturduğu, hareketsizleştirdiği beyni ve damarları sulandırdığı ve halsiz bıraktığı konusunda bir düşünce vardır. Yemeğe aşırı düşkünlük salgılarda bir dengesizliğe yol açabilirdi. Bundan dolayı, *"Ne çok ne de az ye, iştahsız yeme, iştahsız yemek, iştahlı yemekten daha zararlıdır. Yani acıkmadan yemek yememelidir."* Az yeme konusunda son olarak, *"Ağız insanın bir parçasıdır ona hareket gerektiği gibi, onu dinlendirmek de şarttır"* tavsiyesinde bulunmaktadır. Arkadaşı gece ağrıyan dişinden bahsedince, *"bir dişinin ağrmasına şaşırdım, bu kadar öğütmeye ne dayanabilir, Suriye değirmeni bile bu kadar öğütme karşısında dayanamaz. O bile çürüyor ve yoruluyor. Kendine karşı nazik ol"* iğneleme ve tavsiyelerinde bulunulduğu görülmektedir.

Abbasîlerde tıbbın, felsefenin ve dinin bedene dair görüşlerinin birbirlerini tamamlayıcı oldukları ve bunun ise beslenme kurallarını pekiştirdikleri görülmektedir. Basit ve tek öğünle beslenme tavsiyesi bunun bir neticesidir. Daima bedensel arzulara yenik düşmenin şahsiyetli bir insana yakışmadığı, oburluk ve müşkülpesentliğin maddi, manevi yıkıcı olduğu, hikmet sahiplerinin bu yöndeki çabalarıyla dengeli bir beslenmenin ortaya çıktığı görülmektedir. Bütün kadim gelenek az yemeyi överken, çok yemeyi yermiştir. Çünkü yemeğe aşırı düşkünlük salgılarda bir dengesizliğe yol açabilirdi. Bunun ise insanı bir bütün olarak etkilemesi mümkündü. Bu farkındalıkla hareket edenler günde bir öğün yemek yemeyi adet haline getirmenin gayreti içerisinde olmuşlardır.

Dengeli beslenmeyle birlikte bazı durumlarda yemek yenilmesi tavsiye edilmemektedir. *"Sakin içkinin üstüne yemek yemeyin. İçkinin ilacı sudur. İçki hazımsızlık yapar. Hazımsız yemek ölüme davetiye demektir. Hacamat yaptıktan, kan aldırdıktan ve hamama gittikten sonra yemek yemeyin. Yaz boyunca hafif şeyler yiyin, özellikle de etten uzak durun."*

Yeme biçimi üzerine de birtakım tavsiyeler verilmektedir. *"İyi çiğnemek bel kemiğini sıkılaştırır, dişleri güçlendirir, diş etlerini tabaklandırır ve diş köklerini gıdalandırır. Çok çiğnemek dişlerin ömrünü uzatır ve kuvvetlendirir, diş etlerini ovalar ve köklerini besler. Dişleri bazen çiğnemekten muaf tutmak onları dinlendirir."* Beslenmede hareketli ve neşeli olmanın bir diğer önemli husus olduğu görülmektedir.

Yemekle birlikte su içilip içilmemesi noktasında ihtilaf vardır. *"Kim yemekte su içmezse ne kadar yediğini anlayamaz, ne kadar yediğini bilmeyen kişi hazımsızlıktan kurtulamaz,"* savına karşı, *"yemek yerken çok su içilmez. Çünkü su yemekten alıkoyar. Bu ahmaklığın kendisidir,"* tezi öne sürülmektedir. Bir başkası, *"insanlar yemek üstüne su içerlerse hazımsızlık çekmezler, az su içerlerse hazımsızlık çekerler. Hekimler benim doğru söylediğimi bilirler, ama bunu açıkça söylemekten imtina ederler, çünkü bunu açıkça söylemeleri halinde işsiz kalır, kazançlarından olurlardı."* Araplar, *"hazmettirici sudur, bunda çok iyilik vardır."*¹¹ Bizde de *"Ye yağlıyı iç suyu donarsa donsun, ye tatlıyı içme suyu yakarsa yaksın,"* darbimeseli yaygın bir kabul haline gelmiştir.

Ortaçağ İslam gastronomisinde belli gıdaları aşırı yemenin veya bunlara düşkün olmanın

tehlikeli olduğu görüşü, hep konuşulan konular arasındaydı. Anasır-ı erbaa bağlamında oluşan denge kaygısından hareketle bazı gıdaların aşırı tüketilmemesi öngörülmekteydi. Bunlar dönemin tıp, felsefe, din ve gastronomi teorileriyle oluşmuş kurallardı. Özellikle de etin ne kadar tüketilmesiyle ilgili de birtakım kanaatler vardı. Dönemin kaynakları etin hem müspet hem de menfi yönüne vurgu yapmaktadır. Bu minvalde, ”*Et müptelası içki müptelası gibidir. Mezbahalardan uzak durun. Et, kırmızı ölümdür. Erkeklerin ve kadınların çökmesine, helak olmasına sebep olan et ve içki, kadınları da zaferan ve altın helak etmiştir,*” ifadelerine yer verilmektedir.¹² Tabi bunda dönemin tıp anlayışı etkendi. Fazla et tüketmenin beden üzerinde olumsuz etki yapacağı düşünülürdü ve dengeyi bozacağından dolayı kaygı duyulurdu.¹³

Abbasîler döneminde gıdanın rengi, besin değerini gösterdiği gibi ruhi, semavi özelliğini ve iyileştirici yönünü de yansıtmaktaydı. Kırmızı renklilerin kana, siyah türünde ürünlerin kara sevdaya, yine bu tür gıdaların melankoliye iyi geldiği, sarımsı renklerin sarılık hastalığını tedavi edici ettiği yönünde düşünceler bulunmaktaydı. Mustarip kişiler için hazırlanan besinlerde mezkûr hususlar dikkate alınmalıydı.¹⁴ Bu dönemde sıhhat açısından bulgur, turp, lahana ve benzeri özellikteki yemeklerin soğuk alınmaları önerilmektedir. Sıcak yemek öldürücü olabilir, kısır yapabilir, dışkıya kan karıştırılabilir, düşüncesinden hareketle özellikle belli hastaların bunları soğutarak yemeleri gerekirdi. Kuru ve yaş hurma çekirdeklerinin karındaki yağları toplayıp böbrekleri sıcak tuttuğu, develerin bu çekirdekleri yediklerinden dolayı bol süt verdikleri düşünülmekteydi. Bu sebeple hurmanın çekirdeğiyle yenilmesi tavsiye edilirdi.¹⁵

Beslenme Uzmanlığı ve Mutfak Literatürü

Abbasîler döneminde meydana gelen mutfak sanatıyla birlikte bu alan müstakil bir disiplin haline geldi ve mezkûr konuda kayda değer ölçüde beslenme uzmanlığı ve gastronomi literatürü oluştu. Bu disiplin, İslam medeniyetine tevarüs eden birikimin bir merkezde buluşturulmasıyla ve işlenmesiyle birlikte Arapların kendi gelenekleri ve Hz. Peygamberin bu anlamdaki öğütleriyle inşa edildi. Bu terkip üzerine yeni eserler yazıldı ve gastronomi yazın geleneği teşekkül etti.

Abbasîler döneminde beslenme ve besin uzmanlığı önemli bir seviyeye ulaştı. Gerek günlük konuşmalarda, edebiyat türü eserlerde, adap kitaplarında, tıp eserlerinde beslenme ile ilgili temel bilgilere sahip olmak yazısız bir kurala, kültüre dönüştü. Tahılların, bitkilerin fayda ve zararları hakkında geniş bir terminoloji doğdu. Tıp kitaplarında olduğu gibi mutfak ile ilgili eserlerde de yemek sağlık dengesi üzerine bilgiler yer almaya başladı. Hatta adap edebiyatında ve sosyal hayatı yansıtan pek çok Ortaçağ metninde yemek ve sağlık üzerine tartışmalara yer verildi.¹⁶

12 Câhiz, Cimriler, 119-120; Şihâbuddin, Oburlar, 172-174.

13 Câhiz, Cimriler, 119-120; Şihâbuddin, Oburlar, 172-174; Miller, “Ortaçağ İslam Mutfağının Doğuşu”, 135-150.

14 Fuzulî, Sıhhatu Maraz, 10-15; Lilia Zaouali, Ortaçağ'da İslam Mutfağı, çev. Barış Baysal, (İstanbul: RGK Yayınları, 2016), 17-45; Miller, “Ortaçağ İslam Mutfağının Doğuşu”, 140-155.

15 Câhiz, Cimriler, 114-115 vd.

16 Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysi, Kitâbü'l-Hayevan, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetu Mustafâ el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, 1943), II, 357-358;

Beslenme uzmanlığı, hijyen, tıp ve mutfak sanatları hakkında hemen her şeyi içermekteydi. Beslenme geleneği ve kuralları beslenme yasakları kadar yaygın bilgi kaynağını kapsamaktaydı. Bu dönem beslenme uzmanlığındaki tartışmalar sadece mutfak sanatı üzerine olmayıp, yiyecek ve içeceğin fayda ve zararlarını da kapsayıcı olmaktadır. Bu kapsamda yazılan eserlerde; evcil hayvanlar, av kuşları, balık, kuş yumurtası, tahıl, sebze, meyve, süt ve ürünleri, ot ve baharatların yararları ilgili detaylı izahlar vardır. Bunlar gıdanın haiz olduğu özelliğine hazırlama yöntemlerini, pişirme ve gibi hassasiyetleri de kapsayıcıydı.¹⁷

Beslenme uzmanlığının doğmasında ve gelişmesinde her alanda olduğu gibi hanedan ve üyeleri öncü oldu. Onların yanı sıra bürokrasi, tüccar, orta sınıfın önemli bir kısmı da bu alana katkıda bulundular. Bu kesimlerin sağlıklarına dikkat etmelerinin sonucu olarak besin uzmanlığı gelişmeye başladı. Onlar sahip oldukları avantajlarla bu alanı beslediler. Özel aşçıları, hizmetçileri hekimlerin öngördükleri şekilde yemek hazırlarlardı. Çünkü hekimlerin halifeler üzerinde büyük nüfuzları vardı. Hekimler müsaade etmedikçe sofraya bir şey konmazdı. Misal, balığın ana yemek olduğu durumlarda, hekim halife için, sirke, kimyon, sedef otu ve hardaldan oluşan bir sos hazırlardı. Halifeler, hekimleri olmadan sofraya oturmama gibi adetler edinmişlerdi. Hârûnürreşîd'in hekiminin olmadığı bir zamanda sofraya oturmadığı, telaşlandığı ve kendisini beklediği anlatılmaktadır. Mu'tasım, hekimi Yahya b. Masaveyh'in kendisine yazdığı yemek kitabına göre beslenirdi. Halife Mu'tazıd, Ahmed b. Tayyib Serahsi'nin astrolojiyi dikkate alarak yazdığı kitaba uyardı.¹⁸

Bunun sıradan insanlar arasında bile kültürel birtakım yansımalarının olduğu görülmektedir. Popüler bitkisel ilaçlar pek çok evde bilinir ve hazır tutulurdu. Yemeklerin sağlık üstüne olan etkisi ve zararları az çok herkesçe bilinirdi. Bir besinin tüketilme gerekçesi olarak fayda-zarar ve denge göz önüne alınırdı. Şehirli insanların bu konularda geniş birikime sahip olduklarını bunu hayatlarının bir parçası haline getirdikleri söylenebilir.¹⁹

Doğu Akdeniz Havzası'nda yemek tarifı yazma geleneği Babillere kadar gitmektedir. Bu coğrafyanın eski sakinleri olan Nabatîler/Keldanîler üzerinden pratik anlamda bunların bilinme/taşınma ihtimali bulunmaktadır. Bu birikim üzerinden kendilerini inşa eden Abbasîlerde de aşçılık özel bir araştırma konusu haline geldi ve gastronomiye duyulan ilgi neticesinde önemli bir yekûn tutan eser ortaya çıktı. Aynı zamanda bunlar, İslam dünyasının önemli merkezlerinde de yayılmaya ve bilinmeye başladılar. Böylece mutfak literatürü

Câhiz, Cimriler, 76 vd; İbn Cezle, Minhâcü'l-Beyân, 95-97; İbn Zühr, Ebû Mervan Abdülmelik b. Zühr b. Abdülmelik, Kitâbü'l-Ağdiye, thk. Garcia Sanchez, (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Cientificas Instituto de Cooperacion Con el-Mundo Arabe, 1992), 9-15, 31, 43; İbn Butlan, Ebû'l-Hasan Muhtâr b. Hasen b. Abdun b. Sa'dun b. Butlan, Da'vetü'l-et-Tibba Safhat mine'l-Edebi't-Tibbiyyi'l-Arabi, thk. İzzet Ömer, (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 2004).

17 İbn Seyyar, Kitâbü'-Tabîh, 7-12, 26-33; İbn Zühr, Minhâcü'l-Beyân, 9-11, 30-35, 95-110 vd; Katîb Bağdadî, Kitâbü'-Tabîh, 39-42.

18 İbn Seyyar, Kitâbü'-Tabîh, 26; İbn Nedim, İbn Ferec Muhammed b. İshak, el-Fihrist, thk. Eymen Fuad Seyyid, (London: Müessesetu'l-Furkan li't-Turasi'l-İslamî, 2009), 367.

19 Gerek ağdiye kitaplarının sayısı ve gerekse Abbasî döneminin entelektüel dünyasını yansıtan eserler toplumun yemek bilinci hakkında fikir vermektedir. Câhiz, Cimriler, 1981; a.mlf., Kitâbü'l-Hayevan, 1943; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî, Uyunü'l-Ahbar, (Beirut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ty.); İbn Nedim, Fihrist, (2009); İbn Zühr, Kitâbü'l-Ağdiye, (1992).

üzerine kayda değer bir sayıda eser vücuda geldi. İbn Rezin et-Tücibi'nin "Binlerce insanda mutfağa dair meşhur olan kitaplarla sınırlandırılmış eser gördüm"²⁰ deyişi de bu ilginin bir yansımasıdır. Öyle ki 15. yüzyıla kadar Arapça yemek kitabı sayısının dünyanın geri kalan diğer bütün dillerinde yazılan yemek kitaplarından sayıca fazla olduğu iddia edilir.²¹

Abbasîler döneminde yemek kitapları 8. yüzyılın sonundan itibaren yazılmaya başladılar. Bunları ele alan yazarlar, tıp ve beslenme alanlarında eğitilmiş, yetenekli derleyici olmalarının yanı sıra çağının diğer bilimleriyle de hemhal idiler. Halifeler ve hanedan üyeleri kendileri için yemek kitapları hazırlatmışlardır. Şehzade İbrahim b. Mehdi sadece bir gurme değil, aynı zamanda yemek tarifleri üzerine de yazan bir kişiydi. Onun dışında Ali b. Yahya el-Müneccim, İbn Hurdazbih, Yahya b. Ebu Mansur el-Mevsili gibi şahıslar da bu anlamda eser yazmışlardır. Halife Vasık, Huneyn b. İshak'tan kendisi için böyle bir kitap yazmasını istemiştir. Halife, İlaçlar, sakinleştiriciler arasındaki farklar üzerine, insan bedenindeki organları detaylandırmasını betimlemesini talep etmiştir. Mu'tasım, için Yahya b. Masaveyh ve Mu'tazid Ahmed b. Tayyib için Serahsi yemek kitabı yazmıştı. Mesudi'nin de yemek üzerine bir eser yazdığı bilinmektedir. Onların yanı sıra kendileri için yemek kitabı hazırlatan soylulara da rastlanmaktadır. Genel olarak "Kitab'ül Ağdiye" adıyla yazılan gıdanın faydasını ve zararını izah eden kitaplar, halifelerin ve soylu kesimlerin sağlıklı beslenmelerine yöneliktir.²²

9. yüzyılda mutfak literatürü daha da gelişti ancak ne bu dönemden ne de 8. yüzyıldan herhangi bir eser günümüze ulaşmadı. İbrahim b. Mehdi, Ahmed el Bermeki'ye ait Kitab el Tabih el Latif, Kitab fedailil el sıkbaç eserleri kayıp eserlerden birkaçıdır. 8. ve 9. yüzyıla ait mutfak literatürünü, bu dönemlere ait yıllıklar, tarih kitapları ve ansiklopediler ile 10. yüzyıl ve sonraki dönemde ele alınan eserler aracılığıyla bilme imkânı vardır. Câhiz ve İbn Nedim gibi dönemin yazarlarının bunları referans olarak göstermeleri en azından onların varlığından haberdar olmamızı sağlamaktadır.²³

Abbasî gastronomisi mutfak üzerine yazılan eserlerle sınırlı değildir. Bu döneme ait; meseller, anekdotlar, gösterişli sofralar ve eşsiz yemek tasvirleri, sofrada kuralları, gıdanın kalitesi ve kaynağı üzerine yazılı kaynaklar bu alanla ilgili önemli ölçüde fikir vermektedir. Gene edebi ve bilimsel kaynaklar da yemek kitaplarını daha iyi anlamayı, Abbasî toplumunun tercih ettiği gıdayı bilmede yardımcı olmaktadır.

Seyyahların da mutfak literatürüne katkıları yadsınamaz. Onlar lezzete olan düşkünlükleriyle farklı yiyecek ve bitkileri keşfetmek için yollara düşmüşlerdir. 9. yüzyılın seyyahı, Çin, Muskat, Mali, Hindistan'a ve buradaki adalara seyahat etmiştir. Seyyah,

20 İbn Rezin et-Tücibi, Ebu Hasan Ali b. Muhammed, Fadaletü'l Huvan fi Tayyibati't-Taam ve'l-Elvan, (Beirut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1984), 34.

21 İbn Nedim, 367; Ayrıca bkz. Charles Perry, Lilia Zaouali'nin Ortaçağ'da İslam Mutfağı eserine yazdığı Önsöz'de, "1400 öncesi Arapça yemek kitaplarının sayısı, dünyanın tüm diğer dillerindeki yemek kitaplarının toplamından fazladır," iddiasındadır. Zaouali, Ortaçağ'da İslam Mutfağı, 7; Charles Perry, "Middle Eastern Food History", Food in Time and Place, ed. Paul Freedman, (California: University of California Press, 2014).

22 İbn Nedim, 367 vd; İbn Zühr ve benzerlerinin yazdığı Kitab'ül Ağdiye eserleri önemli bir yekûnu tutmaktadır. İbn Zühr, Kitâbü'l-Ağdiye, 9-15, 31, 43.

23 Câhiz, Buhalâ, (1981); Kitâbü'l-Hayevan, (1943); İbn Kuteybe, (t.y.); İbn Nedim, (2009).

palmye'den yapılmış şarabı tattığını, bunun mayalanmaksızın doğal bir şekilde şaraba dönüştüğünü, sıvı palmyeden çıkartıldığı esnada bal gibi tatlı, biraz bekletildiğinde şaraba, birkaç gün beklediğinde ise sirkeye dönüştüğünü belirtmektedir. Bu ilgi, onun bir gurme olarak farklı zevklerin peşinde koştuğunun da bir yansımasıdır. Dönemi betimleyen bu eserlerin, kibar kesiminin merakını gidermeye yönelik bir çabanın sonucunda ortaya çıktıkları görülmektedir. Bu döneme ait seyahatnameler ve benzeri edebi eserler olarak Bağdat'ta oldukça popüler eserler olarak ilgiye mazhar olurlardı.²⁴ 9. yüzyılın en önemli entelektüeli olan Câhiz da bu bağlamda önemli anekdotlar paylaşmaktadır. Bütün bu eserler günümüzün gastronomi yayınlarını andırmaktadır.²⁵

Abbasî mutfak literatürünü kapsayan ve günümüze ulaşabilen en eski eser, 10. yüzyılda yazılan İbn Seyyar el-Verrak'ın Kitabü'l-Tabih adlı eseridir. Hamisi zevk sahibi bir kibar olup, bunun Halep Hemdani şehzadesi Seyfu'l-Devle olma ihtimali vardır.

İbn Seyyar, Abbasî öncesi ve bu dönem birikimini derleyip değerlendirmiş, bu dönemdeki tıp âlimlerinin eserlerinden beslenmiştir. İbn Seyyar'ın beslendiği kaynaklar arasında hanedan ailesinden veya onların hizmetçileri de vardır. Yine dönemde yazılan ve günümüze ulaşmayan pek çok eseri kendisine kaynak yapmıştır. İbn Seyyar, pratik bilgi ve öz tarifler vermekten ziyade ansiklopedik bir eser kaleme almıştır. Eseri günümüzde Ortaçağ'ın yemeklerine meraklı olan birisi için mutmain eden geniş ayrıntıları haiz değildir. İbn Seyyar, beslenme niteliğini önceleyerek, gıda ürünlerinin dökümünü çıkarmış, mutfak donanımı ile pişirme araçlarının doğru kullanımı ile ilgili gerekli kurallar ve talimatların yanı sıra gıdalara nasıl muamele edileceği, aşçının hüneri, masa kuralları hakkında kurallara yer vermiştir. İbn Seyyar, dönemin ruhuna uygun olarak tariflerini şiir ve mesellerle tasvir etmektedir. Anlattığı meseller, karmaşık pişirme usullerinin anlaşılmasını, yemeğin görsel, tat ve koku açısından iyi şekilde bilinmesini sağlamaktadır.²⁶

İbn Seyyar'ın eseri sadece yazıldığı yüzyılı değil, önceki birikimi haiz ve sonraki dönemlerde yeniden ele alınıp işlenmesi, istinsah edilen dönemlerde yeni eklemelerle birlikte birkaç yüzyılı ifade eden eser olması bakımından önemlidir. Bu açıdan birkaç yüzyılın yemek alışkanlıklarını onun eseri sayesinde görebilme imkânı vardır. Eseri hem değişimi hem de sürekliliği yansıtması bakımından da bir ehemmiyete sahiptir. Onun eseri başta Bağdat olmak üzere, Irak coğrafyasının tamamını, İran, Suriye, Mısır, Mağrip, Endülüs ve Anadolu coğrafyasındaki yemekler hakkında da fikir vermektedir. Eser, başta saray yemek geleneğini, onların yanı sıra aristokrat, şehirli, tüccar, asker ve ilmiye sınıfının yemek hakkında ilgilerini yansıtmaktadır.²⁷

İbn Seyyar eserinin önemi için, “و قد سميت هذا الكتاب الوصلة الى الحبيب ليستغنى به عن علاج) (الطبيب)²⁸ bir dosta ulaştığında o kişinin tabibin ilacına ihtiyaç duymayacağını” beyan ederek

24 Câhiz, Cimriler, 30-42,81 vd.; a.mlf., Kitâbü'l-Hayevan, (1943); Süleyman et-Tacir, (2012); Şihâbuddin, Oburlar, (2009); İbn Abdirabbih, Şarlatanlar, Deliler, Cimriler ve Asalaklar Kitabı, çev. Erkan Avşar, (İstanbul: BS Yayınları, 2012).

25 Câhiz, Cimriler, 52, 76, 111, 129 vd.; a.mlf., Kitâbü'l-Hayevan, I-II, 1943; a.mlf., et- Tebessur bi'Ticare, çev. Mahfuz Söylemez, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 42/1, (2001), 305-332.

26 İbn Seyyar, Kitabü't-Tabih, 18-27; Nasrallah, Annals of the Caliphs' Kitchens, 3-11.

27 Zaouali, Ortaçağ İslam Mutfağı, 7-14.

28 İbn Seyyar, Kitabü't-Tabih, 18-21; Nawal Nasrallah, Annals of the Caliphs' Kitchens (Ibn Sayyâr al-

eserinin sahip olduğu kıymeti ve amacını bizzat izah etmektedir.

Bağdat'ta "Kitabü'l-Ağdiye" olarak bilinen gıdaların yarar ve zararlarını tartışan eserler de revaçtaydı. İbn Butlan, *Da'vetü'l-et-Tıbbı Safhat mine'l-Edebi't-Tıbbiyyi'l-Arabi*²⁹, İbn Cezle, *Minhâcü'l-Beyân fi mâ yesta'Milühü'l-İnsan*³⁰ ve İbn Zühr, *Kitâbü'l-Ağdiye*³¹ adlı eserler Bağdat'ta devam eden mutfak geleneğini yansıtmaktadırlar. Bunların pek çoğu; temel gıdalar, tahıllar, meyve ve sebze, çiçekler, kokular, baharatlar, süt ve ürünleri tafsilatlı bilgiler sunmaktadır. Yine bunlar şarap ve şerbet türleri, çeşitli kuşların yumurtaları, evcil ve yabani kuşların etleri, diğer hayvanlar, balıklar ve onlardan yapılan yiyecekleri kapsayıcı eserlerdir. İnsan sağlığını bir bütün olarak etkileyen her konuyu ele alan bu eserler; hareketli bir yaşamı, tat alma dokusunu, içki ve muhabbeti, ölçülülüğü, aşırılığı, uyku oranı ve benzeri konuları içermektedir.

13. yüzyılın yemek kitaplarında aşçılık yeni bir kimlik kazandı. Aynı zamanda bu dönemin yemek kitapları Müslüman toplumların çeşitliliğini yansıtmaktadır. Bu durum, yemek adlarının belli şehirleri, bölgeleri, etnik ve dini grupların eğilimlerini çağrıştırmasında görülebilmektedir. Bu dönemde herhangi bir bölgede yöresel mutfağın yanı sıra çeşitli mutfaklar da söz konusudur.

13. yüzyılın önemli yemek kitabı yazarlarından birisi Katib Bağdadî olup, *Kitabü't-Tabih* adlı bir eser yazmıştır. Onun eseri, hem Bağdat yemek geleneğini sürdürmesiyle ve hem geçen yüzyıllar içinde o yemek kültürünü görmeyi sağlaması hem de yaşanan değişimi göstermesi bakımından önemlidir.

Katib Bağdadî'nin eseri, Ortaçağ Müslüman toplumda öne çıkan özellikleri yansıtmasıyla birlikte öncekilerin kurallarını sürdürmekte ve bir anlamıyla Abbasî gastronomi yazma geleneği ile mutfak kültürünü korumaktadır. Onun eseri, eski geleneğin devamını yansıtmakla birlikte genişleyen İslam coğrafyasında kültürel çeşitliliği ve gastronomi zenginliğini içermektedir. Onun eseri pek çok coğrafyada mutfakta ana kaynak haline gelmiştir. Eserini kendisine temel alan her yazar yaşadığı zemin ve zamanda onu yeniden ele alarak işlemiştir. Gene bu eseri dikkate alan her millet kendi döneminin damak tadına uygun bir biçimde ve dahi kişisel ağız tadına uyumlu tarifler de eklemekten geri durmamıştır.³²

Sonuç

Geleneksel dünyada pek çok şey işte ölçüyle yani itidal ile irtibatlandırılır. İtidalin insanın sağlık dengesini korumada öne çıktığı görülür. İtidalli bir beden; sıcak, soğuk, nemli ve kuruluk dört mizacın dengelenmesi anlamına sahiptir. Beslenme biçiminin de bu

Warrâq's Tenth-Century Baghdad Cookbook), E.J. (Leiden: Brill, 2007), 3.

29 İbn Butlan, Ebü'l-Hasan Muhtâr b. Hasen b. Abdun b. Sa'dun b. Butlan, *Da'vetü'l-et-Tıbbı Safhat mine'l-Edebi't-Tıbbiyyi'l-Arabi*, thk. İzzet Ömer, (Dârü'l-Fikr: Dımaşk, 2004).

30 İbn Cezle, Ebu Ali Yahya b. İsa el-Bağdâdî, *Minhâcü'l-Beyân fi mâ yesta'Milühü'l-İnsan*, thk. Mahmud Mehdi Bedevi, (Camiatü'd-Devli'l-Arabiyye: Kahire 2010).

31 İbn Zühr, Ebû Mervan Abdülmelik b. Zühr b. Abdülmelik, *Kitâbü'l-Ağdiye*, thk. Garcia Sanchez, (Consejo Superior de Investigaciones Cientificas Instituto de Cooperacion Con el-Mundo Arabe: Madrid 1992).

32 Kâtib Bağdadî, *Kitabü't-Tabih*, 39-45 vd.

kuram esas alınarak düzenlenmesinin kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır.

Abbasî toplumunda dört mizaç unsuruna göre ölçülü ve bu minvalde sıhhatli beslenmenin öncelikli olduğu görülmektedir. Bu dönemde itidal/ölçülülük; adalet, siyaset, toplum ve fert hayatında olduğu kadar beslenmede başat kavramlardandı. Abbasî toplumunda bu minval üzerine bir beslenmenin neredeyse şehirli sınıfın büyük çoğunluğu tarafından bilinen bir şey olduğu, döneminden kaynaklarından gözlemlenebilir.

Abbasî toplumunda ölçü ekseninde yerleşik hale gelen beslenme tarzında, yemeğin ölçülü yenilmesi bu maksadın yerine gelmesini sağlıyordu. Bu gaye neticesinde oburluğu ve yemeğe düşkünlüğü tenkit eden düşünürler, itidalli bir beslenmenin yerleşmesinde etkili oldular. Bu çerçevede hareket eden şehirli toplumların günde bir öğün yemek yemeyi adet haline getirmenin gayreti içerisinde oldukları söylenebilir.

İtidalin bir diğer yönü bazı gıdaları aşırı tüketmemek ve bunlara düşkün olmamakla ilgiliydi. Abbasî toplumunda belli gıdaları aşırı yemenin veya bunlara düşkün olmanın tehlikeli olduğu görüşü dört mizaç teorisine dayanırdı. İnsan bedenini dengede tutma kaygısı burada öne çıkmaktadır.

Abbasîler döneminde gastronominin sanat haline gelmesiyle birlikte yemek üzerinde çalışılan müstakil bir alan haline geldi. Bunun isekapsamlı bir beslenme uzmanlığı literatürünü meydana getirdiği görülmektedir. Eski ve yeni birikim bir merkezde buluşturularak yeniden işlendi ve yeni eserler yazıldı ve gastronomi yazın geleneği oluştu. Gastronomiye duyulan ilgi neticesinde önemli bir yekûn tutan eserin ortaya çıktığı görülmektedir. Aynı zamanda bunlar Müslüman dünyanın önemli merkezlerinde de yayılmaya ve bilinmeye başladılar.

Kaynakça

Belazûrî, İmam Ebu Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabbar. *Fütühü'l-Buldan*. thk. Abdullah Tabbai. Beyrut: Müessesetü'l-Mearif, 1987.

Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysi. *Buhalâ*, thk. Taha el-Haciri. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1981.

a.mlf., *Cimriler*. çev. Zehra Güney Gökdemir. İstanbul: Şule Yayınları, 2012).

a.mlf., *Kitâbü'l-Hayevan*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetu Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, 1943.

a.mlf., *et- Tebessur bi'Ticare*, çev. Mahfuz Söylemez, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 42/1, (2001), 305-332.

Freedman, Paul. "Yeni Bir Mutfak Tarihi". *Yemek Damak Tadının Tarihi*. haz. Paul Freedman. 7-33. İstanbul: Oğlak Güzel Kitaplar, 2007.

Fuzulî. *Sıhhatu Maraz*. çev. Kemal Küntaş. İstanbul: İbn-i Sina Yayınları, 2017.

Grimm, Veronika. "El Altında Duran Güzel Şeyler, Antik Yunan ve Roma Dünyasının Damak Tatları". *Yemek Damak Tadının Tarihi*. haz. Paul Freedman. 63-97. İstanbul: Oğlak Güzel Kitaplar, 2007.

İbn Abdirabbih. *Şarlatanlar, Deliler, Cimriler ve Asalaklar Kitabı*. çev. Erkan Avşar.

İstanbul: BS Yayınları, 2012.

İbn Butlan, Ebü'l-Hasan Muhtâr b. Hasen b. Abdun b. Sa'dun b. Butlan. *Da'vetü'l-et-Tıbbı Safhat mine'l-Edebi't-Tıbbiyyi'l-Arabi*. thk. İzzet Ömer. Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 2004.

İbn Cezle, Ebu Ali Yahya b. İsa el-Bağdâdî. *Minhâcü'l-Beyân fi mâ yesta'Milühü'l-İnsan*. thk. Mahmud Mehdi Bedevi. Kahire: Camiatü'd-Devli'l-Arabiyye, 2010.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî. *Uyunü'l-Ahbar*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ty.

İbn Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub. *Tehzibu'l-Ahlak/Ahlaki Olgunlaştırma*. çev. Abdulkadir Şener-İsmet Kayaoğlu-Cihad Tunç. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.

İbn Nedim, İbn Ferec Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*, thk. Eymen Fuad Seyyid. London: Müessesetu'l-Furkan li't-Turasi'l-İslâmî, 2009.

İbn Rezin et-Tücibi, Ebu Hasan Ali b. Muhammed. *Fadaletü'l Huvan fi Tayyibati't-Taam ve'l-Elvan*. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1984.

İbn Seyyar, Ebu Muhammed el-Muzaffer b. Nasr İbn Seyyar Verrak. *Kitabü't-Tabîh*. ed. Fuat Sezgin. Frankfurt: Institute for the History Arabic-Islamic Science, 2011.

a.mlf., *Annals of the Caliphs' Kitchens (Ibn Sayyâr al-Warrâq's Tenth-Century Baghdadi Cookbook)*. nşr. Nasrallah, Nawal, E.J. Leiden: Brill, 2007.

İbn Zühr, Ebû Mervan Abdülmelik b. Zühr b. Abdülmelik. *Kitâbü'l-Ağdiye*. thk. Garcia Sanchez. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Cientificas Instituto de Cooperacion Con el-Mundo Arabe, 1992.

Kâtib Bağdadî, Muhammed bin Hasan bin Muhammed bin Ali bin İbrahim İbnu'l Kerim. *Kitabü't-Tabîh*. thk. Kasım Samirai. London: Dârü'l-Verrak, 2014.

a.mlf., *Kitâbü't-Tabîh*. çev. Nazlı Pişkin. İstanbul: Kitapyayınevi, 2009.

Koyuncu, Zeynep. "Ahlât-ı Erbaa/Humoral Patoloji Teorisi ve Divan Şiirinde Hakkânî Örneğinde İşlenişi", *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi* 10 (Bahar 2019), 75-97.

Kur'an-ı Kerim. Erişim 8 Ekim 2022.; <https://kuran.diyanet.gov.tr>

Laudan, Rachel. "İslam Transforms the Cuisines of Central and West Asia, 800-1650 C.E.". *Cuisine and Empire Cooking in the World History*. Ed. Rachel Laudan. 132-165. California: University of California Press, 2013.

Mesudî. *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2018.

Miller, H. D. "Tüketim Zevkleri, Ortaçağ İslam Mutfağının Doğuşu". *Yemek Damak Tadının Tarihi*. haz. Paul Freedman. 135-161. İstanbul: Oğlak Güzel Kitaplar, 2008.

Nasrallah, Nawal. *Annals of the Caliphs' Kitchens (Ibn Sayyâr al-Warrâq's Tenth-Century Baghdadi Cookbook)*. E.J. Leiden: Brill, 2007.

Nasîrüddîn Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Muhammed b. Hasen. *Ahlâk-ı Nâsırî*.

Beyrut: Dârü'l-Alemiyye, Beyrut 1981.

Outram, Alan K. “Avcı Toplayıcı İnsanlar ve İlk Çiftçiler”. *Yemek Damak Tadının Tarihi*. haz. Paul Freedman. 35-61. İstanbul: Oğlak Güzel Kitaplar, 2007.

Perry, Charles. “Middle Eastern Food History”. *Food in Time and Place*. ed. Paul Freedman and etc. California: University of California Press, 2008.

Süleyman et-Tacir. *Doğu'nun Kalbine Seyahat*, (Ahbârü's-Sîn ve'l-Hind). çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012.

Şihâbuddin el-Akfehisi. *Oburlar ve Asalaklar*. çev. Savaş Kocabaş. İstanbul: Şule Yayınları, 2009.

Tez, Zeki. *Lezzetin Tarihi*. Hayykitap. İstanbul 2021.

Zaouali, Lilia. *Ortaçağ'da İslam Mutfağı*. çev. Barış Baysal. İstanbul: RGK Yayınları, 2016.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Prof. Dr.
Yaşar ÖZÜÇETİN

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
yozucetin@ahievran.edu.tr

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5011-942X

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 28/08/2024 23/09/2024

Araştırma Makalesi

DOI: http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1539887

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Amaçları Doğrultusunda Almanların Gözüyle Rusya'da Yaşayan Türkler ve Diğer Unsurlar (1939-1945)

Turks and Other Elements Living in Russia as Seen by the Germans in Line with Their Objectives (1939-1945)

Öz

1 Eylül 1939'da, Almanya'nın Polonya'ya taarruzu ile II. Dünya Savaşı başlamış, Almanya tarafından İtalya ve Japonya'nın da içinde bulunduğu mihver ittifakı kurulmuş, Almanya mihver devletlerle birlikte 22 Haziran 1941 başlarında Sovyetler Birliği'ne, Japonya da Güneydoğu Asya ve Orta Pasifik'te ki Amerikan ve İngiliz topraklarının ve kolonilerinin birçoğuna saldırmıştır.

II. Dünya Savaşı'nda Almanya propagandayı geniş anlamda kullanmış, Almanya'nın bu propagandası 1917'de Bolşevik idaresinin barış, hürriyet ve adalet gibi sözlerine inanan ancak, komünist diktatörlerin gerçek yüzünü katliamlara maruz kalmaya başladıkları 1922 yılı ile birlikte gören Rusya'daki Müslüman Türk unsurları nezdinde kısmen etkili olmuştur.

29.04.1943 tarihli Bükreş Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekâletine ilk ve ek olarak gönderilen raporlarda Almanya-Sovyetler Birliği savaşında Rusya'daki Türklerin ve Kafkasyalı milletlerin durumları ve bunlara ilişkin Alman Hükûmeti'nin görüşleri içinde dikkat çekenler başlıca şunlar olmuştur;

Kırımlılar kitle halinde Alman ordusu tarafına geçerek, Ruslara karşı silaha sarılmışlar, Alman Türkologlarının öteden beri dava ettikleri tez, fiiliyatta hak kazanmaya başlamıştır. Siyasî ve askerî mahfilde Rus ile Rus olmayan ve özellikle Türk unsurlar arasında fark gözetilmesi görünür duruma

ATIF: ÖZÜÇETİN, Yaşar, "Amaçları Doğrultusunda Almanların Gözüyle Rusya'da Yaşayan Türkler ve Diğer Unsurlar (1939-1945)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/3 (Eylül 2024), s. (269-292)

CITE: ÖZÜÇETİN, Yaşar, "Turks and Other Elements Living in Russia as Seen by the Germans in Line with Their Objectives (1939-1945)", *Journal of History and Future*, 10/3 (September 2024), pp. (269-292)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

gelmiştir.

Rusya'daki Türkler komünizm tesirlerine diğer unsurlara oranla daha az kapılmışlar, Rusyalı ve Kafkasyalı milletler arasında da en ziyade güvenilen unsur, Türkler ve Müslümanlar olmuştur.

Sayıları 20.000'i geçen Kırım gönüllülerinden başka Alman ordusu yanında en fazla sayıya ulaşan Türkistanlı ve Kafkasyalılarından (Azerbaycanlı, Kazanlı, Gürcü, Ermeni) oluşan lejyonlar da savaşmışlar, bu milletleri temsil eden, ülkelerinden göç etmiş olan siyasilerle de temasa geçilerek, Rus olmayan ülkelerin gelecekteki millî teşkilatları hakkında belirli bir plan hazırlamak düşünceleri zihinleri meşgul etmiştir.

Ancak, bütün bunlara rağmen daha sonra Alman siyasetinin Rusya'daki milletlere karşı yalnızca menfi bir parolaya dayandığı, bunun ise yeterli olmadığı Almanlar nezdinde de anlaşılmıştır.

Bu çalışmada, 29.04.1943 tarihli Bükreş Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekâletine ilk ve ek olarak gönderilen raporlar nezdinde Almanya'nın kendileri ile kesişim noktası komünizm ve Rus karşıtlığı olan Müslüman Türk unsurlarından yararlanma arzusu ve faaliyeti incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Almanya, Rusya'daki Türkler, Kafkasyalı Milletler.

Abstract

On September 1, 1939, World War II began with Germany's attack on Poland; the Axis alliance, which included Italy and Japan, was established by Germany; Germany, together with the Axis powers, attacked the Soviet Union at the beginning of June 22, 1941; and Japan attacked many of the American and British territories and colonies in Southeast Asia and the Central Pacific.

Germany used propaganda extensively during World War II, and this propaganda was partially effective among the Muslim Turkish elements in Russia, who believed in the words of the Bolshevik administration in 1917, such as peace, freedom and justice, but saw the true face of the communist dictators in 1922, when they began to be subjected to massacres.

In the first and additional reports sent to the Ministry of Foreign Affairs by the Bucharest Embassy on 29.04. 1943, the most striking ones among the situations of the Turks and Caucasian nations in Russia during the Germany-Soviet Union war and the views of the German Government on these were as follows:

The Crimeans joined the German army en masse and took up arms against the Russians, and the thesis that German Turkologists had been arguing for a long time began to gain ground in practice. In the political and military circles, it was thought that a distinction should be made between Russians and non-Russian, and especially Turkish, elements.

The Turks in Russia were less exposed to the influence of communism than other elements, and among the Russian and Caucasian nations, the most trusted elements were the Turks and Muslims.

In addition to the Crimean volunteers, whose number exceeded 20,000, the largest number of Turkestani and Caucasian legions (Azerbaijani, Kazan, Georgian, Armenian) fought alongside the German army; contact was also made with politicians representing these nations who had emigrated from their countries, and thoughts of preparing a specific plan for the future national organizations of non-Russian countries occupied their minds.

However, despite all this, it later became clear to the Germans that German policy was based solely on a negative slogan against the peoples in Russia, and that this was not enough.

In this study, Germany's desire and activity to benefit from Muslim Turkish elements whose intersection point with them was anti-communism and anti-Russianism were examined in the first and additional reports sent to the Ministry of Foreign Affairs by the Bucharest Embassy on 29.04.1943.

Key Words: World War II, Germany, Turks in Russia, Caucasian Nations

Giriş

Motive Eden Unsurlarına Rağmen Almanya Aleyhine Neticelenen I. Dünya Savaşı

Almanya, Fransız İhtilali'nden en fazla etkilenen ülkelerden biri olmuş ancak, öncesi olguların mevcut olgularla sarsıldığı XIX. Yüzyılda, dikkati çeken bir güç olarak çıkmasını bilmiş, aynı zamanda Avrupa düşün ve siyasî hayatının da başatı olmuştur. Hepsi, tamamı, birlik ve beraberlik kelimelerine karşılık gelen "pan" hareketi, Almanya'da Pan-Germanizm şeklinde ortaya çıkmış, sonrası süreçte Pan-Slavizm de Rusya'da yandaş bulmuş ve etkili olmuştur. Almanya, kendini millet bağlamında tanımlamış, milliyetçiliğin adını "Germanizm" olarak koymuş¹ ve toplumsal bir içeriğe sahip olan tarihi, ihtiyaca uygun oranında değerlendirmiştir. Diğer Avrupa ülkeleri de kendilerini yeniden tanımlamışlar en uygar medeniyetin kendilerine ait olduğunu dile getirmişlerdir. Dil, tarih yazımının malzemesi haline getirilmiş, Almanlar, antik kültürü temeline dayalı Batı kültürünün varisi olarak kendilerini görmüşlerdir. Alman milleti, üstün ırk iddiaları ile ortak bir ülkü etrafında bir araya getirilmeye çalışılmıştır.

Alman birliği, savaşlarda elde edilen başarı yanında Pan-Germanizmin halk tarafından sahiplenilmesiyle kurulmuştur. Almanya, "Weltpolitik" aracılığı ile sömürge siyasetini benimsemiş ve ticaret yolları üzerinde önemli bir konuma sahip, Hindistan'da, İngiltere'yi etkisiz kılmayı planlamıştır. Almanya, bu planın tatbikini Rusya'nın aşılarak, Slavların

1 Erhan Berat Fındıklı, *XIX. Yüzyılda Almanya ve Almanya-Osmanlı İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999, s.38-39.

oluşturduğu bir geçitle mümkün olabileceğini görmüş, Rusya ile işbirliğine girişmiş, Rusya'nın doğusunda yaşayan halklara ilgi göstererek Türkoloji çalışmalarına da ciddi destekler vermiştir. Rusya'nın 1905'te Japonya'ya mağlup olması, onun, Almanya'dan uzaklaşıp İngiltere'ye yaklaşmasının sebebi olmuş, böyle bir durum Almanya'yı, kendisini Hindistan'a ulaştıracak bir diğer yol olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ne yöneltmiştir. Ayrıca, bu devre Rusya'nın da Batı yönünde genişleme eğilimi gösterdiği bir dönem olup, sözü edilen bu devrede İngiltere'nin 1878 Berlin Kongresi ile Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü muhafazaya yönelik politikası değişmiş, Osmanlı Devleti'nin toprakları paylaşılmıştır. Böyle bir konjonktürde Osmanlı Devleti tarafından da Almanya'nın kendisine yönelik bu eğilimi müspet karşılanmış, savaşın kaçınılmaz olduğunun anlaşılmasıyla iktisadî ve askerî işbirliği içinde olunan ve yeni bir güç olarak beliren Almanya, müttefik olarak kabul edilmiştir².

Almanya, XIX. Yüzyılda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, ülkesini yayılma alanı olarak gören Rusya'ya karşı Orta Asya halklarından istifade etmeyi düşünmüş ve bu halkların Türk soyundan olduklarını, Osmanlı Devleti'nin aklına getirmiştir. Dolayısıyla, Orta Asya ilgi gösterilen bir coğrafya olmuştur. Almanlar gibi Fransızlar da adı geçen bu bölgeye ve burada Türkçe konuşan halklara ilgi göstermiş, Rusya'da, Wilhelm Thomsen ve Wilhelm Radloff gibi eserlerini farklı dillerde kaleme alan bilim insanlarının bulunduğu çeşitli Türkoloji merkezleri ortaya çıkmıştır³. Almanlara özgü filoloji çalışmaları, Türkoloji ile sınırlı kalmamış, farklı doğu dillerini ve arkeolojiyi de içine almış⁴ ve bu araştırmalar Almanlar için siyasî malzeme oluşturmuşlardır⁵.

Almanya ile Osmanlı Devleti ilişkisinin toplum düzeyinde yansımaları özellikle Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm⁶ alanında kendini göstermiştir. Pan-Türkizm akımının ülkede

-
- 2 Oral Sander, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 1989, s.155; Cenk Reyhan, *Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)*, *Bellekten*, 2005 (Nisan) 69/254 s.224; Mediha Akarslan, *Türk-Alman İlişkileri, Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XIII/1-2, 1992 (Mart-Kasım), s.161; S. Sadık Erdaş, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1943)*, Doktora Tezi, T.C. Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2000, s.66.
 - 3 Ahmet Temir, *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 552, Ankara, 1991, s.11-13.
 - 4 Gizem Uluscu - Ahmet Şefik Şenlik, *Ana Hatlarıyla Almanya Türkolojisi*. Rumeli Yayıncılık, 98 s. ISBN: 978-605-70154-8-8, *Gazi Türkiyat*, 33, Güz 2023, s. 295-296; Nebi Özdemir, *Almanya ve Berlin'deki Türkoloji Araştırmaları Tarihi ve Freie Universität Berlin-Türkoloji Enstitüsü*, (32-39), https://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/nebi_ozdemir_almanya_turkoloji_arastirmalari.pdf (Erişim Tarihi:27.08.2024).
 - 5 Süheyla Bayrav, *Filolojinin Oluşumu*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1975, s.40; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, 1983, s.64.
 - 6 Pan-İslamizm, XIX. Yüzyılın II. yarısında Müslümanlar arasında birlik sağlayarak sömürgecilğe karşı koymayı amaç edinen siyaset için kullanılan bir terimdir; Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki münasebetlerin gelişimi nispetinde Pan-İslamizm akımında da yaygın bir hâle gelme görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Almanya açısından strateji özelliği taşıyan imkânlardan azamî ölçüde yararlanmak ve Müslüman olan halkların, İngiltere aleyhine ayaklanmalarını sağlamak için halifelik müesseseni bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti oldukça önemli idi; Özgür Yıldız, II. Abdülhamid ve II. Wilhelm Dönemi Türk-Alman İlişkilerine Bir Bakış, *Near East Historical Review*, 2022, 12/1, s.37; Mücadelenin İngiltere ve Rusya'ya karşı bağımsızlık savaşı olarak algılanması Osmanlı Devleti'nin lehine olup, statükonunun muhafazasını temin edecekti; Mümtazer Türköne-Ümit Özdağ (Derleyen), *Siyasi İslam ve Pan İslamizm*, Rehber Yayınları, Ankara, 1993, s.161.

görülmesi, Ruslar tarafından Osmanlı Devleti'nin güney kısmını da içine alan genişlemesinin, stratejik ve ekonomik çıkarları menfi yönde etkileneceğini düşünen Almanya'nın Doğu siyasetini koordine girişimiyle bir paralellik göstermiştir⁷.

Pan-Türkizm, İslam'ı reddetmemekle beraber millet milliyetçiliği ve vatanseverliği olarak Osmanlı Devleti'nin nihayetleneceği bir devrede anayasal kozmopolit yapı içerisinde tepki ve kendini bulma akımı olarak ortaya çıkmıştır⁸. Yusuf Akçura, Pan-Türkizm akımını bildiri düzeyinde ilk kez dile getirmiş ve bu akım, 1908 ile birlikte ciddi bir şekilde yükselmeye başlamış ve I. Dünya Savaşı ile beraber yaygınlık kazanmıştır. I. Dünya Savaşı, ittifak ülkeleri aleyhine neticelenmiş, savaşın galipleri olan İngiltere ve Fransa, Almanya ile Osmanlı Devleti'ne ağır şartlar dikte ettirmişler, belirlenen sınırlar içinde ekonomik ve siyasî olarak harekete geçmelerini engelleme çabası içinde olmuşlardır. Türklere ait Orta Doğu'daki enerji kaynakları zorla alınmış, Almanya'nın topraklarının bir bölümü ve deniz aşırı sömürgeleri ele geçirilmiştir. İngiltere ve Fransa, karşılaşılabilecek anlaşmazlıklara, denetimlerinde bulunan Milletler Cemiyeti aracılığı ile çözüm arayışında olmuşlar ve bu bağlamda, Milletler Cemiyeti işlevini kısmen kaybetmiştir.

Giderek Güçlenen Almanya'nın Yayılımcı Siyaseti Tercih

Demokrasinin işlevini yerine getiremediği ve millî kurtuluş yolu olarak savaşın gerekli olduğu inancı gün geçtikçe kuvvetlenmiş, demokrasi harici unsurlar kısmen anlayışla karşılanıp onlara benzeme heves ve çabası ile diktatörler iktidara gelmeye başlamıştır. Seçimlerde 1933'te Almanya'da haksızlığa uğradıkları ve kendilerine yapılan kötülüğün acısını aynı derecede çıkarmak biçimindeki söylemleri ile Nasyonal Sosyalistler, İtalya'da yeni sömürge ve zaferlere ihtiyaç olduğu savı ile Mussolini iktidara gelmiştir.

Daha evvel amaçlarına ulaşamadığını düşünen İtalya, Alman Nasyonal Sosyalistleri ile birçok alanda işbirliğine girişmiş, Hitler ile ideoloji birlikteliğinde Anti-Komüntern Anlaşması imzalanmış ve insanlığı komünizme karşı koruma iddiası esas alınmıştır. Japonya da Uzak Doğu'da saldırgan ve yayılımcı bir tutum içine girmiştir. Almanya'da Nasyonal Sosyalist iktidar, içeride antisemitizm/Yahudi karşıtlığı, dışarda antikomünist politikaların öncülüğünü yapmıştır. Almanlar, Anti-Komünter Paktın hayata geçirilmesiyle Asya'da da zenginliklere yönelik askerî ve ekonomik politika geliştirmişlerdir. Daha önce de kısmen bahsedildiği gibi XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Almanya tarafından birçok yönden tetkike tâbi tutulan ve kendileri ile kesişim noktası, komünizm ve Rus karşıtlığı olan Müslüman Türk unsurlarından yararlanma yoluna gidilmiştir. Müslüman Türk unsurları, Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nda halifeliği uhdesinde bulunduran Osmanlı Devleti ile ittifak içinde olmasını bir inanma ve bağlanma aracı olarak da görmüşlerdir.

II. Dünya Savaşı, Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya taarruzu ve İngiltere ile Fransa'nın Almanya'ya savaş ilanı ile başlamıştır. Almanya tarafından İtalya ve Japonya'nın da içinde bulunduğu mihver ittifakı kurulmuş, 1939'da Sovyetler Birliği ile saldırmazlık paktı imzalanmış, Kuzey Afrika ve Doğu Afrika'da harekâta girişilmiştir. 1940 yılı ortalarında Fransa ele geçirilmiş, muharebe İngiltere ile devam ederken Almanya

7 Melih Duman, "Almanya'nın Şark Meselesi'ne Bakışı Çerçevesinde Osmanlı Devleti ve Girit Meselesi (1896-1908)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 80, /Ekim 2018), s. 410.

8 Yaşar Özüçetin, "Türkçülük 1908-1923", *Türk Yurdu*, S.173, 2002, s.6-13.

mihver devletlerle birlikte 22 Haziran 1941 başlarında Sovyetler Birliği'ne, Japonya da Güneydoğu Asya ve Orta Pasifik'te ki Amerikan ve İngiliz topraklarının ve kolonilerinin birçoğuna saldırmıştır⁹. 1941 yılı başlarına kadar Almanya, Avrupa'nın önemli bir kısmını kontrolü altına almıştır.

II. Dünya Savaşı'nda Almanya propagandayı geniş anlamda kullanmıştır. Almanya'nın bu propagandası 1917'de Bolşevik idaresinin barış, hürriyet ve adalet gibi sözlerine inanan ancak, komünist diktatörlerin gerçek yüzünü katliamlara maruz kalmaya başladıkları 1922 yılı ile birlikte gören Rusya'daki Müslüman Türk unsurları nezdinde etkili olmuştur.

588-347 sayılı ve 16.12.1942 tarihli yazıya ek olarak 29.04.1943 tarihli Bükreş Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekâletine ilk ve ek olarak raporlar gönderilmiş gönderilen ilk raporda Rusya Türkleri ve Kafkas milletleri hakkında Almanların belli başlı düşünce ve görüşleri ortaya konulmuştur.

1. Almanlarda Rusya'daki Türklere İlişkin İzlenimin Menfiden Müspete Dönüşü

Almanya'nın askerî planları kısa bir sürede Rusların mağlûbiyeti üzerine kurulu olması dolayısıyla başlangıçta Türk kökenli kavimler dikkate alınmamış, hatta kimi zaman aşağılanarak barbar olarak nitelendirilmiştir¹⁰.

Bükreş Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekâletine gönderilen ilk raporda özellikle, harekâtın Ukrayna'dan sonra Kırım'a intikal etmesiyle Alman ordusunun, ilk kez olarak burada yaşayan Türklerle doğrudan temas geldiği, Kırımlıların kitle halinde Alman ordusu safına geçerek, Ruslara karşı silahlanmalarının dikkati çektiği, Alman Türkologların uzun zamandan beri dava ettikleri tezin, yapılan eylemlerle karşılığını alamaya başladığı belirtilmiştir. Netice itibarıyla Hitler'in, Tatarların kendileri ile birlikte medeniyet düşmanına karşı savaştığını nutuklarından birinde resmen ifade ettiği, siyasî ve askerî mahfilde Rus ile Rus olmayan ve özellikle Türk unsurlar arasında farkın, göz önünde tutulmaya başlandığına değinilmiştir¹¹.

Raporda ayrıca, alınan esirlerin milliyet bakımından tasnife tâbi tutuldukları ve mensup oldukları ülkelere ve milletlere göre muhtelif kamplara ayrıldıklarına yer verilmiş, Rusyalı ve Kafkasyalı milletler arasında da en fazla güvenilen unsurun, Türkler ve Müslümanlar olduğu, yakınlığın ve önceliğin Türk unsurlarına gösterildiği ifade edilmiş, onları Gürcülerin,

9 ABD ve İngiltere'nin Japonya'ya savaş ilanı, mihver devletlerin ABD'ye savaş ilanını beraberinde getirmiştir. 1942'de Midway Muharebesi'nin kaybedilmesi ile birlikte Japonların ilerlemeleri durdurulmuş, Almanya ve İtalya, Kuzey Afrika'da müttefik güçleri ve Stalingrat'da Sovyetler Birliği tarafından yenilgiye uğratılmıştır. 1943'te mihver ittifakı, bütün cephelerde stratejik geri çekilmelere mecbur kalmış, 1944'te Fransa geri alınmış ve Sovyetler Birliği, Almanya'yı ele geçirmeye başlamıştır. 1944'ten itibaren Japonya Çin'den geri çekilmiş ve müttefikler tarafından stratejik Batı Pasifik adaları ele geçirilmiştir. 8 Mayıs 1945'te Almanya şartsız yenilgiyi kabul etmiş, Japonya ise 6 Ağustos'ta Hiroşima'ya ve 9 Ağustos 1945'te de Nagazaki'ye ABD'nin attığı atom bombaları neticesi 15 Ağustos 1945'te teslim olmuş ve savaş sona ermiştir; Geniş bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1999; Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, C. 2, İmge Yayınevi, Ankara, 2016.

10 Almanya ancak, Rusya'da bulunan milletlerin önemini 1942 yılı ile birlikte anlamaya başlayacaktır; Latif Çelik, *II. Dünya Savaşı'nda Almanya Saflarında Savaşan "Türkistan Lejyon Ordusu"* Doktora Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015, s.84.

11 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (2).

Ermenilerin takip ettiği belirtilmiştir. Türk esirlerinin aktardıklarına atıfta bulunularak, hem de Rus ırkından olan esirlerin gruplar halinde silahlı Türk esirlerin kontrolü altında (7-8 Azerbaycanlı) 100-150 kadar Rus'u çalıştırdıklarına vurgu yapılmıştır.

Bükreş Büyükelçiliği'nin Alman makamlarına dayanarak verdiği bilgiye göre, sayıları 20.000'i geçen Kırım gönüllülerinden başka Alman ordusu ile birlikte Türkistanlı ve Kafkasyalıdan oluşan lejyonların da savaştıkları, esirlerden oluşturulan bu lejyonlardan Türkistan Lejyonu sayısının 100.000'i bulduğu, ayrıca Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Gürcü ve Ermeni lejyonlarının da oluşturulduğu, bu Kafkasyalı esirlerin toplam miktarının 100.000 olup, bunlardan ancak, 30.000'inin hali hazırda lejyon haline sokulduğu ve hayli zamandan beri muhtelif cephelerde savaştıkları dile getirilmiştir. Azerbaycanlılardan oluşturulan 5-6 piyade taburunun Kafkas Cephesi'ndeki muharebelere katıldıkları, bu lejyonlara millî bayraklar da verildiği, üniformalarının Alman üniforması olup, Avrupalı diğer lejyonlar da olduğu gibi her erin koluna millî renklerini ihtiva eden bir işaret de dikildiği anlatılmıştır. Doğu Bakanı Alfred Rosenberg¹² tarafından yayınlanan bir beyannamede bütün bu millî lejyonların Alman ordusu yanında Bolşeviklere karşı dövüştükleri, beğenilen bir lisanla kaydedildiği de ifade edilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen askerî gelişmelere paralel olarak muharebenin de uzaması dolayısıyla, Alman mahfilinin siyasî düşüncelerinde dikkati çeken husus, Rusya'daki diğer milletlerle doğrudan doğruya temas sayesinde bu milletlerin meseleleri hakkında Alman siyasilerinin daha fazla bilgilendikleri ve dost ile düşmanı ayırt etmeye başladıkları şeklinde aktarılmıştır¹³. Bir taraftan esirlerden millî lejyonlar oluşturulurken diğer taraftan da bu milletleri temsil eden, ülkelerinden göç etmiş siyasilerle de temasa geçilmek suretiyle, Rus olmayan ülkelerin gelecekteki millî teşkilatları hakkında kararlaştırılmış bir plan hazırlanması fikrinin, zihinleri meşgul etmeye başladığı söylenmiştir.

Raporda, bu konuda yapılan araştırmaların Türklüğün menfaatleri bakımından ilk ortaya çıkardığı neticeler şöyle sıralanmıştır; Rusya'daki Türkler komünizm tesirlerine diğer unsurlara oranla daha az kapılmışlardır. Kafkasyalı Türk ve Müslümanların %76-%80'i Bolşevizm etkisinden korunmuş bulunmaktadır. (Bu nispet Gürcülerde % 60, Ermenilerde % 40 olarak ifade edilmektedir). Rusya'daki Türklerden oluşturulan lejyonlar, cephelerde ve partizan mücadelelerinde liyakat ve kabiliyetlerini azamî derecede göstermektedirler¹⁴. Almanya, stratejileri istikametinde Rusya'daki milletler meselesine

12 Alfred Rosenberg, Baltık Almanlarından olup, öğrenimini kısmen Rusya'da yapmıştır. Nasyonal-Sosyalist Partisi'nin önemli ideologlarından olan ve Rusya'yı iyi bilen Rosenberg, Bolşevizm'in ilk günlerinde Rusya'da bulunmuş, bütün musibetlere bizzat şahit olmuş, dolayısıyla bu rejimin acımasız bir düşmanı olarak tanınmıştır. "Völkischer Beobachter" gazetesinin yöneticisidir. Uzun süre partinin dış işler şubesini idare etmiştir. İçinde bulunulan zaman diliminde Almanya'nın anti demokrat ve anti semist ideolojisini formüle eden o olmuştur. "Yirminci Asrın Efsanesi" adlı eseri ile tanınmıştır. Ancak, Rusya'daki milletler meselesinde ve özellikle oradaki Türklerin vaziyeti hakkında pek de bilgi sahibi görünmemektedir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (4); 12 Ocak 1893'te Reval'de doğan Alman siyasetçi Rosenberg, savaşın bitiminde Nürnberg mahkemelerinde savaş suçlusu olarak bulunmuş ve 16 Ekim 1946'da idam edilmiştir; Aybüke Güzay, "Alfred Rosenberg'in Görev Birliği ve Kırım'daki Faaliyetleri", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9 / 20, 2023, s. 629.

13 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (3).

14 Alman basınında Bolşeviklerin Kafkasyalı Türklerden oluşan askerî birlikleri, kendi ülkelerine yakın

ilişkin düzenlemeleri bir araya getirip, tertip etmeyi düşünmüştür.

2. Almanya'da Rusya'daki Milletlere İlişkin Organizasyonlar ve Bu Organizasyonların Görev Tanımları

2.1. Doğu Bakanlığı

Raporda, görevi, Sovyetler Birliği'nden işgal edilen arazinin siyasî ve ticarî teşkilatlarını düzene koymak olan Doğu Bakanlığı, oldukça önemli gösterilmiştir. Bu bakanlığın başında partinin önemli bir ismi olan Rosenberg'in bulunduğu, onun, etrafına toplamış olduğu Baltık Almanlarının genellikle Rusya meselelerine özellikle, milliyet meselelerine Çarlık devrindeki gibi yaklaştıkları üzerinde durulmuştur. Bununla beraber bu bakanlıkta milliyet meselelerini ve özellikle Türklerin meselelerini bilen Prof. Gerhard Von Mende gibi bazı önemli şahsiyetlerin de mevcut olduğu, Türkolog olan ve şubesinde Türkistan ile Kafkasya işleri görülen Mende'nin Türklerin davalarına karşı iyi niyetler besleyen fikirleri ile meselenin arzu edilen bir istikamet alması için çalıştığına dikkat çekilmiştir.

Raporda, Doğu Bakanlığı'nda başlangıçtaki görüşün Rus olmayan millî muhacirler de Beyaz Rus muhacirleri gibi kendi ülkelerinden ve halklarından fikren ayrılmış ve sağlıklarını yitirmiş kabul edildiği için ülke dışına göç etmiş olan siyasilerle kesinlikle işbirliği etmemek merkezinde olduğu, ancak sonraki görüşün, çeyrek asırlık Bolşevik icraatı neticesi bu ülkelerde ne dereceye kadar sağlam unsurlar bulunabileceğinin de şüpheli görülmesi dolayısıyla vaziyetin, mahallinde tetkik edilmeden önce gelecek için hiçbir idare tarzını planlamanın mümkün olmayacağı şekline dönüştüğü ifade edilmiştir. Bu esaslar üzerine harekete geçen Doğu Bakanlığı'nın, ülkeden göç etmiş olanlardan millî temsilci geçinen grup ve şahsiyetleri eski zihniyetlerin davacıları diye bir tarafa attığı ve kendine bağlı kalabilecek, geçmişi olmayan gençleri etrafına toplayıp da kendi memurlarına yardımcı bir kadro hazırlamak yöntemini tercih ettiği, bakanlığa mensup birer aracılık eden kurucu vücuda getirildiği, aracılık eden bu kurucuların vazifelerinin bakanlıkla iş birliğine hazır yerliler kadrosu hazırlamak olduğu anlatılmıştır¹⁵.

Doğu Bakanlığı'na mensup yetkili memurlardan edinilen bilgilere göre raporda Kafkasya, Ukrayna'dan farklı değerlendirilmekte, Kafkasya'nın coğrafî durumunun gerektirdiği özellik gibi, halkının da ırk, milliyet, din ve gelenek bakımından Rusya'dan tamamıyla ayrı bir varlığa sahip olduğunun anlaşıldığı ve bu sebeple kendine özgü idarî bir özellik olacağının tabii görüldüğü, ancak bu özelliğin niteliğinin henüz açık bir şekilde

yerlerde kullanmaktan çekindikleri belirtilmektedir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (4).

15 Doğu Bakanlığı'nın Doğu'daki işgal ülkelerinde tatbik ettiği idare sisteminin iki tip olduğu, bunlardan Ukrayna tipi olan ilkinde; millî Ukrayna idaresini hatırlatacak bir şeyin mevcut olmadığı, Ukrayna'nın arazi bütünlüğüne de riayet edilmediği, kilise serbestliği, mahalli polis teşkilatı yerli halktan oluşturulmuşsa da idarenin tamamıyla Almanların elinde olduğu, ülkenin, Doğu Bakanlığı'ndan tayin olunan memurlar tarafından idare olunduğu ve ilkokullarda da öğrenimin Ukraynaca olduğu belirtilmiştir. *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (5); İdare sisteminin Ostland tipi olan ikincisi de Letonya, Litvanya ve Estonya'yı içine alan Baltık ülkeleri olup, burada kültür (din ve eğitim), posta ve telgraf, milis teşkilatının idare hakkı yerli halka bırakıldığı, bu işlerin başına büyük rütbeli birer yerli müdür tayin olunduğu, bu müdürlükler de Genel Alman Valisine tâbi olup, memurlarının da yerlilerden tercih edildiği dile getirilmiştir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (6).

tespit olunamadığı ve Genel Kafkas Valisi Schekidanz ile muavinlerinin ve büyük memur kadrolarının tayin edilmiş oldukları aktarılmıştır.

2.2. Dışişleri Bakanlığı

Raporda, Dışişleri Bakanlığı'nın Rusya'daki milletler meselesi hakkındaki görüşü farklı olup, Dışişleri Bakanlığı tarafından savaşın ikinci baharında askerî harekâtın Kafkasya'yı amaçladığının dikkate alındığı, Ukrayna tecrübesinden edinilen derslerden ve Kırım Türklerinin gösterdikleri dostluk davranışından esinlenmiş olarak, Kafkasya'da Almanya'ya karşı bir sempati ve dostluk havası yaratılmak istendiği ve bu amaçla istihbari faaliyetlerin başlatıldığı belirtilmiştir. Dışişleri Bakanlığı üyelerinden eski Moskova Sefiri Graf Von Schulenberg'in girişimleri neticesi Kafkas milletlerinin tanınmış siyasî adamlarının resmî surette Berlin'e davet edildiği, Kafkasya'ya girecek olan Alman ordusunun Kafkasyalılar tarafından dostane bir şekilde karşılanmaları için ne yapılmak lazım geldiği hakkında kendileri ile istişare olunduğu, Kafkasyalı temsilcilerin kendi düşünce ve arzularını birer muhtıra halinde takdim ettikleri, muhtıralarda Kafkas milletlerinin millî hâkimiyet ve bağımsızlıklarının hemen tanınması gerektiğinin ileri sürüldüğü ve bunun faydalarının anlatıldığı belirtilmiştir. Muhtıralarında millî bağımsızlık ve hâkimiyetlerinin yeniden canlanmasını isteyen Kafkasyalıların aynı zamanda Kafkasya konfederasyonunun oluşumuna dahi taraftar olduklarını ve Almanya ile sıkı bir işbirliği ile gelecekteki Avrupa düzenine girmeye de hazır bulduklarını beyan ettikleri anlatılmıştır¹⁶. Bunun üzerine fiilen Berlin'de faaliyet icra eden Hint veya Arap Komitesi türünden Kafkas milletlerine ait de birer komitanin oluşumu projesinin meydana geldiği ifade edilmiştir.

Dışişleri Bakanlığı'nın bu girişiminin, Doğu Bakanlığı tarafından kendi yetkisi dâhilinde görülmemesi dolayısıyla Hitlere aksettiği Hitler'in bunu düşünüp halledecek durumda bulunmadığını ileri sürerek Kafkasya işleri çözümünün Doğu Bakanlığı'nın yetkisi dâhilinde olduğuna hükmedildiği belirtilmiştir. Ancak, buna rağmen Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkistan meselesi gibi Kafkasya meselesinin de Almanya'nın yüksek menfaatleri bakımından uluslararası bir mesele şeklinde çözümünün mecburi olduğu kanaatini muhafaza ettiği ve Kafkasyalılara, karamsar ve ümitsiz olmayarak direnç göstermeleri tavsiyesinde bulunduğu üzerinde durulmuştur.

2.3. Savunma Bakanlığı

Raporda, yukarıda bahsi geçen lejyon teşkilatlarının Dışişleri Bakanlığı'nda görüldüğü gerekçesiyle Savunma Bakanlığı'nın da Dışişleri Bakanlığı'nın tezine eğilimli olduğu, Savunma Bakanlığı'nın lejyonlar için çıkarılan propaganda gazetelerinde millî bağımsızlıklardan bahsedilmesini hoş gördüğü, askerî harekâtın başarıyla ilerlemesi için milliyet meselesinde siyasî açık ve müspet bir ilkenin gerekliliğine ve faydasına inandığı belirtilmiştir.

2.4. Propaganda Bakanlığı

Raporda, propaganda Bakanlığı'nın meseleye bildirim ve propaganda cephesinden yaklaşarak, Rusya'daki mahkûm milletlere hitap eden bir radyo servisi tesis ettiği, bu servisler etrafında millî propaganda teşkilatları vücuda getirdiği ve kendine özgü belirli bir

yöntem takip ettiği söylenmiştir.

2.5. Partiye Mensup SS Teşkilatı

Raporda, SS Teşkilatı¹⁷ tarafından Almanya himayesi altında millî, belirli bir idareye sahip olacak Kafkasya halkı ile aracısız temasa gelmek üzere davet edilen Kafkasyalıların kendi askerî birlikleri ile halk arasında vasıta olarak kullanılmak üzere cepheye götürüldüğü dile getirilmiştir¹⁸.

Yukarıda bahsi geçen kurumlar arasında metot ve görüş farklarının mevcut olup, bu farklılıkların bazen rekabet, bazen de mücadele halini bile aldığı, herkesin ve her kurumun devletin bu mesele hakkında alacağı son karar üzerinde bir şekilde etkili olmaya çalıştığı üzerinde durulmuştur. Bütün bunlarla beraber Rusya'dan alınan ülkeler meselesinin zaman geçtikçe gelişim gösterdiği ve savaş uzadıkça Almanların Rusya'daki milliyetler meselelerini anlamalarının daha lehte bir şekil aldığına işaret edilmiştir. Bir taraftan Türk unsurlar ile gerçekleşen aracı olmaksızın temaslar, diğer taraftan da savaşın beklenenden fazla uzaması neticesinde millî hak ve davaların tanınmasının Almanya'nın siyasetinde müspet gelişmelere kavuşacağına yönelik ümidi artırdığı belirtilmiştir¹⁹.

3. Rusya'daki Türklerin ve Kafkasyalı Milletlerin Almanya'daki Siyasî Faaliyetleri

3.1. Türkler

Raporda, ülkelerinden göç etmiş olanların kalabalıkları ve siyasî faaliyetleri bakımından Berlin'de ki Rusya Türklerinin ve özellikle Kafkasyalı Türk ve Müslümanların, komşuları Ermeniler ve Gürcülere oranla durumlarının oldukça zayıf olduğu, 1939 savaşı öncesi Berlin'de Azerbaycan, Türkistan ve Edil-Ural (Kazan) adına yayın ve faaliyette bulunan bazı zümrelerin bulunduğu, savaşın arifesinde Ruslarla Almanlar arasında gerçekleşen anlaşma üzerine bu yayının durduğu, Türkistanlılar ile Edil-Uralılardan bu yayın işi ile meşgul olanların da Berlin'i terk edip gittikleri belirtilmiştir. Ancak, eskiden beri burada yaşayan Azerbaycanlılardan yayın işlerine bakan Hilal Münşi ve birkaç kişi de kendi işleri ile meşgul olmak üzere Berlin'de kaldıkları, gerek önceleri yapılan Türkçe ve Almanca yayının ve gerek daha sonra memuriyetleri vs. özel durumları sebebiyle Berlin'de kalmış bulunan Rusyalı Türklerin, davalarına sahip çıktıkları, millî davayı Alman mahfiline kısmen tanıttırabildiklerine vurgu yapılmıştır. Öte yandan Rusya'daki Türklerden Azerbaycanlılar, Kuzey Kafkasyalılar, Kırımîliler, Türkistanlılar ve Kazanlıların Berlin'de birbirinden bağımsız olarak siyasî faaliyette buldukları üzerinde durulmuştur.

17 Bu teşkilat, Nazi Almanya'sında ve daha sonra Alman işgali altındaki Avrupa'da önemli güvenlik, gözetim ve terör kuruluşu idi; Coşkun Kumru, *Hitler Almanya'sının Türkistan Politikası*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2021, s.65.

18 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (7).

19 Bütün bu organizasyonların dışında Rusya'daki Türkler ve özellikle Kafkasya meselesi üzerinde müspet ve lehte etki eden önemli bir unsur olarak Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen olduğu dile getirilir. Elçi, bu meseleleri aracısız ve bizzat Hitler ile görüşmektedir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (8).

3.1.1. Azerbaycanlılar

Azerbaycan davasını Müsavat Fırkası etrafında toplanmış kişilerin destekledikleri, Türkçe ve Almanca olarak gerçekleşen aralıksız yayın sayesinde bu grubun Almanya’da kendine özgü belirli bir itibar temin ettiği ifade edilmiştir.

Alman Dışişleri Bakanlığı’nın davetinden yararlanarak, Berlin’e gelen Azerbaycan temsilcileri Mehmed Emin Resulzade, Mustafa Vekilli, Mir Yakup, Mir Mehdi ve Husrev Bey Sultanzade’nin aradaki mevcut bireysel ve grupsal her türlü tartışma ve muhalefetleri bertaraf ederek, millî tek bir cephe halinde hareketi temin ettikleri, temasa geldikleri bütün Alman makamlarına karşı bir tek siyasî amaç güttüklerini gösterdikleri dile getirilmiştir. Sadece Berlin’dekiler değil Türkiye’deki muhtelif şahısların ve grupların dahi kendileri ile temasa gelen ilgili Alman temsilcilerine karşı Berlin’de Azerbaycan davasını formüle eden temsilcilerin savundukları aynı tezleri savundukları söylenmiştir. Netice itibarıyla Almanların, ülkeden göç etmiş bulunan Azerbaycanlıların siyaseten birleşik ve sağlam olduklarını, hepsinin bir ağızdan millî hâkimiyet ve bağımsızlık isteyerek bu hususta Müsavat Fırkası’nın lideri Resulzade gibi düşündüklerini tespit ettiklerini ve özel görüşleri ile de doğruladıkları ifade edilmiştir²⁰.

Raporda, Azerbaycanlılar adına Resulzade Mehmed Emin Bey tarafından Alman Dışişleri Bakanlığı’na bir muhtıra takdim edildiği belirtilmiş ve bu muhtıranın muhtevasına ilişkin ifade edilenler şunlar olmuştur;

Türk halkı ile meskûn bulunan Azerbaycan, hep millî bir varlık olarak ve bağımsız yaşamış, Türk ve İslam dünyasında kendine özgü kültürel bir yere sahip olmuştur; Rus istilasına ve Çarlığın Ruslaştırma siyasetine rağmen millî varlığını muhafaza ederek Türk kalmış ve 1918’de Çarlığın çökmesi üzerine istiklalini ilan ederek millî bir cumhuriyet hükûmeti oluşturmuştur; İki yıl bağımsız olarak yaşayan bu cumhuriyeti çağdaş ve medenî bir devlet şeklinde kurulmuş ve devletler tarafından bağımsızlığı tanınmış iken Bolşevikler tarafından üstün kuvvetlerle istila edilerek Sovyetleştirilmiştir. Azerbaycan halkı, bu taarruza karşı silahlı olarak karşılık vermiş, kanlı isyanlar ve ayaklanmalar aylarca devam ve her türlü vasıtalarla Bolşevik istilasına karşı gelerek, milli bağımsızlık ve hâkimiyetine sadık kaldığını ispat etmiştir; Azerbaycan milleti, ülkeden göç etmiş bulunan siyasî temsilcileri vasıtasıyla zorla elinden alınmış hakkının iadesini daima talep etmiş ve Bolşevik Rus istilasını sürekli protesto etmiştir; Azerbaycanlılar giriştikleri mücadelede kendi kurtuluşlarını Bolşevik rejimin çökmesinden beklemiş ve bu çöküşün çıkacak bir savaş neticesinde gerçekleşeceğini ümit etmiştir²¹. Rusya’daki bütün Türk unsurları gibi Azerbaycanlılar da Rusya’yı yıkacak yegâne devletin Avrupa’da Almanya olduğunu düşünmüşler ve bunun için de onu daima tabii bir müttefik olarak görmüşlerdir; Doğu Cephesi’nde cereyan eden muharebelerde Azerbaycan’ın siyasî geleceğinin de belirlenecek olması münasebetiyle bu büyük mücadelenin Almanya lehinde neticelenmesini candan isteyen Azerbaycanlılar Kafkasya’ya giderek muzaffer Alman ordusunun kendilerine kaybettikleri bağımsızlıklarını geri almak imkânını da ümit ediyorlar; Azerbaycanlılar millî hâkimiyetlerini yeni baştan kurmak işinde Almanya’nın askerî ve idarî yardımına muhtaç

20 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (9).

21 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (10).

olacaklardır. Almanya ile sıkı bir surette iş birliği edecekler, konfederatif bağlarla bağlı olacakları diğer Kafkas cumhuriyetleri ile birlikte siyasî bir bütün olarak gelecekteki Avrupa düzenine girmeyi talep edeceklerdir; Alman Devleti'nin Azerbaycanlıların bu isteklerini dikkate alarak Azerbaycan bağımsızlık davasını iyi karşıladığını ilan etmesini bekleyen Azerbaycan halkı, bu beklentisini görürse kurtarıcı Alman ordusunun ve büyük Alman milletinin Führeri Adolf Hitler'in adını bütün tarihte minnet ve şükranla yâd edecektir²².

Ancak, raporda, Doğu Bakanlığı'nın, Dışişleri Bakanlığı'nın davet ve teşviki üzerine oluşturulan millî komitayı da genel heyeti ile kabul edemeyeceğini bildirdiği ve kendi bakanlığına bağlı bir değerlendirme heyeti vücuda getirmek niyetinde olduğunu gösterdiği ifade edilmiştir. Buna karşılık, Doğu Bakanlığı'nın bu tasarımı Azerbaycanlılar tarafından olduğu gibi bütün Kafkasyalılar tarafından da ret olunduğu, millî davayı temsil eden hiçbir Azeri'nin bakanlığa bağlı bir müsteşar mevkiine giremeyeceği ve bu teklifin kesinlikle tatmin etmediğinin bakanlığa beyan edildiği dile getirilmiştir²³.

Oluşturulmuş olan Millî Azerbaycan Komitesi yukarıda bağlılık programının genel Alman siyasetince ileride kavuşulacağını kabul olunacağı ümidi ile ve kendisine özgü millî ve siyasî simasını muhafaza etmek şartıyla genel düşmana karşı şimdiden Almanya Hükûmeti ile birlikte çalışabileceğini beyan ettiğini belirtmiş ve bu iş birliğinin tasarısı Doğu Bakanlığı üyelerine şu şekilde bildirilmiştir;

Mücadele esnasında ve ileride ülkenin Alman askerî işgali altında bulunduğu müddetçe ülkede millî, siyasî ve idarî yeni bir durum ortaya çıkıncaya kadar Millî Azerbaycan Komitesi millî bir temsil heyeti sıfatıyla Kafkasya işleri ile ilgili bütün Alman makamlarına ve özellikle Doğu Bakanlığı'na tavsiyelerde bulunur; Bu vazifesini iyi bir şekilde ve başarıyla icra edebilmek için Millî Azerbaycan Komitesi'nin Berlin'de bir büroya ve belirli bir kadroya sahip iş arkadaşlarına ve Azerbaycan davası ile Alman-Azerbaycan iş birliğini destekleyecek Türkçe ve Almanca yayına ihtiyacı vardır; Muhacir bir vaziyette ve memleket haricinde bulunduğu için çalışma masraflarını temin bakımından dost Almanya'nın yardımını bekler. Bu yardımın da sonradan Almanya ile yapılacak bir anlaşma suretiyle takviye edilecek bir kredi şeklinde olmasını temenni eder.

Azerbaycan Komitesi adına yapılan bu teklifin 20 Ekim'de Doğu Bakanlığı tarafından resmen kabul edildiği ve durumun bakan yardımcısı tarafından kabul olunan komite reisine bildirildiği dile getirilmiştir²⁴.

22 Resulzade Mehmed Emin Bey'in başkanlığında oluşturulan Millî Azerbaycan Komitesi'nin da programı olan bu muhtıra, yüksek Alman makamı nezdinde müdafaası bakanlık üyeleri tarafından vaat olunmuş ise de bütün mesele yetkinlik noktasında Dışişleri Bakanlığı'ndan Doğu Bakanlığı'na intikal edince bu programın henüz kabul edilemeyeceği beyan olunmuştur, Azerbaycan adın verilen bu muhtıradan başka bir de Azerbaycan'ı temsilen Resulzade Mehmed Emin, Ermenistan adına Papazyan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya adına Sait Şamil tarafından imzalanan ortak bir muhtıra daha verilmiştir ki bu muhtıra, aşağı yukarı Azerbaycan muhtırasındaki esas siyasî tezleri ihtiva etmektedir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (11).

23 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (11).

24 Oluşturulan bu komitaya sonradan Mahmut Zade, Mirza Bala ile Paris'te ikamet eden Azerilerden Abbas Atamalı beyler de davet edilmişlerdir. Azerbaycan Komitesi, Azerbaycan'dan göç edenleri temsil eder bir mahiyette olup, program itibarıyla bütün Azerbaycanlıları tatmin etmektedir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 1389761 (13); Berlin'de temas edilen Azerbaycanlı lejyonlar ile

muhtelif üsera karargâhlarında bulunan Azerbaycanlı gençlerden alınan bilgiler ve edinilen intibalar şu şekilde olmuştur; Çeyrek asırlık Bolşevik tatbikatı ve icraatına rağmen Türkler ruhen milliyet hislerini kaybetmemişlerdir. Türklerin %75' inin Bolşevizm etkisinden tamamen korunmuş olduğu Almanlar tarafından tespit edilmiştir; Kendileri ile temas edilen ve durumları incelenen esirler, 22-24 yaşında bulunan gençlerden ibarettir. İçlerinde öğretmenler, yazarlar, doktorlar ve mühendisler de vardır. Üsera karargâhındakilerinin hepsi istisnasız okuma yazma bilirler. Orta ve yükseköğrenim görmüş olanları öz bir Türkçe ile konuşmaktadırlar; Alman propagandasının milletlere yönelik hitaplarında özellikle, dinî hislere müracaat etmelerini, millî ve kültürel meselelerde ise pek yüzeysel davranmalarını esirler tenkit etmektedirler. Dinî konulardan ziyade Azerbaycan'ı millî ve kültür meselelerinin ilgilendirdiğini söylemektedirler; Genç esirler içerisinde namaz kılan yok gibidir. Fakat hepsi Azerbaycan klasiklerini bilir ve ezberden Türkçe şiirler okurlar; Bolşevizm'in iktisadî sisteminden köylerde tatbik olunan kolhoz usulünden ve bilhassa terör rejiminden şikâyetçidirler. Millî kültür sahasındaki ilerlemeyi ise takdir ediyorlar. Azerbaycan tiyatrosunun edebiyat ve musikisinin yeni ürünlerinden heyecanla ve iftiharla bahsediyorlar. Azerbaycan kültürünün geçmişine gösterilen hürmet ve itinaı da teslim ediyorlar. Yalnız bunlardan dolayı Bolşevizm'e minnettar bir hisle bağlı değildirlere. Onlara göre Bolşevizm yeni olarak kolhoz sistemi ile SSCB istihbarat ve güvenlik teşkilatı olan Çeka Terörü'nden başka bir şey getirmemiştir. Kültür sahasındaki yükseliş ise zamanın gereği olmuş ve tamamen milletin kendi benliğinden doğmuştur. Başka bir rejimde millî bir idare altında bu yükseliş daha müspet ve verimli olabilirdi; Esirler, Türk kültürünün bir taraftan Ruslaştırılmaya çalışıldığını da biliyor ve bundan nefretle bahsediyorlar. Son yıllarda alfabenin Ruslaştırılmasına işaret eden bir öğretmen "dilimize divan tutular" diyordu. Millî kültüre hizmet edenlerin maruz kaldıkları sürgün ve mezalimden büyük bir üzüntüyle bahsediyorlar. 1937-1938 yıllarında kıymetli ne kadar Türk edip, yazar ve aydını varsa Ruslar tarafından haksızlığa uğratılmış, hepsi idam olunmuştur; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (18); 1938'de Rus harfleri tatbik olunduğu zaman Rusya'ya sadık kalan yerli komünistlerden bile birçoğu muhalefete geçmiş, neticede bunlar da yok edilmişlerdir. Fertlerinden bir iki kişiyi kaybetmeyen tek bir Azerî ailesi yoktur. 1937'ye kadar rejim aleyhinde çalışan gizli teşkilatların faaliyetleri hissediliyormuş, fakat bu tarihten sonra her türlü muhalefet ve karşı propaganda unsurları tamamen ortadan kaldırılmış. Esirler, Bolşevizm rejimine karşı duydukları kinden dolayı oluşturulan lejyonlara gönüllü olarak yazılıyorlar. Azerbaycan lejyonlarına özgü gazete çıkarmak söz konusu olunca bu gençler, Rus harflerini nefretle atarak, Latin harfleri ile yayına başlamışlardır. Fakat Alman Hükümeti'nin hareket tarzı bu gönüllüleri tatmin etmemektedir. Eski millî Azerbaycan yayınına ve Müsavat Fırkası tarafından basılmış eserlerden ellerine geçenleri isteyerek okuyor ve kendi duygularının bu yayında ifade edilmiş olduğunu söylüyorlar. Bütün kinleri Rusya istilasına yöneltmiştir. Kafkasyalı komşularına karşı ise bir dayanışma hissi ile bağlıdırlar. Kendilerine geleceğe ait düşüncelerden bahsedilirken Kafkasyalıların bir arada yaşamaları gereği hakkındaki fikirleri daha ziyade destekliyorlar. Tanık olanların söyledikleri doğrultusunda Kafkasyalı esirler arasında millî farkı gözetmeyen iyi bir münasebet mevcuttur. Türkiye hakkındaki düşünceleri de dikkate değerdir. Genel olarak bu çok acıklı zamanlarda kardeş Türkiye'nin Kızılay vasıtasıyla olsun kendileri için bir ilgi göstermemiş olmasından üzgündürlere. Bu hususta arada sırada bazı sitemler işitilir. Fakat ciddi düşünebilen ve siyasî vaziyetten anlayabilenleri Türkiye'nin bir devlet olarak tuttuğu tarafsızlık siyasetinin manasını anlayacak derecede olgunluk gösteriyorlar. Genç ve aydın bir Azerî'nin düşündüğüne göre en yüksek teknik ve ağır sanayi kuvvetlerine dayalı olan bu devler savaşı içerisine Türkiye'nin girmesi, onu kısa bir zamanda perişan edebilirdi. Mümkün olduğu kadar savaş dışında kalır ve vaziyetini nihayete kadar muhafaza edebilirse o zaman bütün kuvveti ile ayakta kalan Türkiye kendileri için de faydalı olabilir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (19).; Bolşevizm'in korkunç baskısı altında kalan Türkler, bir taraftan kaybetmişlerse de diğer taraftan kazanmışlardır. Bugün Azerbaycan'da tamamen okuryazar ve disiplinle çalışmaya alışmış bir nesil vardır. Bu büyük bir kazançtır. Esirler eskiden beri Berlin'de yaşayan ve bugün kendileri ile beraber çalışan Azerilerin çalışma tarzlarını beğenmiyorlar. Onları rahata alışmış tembel görüyorlar ve çıkarttıkları işi az buluyorlar. Bu nesil, kendine göre bazı millî kültür malzemesini de muhafaza etmiştir. Bugün yapılacak iş bir taraftan bu malzemeyi takviye ederek, onları milliyetçilik ışıkları ile aydınlatmak, diğer taraftan kendilerini Bolşevizm tortularından tamamen temizlemektir. Esirler ile ülkeden göç etmiş olan idealist kadro arasında ideolojik münasebet kurulması zor bir iş değildir. Milliyet fikri Azerbaycan kaygısı bunları birleştirmektedir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (20).

3.1.2. Kuzey Kafkasyalılar

Raporda, Kuzey Kafkasyalıların nispeten daha zayıf oldukları, ancak işgal altında bulunan muhtelif Avrupa ülkelerinden Berlin'e birçok Kuzey Kafkasyalının toplandığı söylenmiştir. Kuzey Kafkasyalıların savaştan önce Berlin'de Kuzey Kafkasya grubu Maydar yanlıları tarafından temsil olduğu, bu grubun Kuzey Kafkasya davasından ziyade bütün Kafkasya davası ile meşgul olduğu ve bu meşguliyetin komşuların işlerine müdahale mahiyetinde menfi bir şekil aldığı ifade edilerek, Maydar'ın muhtelif Avrupa lisanlarında yapılan yayını ile Gürcülerde jordanyacıları, Ermenilerde daşnakunyucuları, Azerilerde de müsavatçıları itibardan düşürmeye çalıştığı, neticede kendisinin itibardan düşerek, Kuzey Kafkasya Cephesi'nin zayıf ve şekillenmemiş bir manzarası olduğu üzerinde durulmuştur.

Alman orduları, Kuzey Kafkasya'yı işgal etmekte iken Kuzey Kafkasyalı tanınmış siyasî şahsiyetlerin kendi aralarında anlaşarak bir teklik vücuda getirip bir birlik halinde taleplerde bulunamamış oldukları, bu sebeple işlerinden daha az tanınmış ikinci derecede bir şahsiyetin çıkararak, millî birlik halinde bir komita teşkil etmesinin beklendiği söylenerek, genellikle Kuzey Kafkasyalıların da Kafkasya konfederasyonu tezini kabul ettikleri belirtilmiştir.

3.1.2.1. Kırımlılar

Berlin'de Kırım işlerini takip etmek üzere Cafer Seyit Ahmet Bey' in mesai arkadaşlarından bir iki gencin mevcut olduğu, Kırım'da da Kırım Komitesi'nin olduğu, bu komitanın Kırımlıların millî kültür işleri ile meşgul olup "Azad Kırım" adında bir gazete çıkardığı, başlangıçta Rus harfleri ile çıkmaya başlayan bu gazetenin Latin harfleri ile yayın yaptığı belirtilmiştir²⁵. Kırım'ın alacağı siyasî şekil ve vaziyet de ayrı bir mesele olup, Kırımlıların Kırım'ın Ukrayna'ya verilmemesi için çaba sarf ettikleri, bunda başarılı olacaklarının da çok muhtemel olduğu, ancak, Kırım'ın Türklük/Tatarlık bakımından azınlıkta olduğunun da Almanlar tarafından ileri sürüldüğü dile getirilmiştir. Siyasi şekil ve vaziyet içinde Kırım Yarımadası'nın da içinde olacağı bir vilayetin oluşturulacağı söz konusu olduğu, dolayısıyla Kırımlıların kültürel varlık ve muhtariyetlerinin temin edilmesinin Kırım meselesinin muhtemel çözüm şekillerinden biri olacağına dikkat çekilmiştir.

3.1.2.2. Türkistanlılar

Raporda, Türkistan işlerinin Veli Kayyum Han adında öğrenimini Berlin'de yapmış bir genç tarafından idare edildiği, Kayyum Han'ın bütün Alman makamları nezdinde bir itibara sahip olduğu, Ancak onun, Türkiye'de bulunan bazı Türkistanlılarla daha henüz iş birliği imkânlarını bulmadığı ve daha ziyade Türkistanlı esirlerden ayırdığı gençlerle çalıştığı belirtilmiştir.

Türkistan lejyonları için çıkarılan mecmuada Türkistan'ın bağımsızlığı fikrinin açıkça desteklendiği, son zamanlarda Kayyum Han'ın başkanlığında bir Türkistan Komitesi'nin oluşumunun gündemde olduğu, Türkistan meselesinin objektif olarak daha müspet bir durumda olup, Türkistan'ın bağımsızlığının söz konusu olduğu aktarılmıştır. Söylentilere göre mevcudu 100. 000'i aşmış olan Türkistan lejyonunun bir kolordu halinde

teşkilatlandırılarak müttefik ordu sayılacağı projesinin Alman makamları ile görüşüldüğü belirtilmiştir.

3.1.2.3. Kazanlılar

Rusya'daki Türk illerinden Kazan Tatarları adına Berlin'de radyo yayını yapan birkaç kişinin bulunduğu, ayrıca, Kazanlı Tatar lejyonlarının da oluştuğu, bunlar için de Türkistan ve Azerbaycan lejyonlarında olduğu gibi özel gazete tesisinin bulunduğu ifade edilmiştir²⁶.

3.2.Kafkasyalı Diğer Milletler

3.2.1.Ermeniler

Raporda, Ermeni davasının Berlin'de Daşnakunyon teşkilatına mensup kişiler tarafından temsil olunduğu, Ermeni kolonisinin siyasî bakımdan toplu ve birleşik bir manzara arz ettiği belirtilmiş, Daşnakunyon Partisi'ne rakip olacak başka ciddi bir oluşumun olmadığı üzerinde durulmuştur. Londra ve Paris'te olduğu gibi Berlin'de de sosyal kurumlar vasıtasıyla kendi millî davalarını kuvvetli bir şekilde desteklemeye geldikleri, Berlin'de 100 yıllık bir Ermeni Enstitüsü'nün ve yıllardan beri faaliyet icra eden bir de Ermeni-Alman Dostluk Cemiyeti'nin mevcut olduğu, ayrıca Almanlarla özel ve resmî şekillerde temaslarda bulunan birçok Ermeni ilim, sanat ve ticaret insanlarının bulunduğu anlatılmıştır.

Ermeni Millî Komitesi'nin oluştuğu ve bu komite da millî davaları hakkında Alman Hükûmeti'nden taleplerde buldukları, bu komite reisinin sabık Osmanlı mebuslarından Papazyan olduğu, konfederasyon fikrine taraftar oldukları belirtilmiştir. Fakat, ülkelerinden göç etmiş bulunan Ermenilerin bir kısmının da Mısır'da İngilizlerin nezdinde bulunduğundan Almanların Ermenilere fazla güvenmedikleri ve Ermeni davası hakkında daha tedbirli ve çekingen davrandıkları ve onların bir ayağı İngilizlerde diğer ayağı Almanlarda her iki ihtimale göre de kendilerini hazırladıkları nakledilmiştir. Ermenilerin Türkiye'ye karşı dost bir hareket hattı tutmuşa benzedikleri, Almanlar tarafından kendilerine Türkiye'ye ait hiçbir talepte bulunmamalarının da hatırlatılmış olduğunun söylendiği dile getirilmiştir.

3.2.2.Gürcüler

Rapora göre Millî Gürcü davasını bugüne kadar temsil etmiş olan eski Millî Gürcistan Hükûmeti'nin başındaki Sosyalist Jordanya Partisidir. Bu parti, Hitler Almanya'sında rakiplerine nazaran daha zayıf kalmış, Jordanyacıların muhalifi olan Gürcü nasyonalistleri Berlin'de çoğunluğu oluşturmuşlardır. Ancak, bu nasyonalistler de kendi aralarında birlik olmayıp muhtelif gruplara ayrılmışlardır. Dolayısıyla, muhtelif manalarla da olsa millî Gürcü davasını yürütmektedirler. Berlin'de kalabalık bir koloni teşkilatları da bulunmaktadır. Karakterleri icabı her tarafa sokulan girgin insanlardır. Bu suretle Gürcü davasını değerli kılmakta ve hatta abartılı bir şekilde Kafkasya'nın Gürcistan demek olduğu fikrini kamuoyuna telkin etmektedirler²⁷.

Berlin'de kalabalık Gürcü kolonisi arasında Almanya'da öğrenim görmüş Alman tabiiyetine geçmiş olanlar da mevcuttur. Alman tabiiyetine geçen Gürcü profesörü olan Nicuradze Nasyonal-Sosyalist Partisi'ne de girerek, Doğu Bakanı Rosenberg'in güvenini

26 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (14).

27 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (15).

kazanmış ve bu bakanlıkta Kafkasya meseleleri üzerine etki edecek derecede dolaylı nüfuz sahibi olmuştur.

Raporda, geçen büyük savaşta Almanya'nın Gürcistan'ı tanıdığı, hatta müttefiki Türkiye'ye karşı müdafaa bile ettiği, Gürcistan'ın Almanya ile bir ittifaka sahip olup, Berlin'de sefiri bulunduğu, bu sefirin son zamanlara kadar Berlin'de Almanlar tarafından kurulmuş bulunan "Kafkasya Mutemetliği" nin başında olduğuna dikkat çekilmiştir.

Azerbaycan ve Ermenistan komitaları gibi aynı şekilde yeni bir de Gürcistan Komitesi'nin Berlin'de oluşturulduğu, bu komitaya Profesör Seretelli'nin başkanlık ettiği, onların da bir beyanname ile isteklerini Alman Hükûmeti'ne bildirdikleri, Gürcistan Komitesi'nin Almanların arzu ve işaretleri ile bu beyannamelerinde bağımsızlık istediklerini, dolaylı olarak "20 seneden beri komünist rejim ve idaresine karşı yapılan mücadele ruhu ile ve gayreti ilevs...." şeklinde kapalı beyan ettikleri ve dolayısıyla Almanların bu durumdan oldukça memnun oldukları belirtilmiştir²⁸. Profesör Seretelli'nin başkanlığında oluşmuş olan bu komitanın Gürcistan kamuoyunu kısmen temsil eder nitelikte olduğu, Sabık Gürcistan Hükûmeti'nin Reisi Jordonya ile taraftarlarının bu komitaya dâhil olmadıkları, Alman Hükûmeti, bu grup ile çalışmak arzusunda olmadığı, böyle bir ortamda jordonya grubunun Almanya ile anlaşmaya ve kendileri ile iş birliği yapmaya eğilimli bulunduğunu bir muhtıra ile Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiği ifade edilmiştir²⁹. Ayrıca, Jordonya grubu haricinde kalan Gürcü nasyonalistlerinden de bu yeni komita dışında kalan grupların bulunduğu söylenmiştir. Jordonya grubunun bir konfederasyon halinde Kafkasya'nın birliği hakkındaki tezinin bilindiği, Gürcü komitacıları arasında da bu tezin ciddi taraftarlarının mevcut olduğu, ancak genel heyeti ile birlikte takip edecekleri hareket tarzının açıklanmaya muhtaç bulunduğu üzerinde durulmuştur³⁰.

4.Askerî Olarak Savaş Esirlerinin Durumu

İlk raporda Almanların aldıkları esirler arasında Rus'tan başka millet mensuplarından özellikle Türkler ile diğer Kafkasyalılardan lejyonlar oluşturmakta oldukları dile getirilmiştir. "Rusya'dan Alınan Memleketler Meselesine Dair Almanların Görüşleri ve Bu Memleketlerin Harp İçindeki Durumları ile Almanya'daki Siyasî Faaliyetleri Hakkında" başlığı altında 26 Şubat 1943 tarihli Bükreş Ataşemiliterliği tarafından gönderilen ikinci raporda bu faaliyetin daha geniş ölçüde devam ettiği ve daha ciddi bir şekil aldığı dile getirilmiştir. Hitlerin gizli bir emri gereğince Sovyet ordusuna mensup Türk kavminden veya Kafkasyalılarından esir düşen herhangi bir asker üsera garnizonuna gönderilmeden önce doğrudan doğruya lejyoner taburlarına veya geri işlerde çalışmak üzere işçi taburlarına yazıldıkları bu andan itibaren Alman askeri ile silah arkadaşlığı hakkını kazanarak onların tâbi olduğu rejim ve muameleye tabi tutuldukları, hatta Alman harp malulleri ile savaşta ölenlerin ailesi fertlerine özgü ayrıcalık ve hakların malul ve maktul lejyonların aile fertlerini içine alması hususunun dahi sağlandığı aktarılmıştır.

28 Azerbaycanlıların da taleplerini bu şekilde ifade etmeleri için Almanlar tarafından ısrar edilmiş ise de uzun tartışmalar neticesi Resulzade Mehmed Emin Bey'in ısrarı ile "tam istiklal" fikri açık bir şekilde ifade edilmiştir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (16).

29 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (16).

30 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (17).

İkinci raporda Hitlerin meseleye ilişkin bir beyannamesinde; “*Türk ırkından olan sizleri millî hiçbir menfaatiniz olmadığı halde Bolşevikler Avrupa’ya sevk ederek, Almanya’ya karşı harp ettirmek istiyorlar. Bu maksatla sizleri yerinizden yurdunuzdan aile ve akrabalarınızdan ayırıp cepheye sevk ettiler. Halbu ki Almanya ne sizleri ve ne de vatanlarını tehdit etmemektedir. Bilakis o size hürriyet getiriyor. İktisadî hürriyet, din hürriyeti ve kültür hürriyeti. Siyasete gelince Almanya’nın himayesi ile müstakil olacak ve kendi kendinizi idare edeceksiniz*” denilmekte ve bu cümlelerin kapsamı içindeki fikirlerin komutanları tarafından lejyonerlere araçsız telkin olunduğu belirtilmiştir. Ancak, bağımsızlık vaadinin sade bu tarzdaki ifadesi lejyonerlerin hislerini okşasa, hamiyetlerini tahrik etse de siyasî bilinç ve duygularını tamamıyla tatmin etmediği, bu vadin böyle gizli değil de bir deklarasyonla açıkça beyan edilmesini bekledikleri dile getirilmiştir³¹.

Raporda, lejyonerlerin büyük kısmının Türk kavminden oluşmuş birliklerin meydana getirdiği, bunların Türkistanlılardan, Azerbaycanlılardan Kuzey Kafkasyalılarından ve Edil-Ural (Kazan) lılardan oluştuğu söylenmiştir. Bağımsız birer kuruluş olan Türkistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya ve Edil- Ural taburlarından başka bir de yine yalnız Türklerden (karışık) oluşmuş bir piyade tümeninin mevcut olduğu, bu tümende 4000’e yakın Azerbaycanlının bulunduğu belirtilmiştir.

Genel Azerbaycanlı lejyonerlerin miktarının 35.000’e ulaştığı, Türkistanlı taburların genel toplamının söylenene göre 100.000’i bulduğu ifade edilmiş, Kuzey Kafkasyalı lejyonerlerin miktarının nispeten az olduğu, Edil-Uralı taburların oluşumuna da yakın zamanda başlanılacağı dile getirilmiştir. Kafkasyalı taburlar (Azerbaycan, Ermeni, Gürcü, Kuzey Kafkasyalı) hep birlikte General Gösdiring’ in komutası altında bulunduğu belirtilmiştir. Esirlerden oluşan bu taburlardan başka Kırım’da Almanlara katılan gönüllülerin miktarının da 20.000’ i bulunduğu söylenmiştir.

Savaşın başında Ruslardan ayırt etmedikleri ve hatta Asyaî, Moğol ve Tatar vahşileri diye daha fena gözle gördükleri Türklerin kendilerine dost ve anevî Rus düşmanı bir halk grubu olduklarını Almanların eylemlerde görmüş ve anlamış oldukları, Alman Başkomutanlığı ve diğer Alman makamlarının Türk ırkından birliklerin gösterdikleri cesaret ve bağlılıktan nispeten son derece memnun oldukları, bu hususta öne çıkanların özellikle Azerbaycanlılar ve Türkistanlılar olduğu üzerinde durulmuştur.

Raporda, sayıca da Kafkasyalı diğer lejyonerlere üstün olan Azerbaycan lejyonerlerinin Alman askerî makamları tarafından takdir olundukları, Ermeni ve Gürcü lejyonerleri arasında bireysel olarak veya grup halinde Sovyet tarafına geçenlerin görülmesi ve işlerinde komünist tahrikçiliği yapanların bulunmasına rağmen, Azerbaycanlılar arasında bu gibi tek bir harekete tanık olunmamış olduğuna dikkat çekilmiştir. Onların gayet metin ve cesurane muharebe ettiklerine 25 Azerbaycanlı lejyonere liyakat madalyaları verildiği dile getirilmiştir³². Diğer taraftan, Berlin’deki askerî hastanelerde birçok Azerî yaralılarının yatmakta olduğu, General Gösdiring tarafından Başkomutan Hitler adına yararlık gösteren Azerî Birliğine özel olarak teşekkür edildiği belirtilmiştir.

31 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (1)).

32 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (2)).

Azerbaycanlı lejyonerler tarafından lejyonerlere özgü olmak üzere haftalık bir gazete çıkarıldığı, idaresi Berlin’de olan bu gazetenin isminin “Azerbaycan” olduğu, gazetenin Milli Azerbaycan Komitesi ile temas halinde bulunduğu ve gazetede Azerbaycan bağımsızlık hareketinden esinlenen fikirleri kuvvetle telkin eden makalelerin yer aldığı nakledilmiştir. Yukarıda ifade edilen ve General Gösdiring’in Azeri Birliğini taltifi dolayısıyla yayınlanan bir makalede Azerbaycanlılardan bir kişinin bile döneklilik etmediği övülerek kaydedildikten sonra yer verilen cümlelerin; “*Görünmez ve kaydolunmaz çünkü Azerbaycanlı lejyonerin hansı hamiden yapıldığı biz biliriz. Bu hamir Türklükten Müslümanlıktan ve Ruslukla mübareze ananesinden yoğrulmuş bir hamirdir. Onun damarlarında Türk-Azerbaycan kanı akar. Dünya tarihine şanlı ve şerefli adlar vermiş bir ırkın kanı. Bir ırk ki tarihi her şeyden evvel Rus akıncılığı ve Rus emperyalizmi ile mübarezeden ibarettir*” şeklinde olduğu ve devamında; “*Lejyonerlerimiz ilk şerefi kazandılar. Şüphemiz yoktur ki bu şeref birçok defalar tekrarlanacak ve en sonda en büyük şerefe, millî Azerbaycan ordusunun teşkil etmek şerefine varacaktır*” denildiğine işaret edilmiştir.

Berlin’deki Millî Azerbaycan Komitesi’nin oluşumunu lejyonerlerin memnuniyetle haber aldıkları ve komita ile temasa gelmeyi ve onun siyasî rehberliği altında bulunmayı arzu ettikleri, Berlin’e uğrayan lejyon temsilcilerinin bağlılıklarını ve ilgilerini gösterdikleri ve özellikle reisi ile görüştükleri, gerekirse ayda aldıkları 60 mark maaşlarından komita kasasına vergi vermeye hazır olduklarını komita reisine bildirdikleri aktarılmıştır.

Raporda, 23 yıl bir ayrılık ve korkunç Sovyet rejimi altında geçen siyasî hayatın etkilerine rağmen ülkesinden göç etmiş olan idealist mültecilerin temsil ettikleri esas fikirlerle, içeriden gelen aydın lejyonerlerin düşünüş ve duyularları arasında mutlu bir yakınlık ve karşılıklı bir anlaşmanın varlığının memnuniyetle tespit olunduğu dile getirilmiş, Azerbaycan’da laik bir vatansever tipinin vücuda geldiği, onun özellikle millî kültür kıymetlerine bağlı olduğu belirtilmiştir. Komünistlerin Sovyetleştirme adı altında Azerbaycan’ı ve diğer bütün Türk illerini Ruslaştırmaya koyulduklarını, Sovyet idaresinde yetişen Azerbaycan vatanperverinin anlamış olduğu, millî kültür mensuplarının takip ve sürgün edilmeleri ile Rus harflerinin tatbikinin komünist Azerileri bile ruhen isyana sevk etmiş olduğu ve Kafkasyalı milletler arasında birlik hissini kuvvetlenmiş olduğu anlatılmıştır³³.

5. Rusya’daki Türkler ve Kafkasyalı Milletler Nezdinde Alman Propagandasının Yetersizliği ve Hissedilen Revizyon

Rapora göre Alman propagandasının zayıf ve eksikliklerine ilişkin dikkati çeken belli başlı hususlar şu şekilde belirtilmiştir; Almanların Rus kitlesi içinde millî hamiyet (milletini ve ailesini koruma çabası) ve fedakârlığı hatırlatmak ve tahrik etmemek için kullandıkları özel tabiiyet fayda vermemiştir. Alman Nasyonal Sosyalistlerinin Ruslara karşı değil, ancak Bolşeviklerle Yahudilere karşı mücadele ettikleri hakkındaki propagandalarının Ruslar üzerinde istenilen etkiyi yapamamış, bütün Ruslar, tehlikenin doğrudan doğruya Rusluğa ve Rus hâkimiyetine yönelmiş olduğuna inanmışlardır. Ayrıca, Bolşevizm, Sovyet vatanperverliği ile eski Rus vatanperverliğinin geleneklerini birbiriyle yakınlaştırmış ve kitleye mağlubiyet halinde ülkenin bir Alman müstemlekesine döneceği fikrini telkin

etmiştir.

Muharebenin cereyan eden ilk safhasında büyük kitleler halinde esir düşen Kızıl ordu erlerine Almanlar tarafından milliyet farkı gözetilmeden çok sert ve haşın bir muamele yapılmış, hatta Türklerden mesela Kırgız ve Tatarların kısmen çehrelerinin arz ettiği özellik bakımından “alçak ırk mümessilleri” diye, Azeriler de saçlarının siyahlığı yüzünden “Yahudi” diye, daha fena bir muameleye maruz kalmışlardır³⁴. Kışın Sovyet esirlerinin geçirdikleri hayatın görüntüsü çok acıklı bir durum arz etmiş, üsera garnizonlarında bulunanların % 80’i hastalıklardan telef olmuş, bunların da çoğunluğunu daha fena muameleye maruz kalmaları dolayısıyla Türk ırkına mensup kavimler oluşturmuştur.

Bir taraftan tatbikatın vermiş olduğu menfi neticeler, diğer taraftan da askerî hadiselerle ilişkin cereyan eden gelişmeler karşısında Alman mahfilinde Doğu siyasetini değiştirme ve düzeltme meselesini gündeme getirmiştir.

Raporda, yakında genel olarak Doğu siyaseti ve özellikle Kafkasya meselesi hakkında yeni bir istikametın alınmasının çok muhtemel görüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca, bu aralıkta Ukrayna meselesinin de söz konusu olup, oradaki rejimin değişeceğinin de beklendiği söylenmiştir. Kafkasya meselesinde alınacak yeni istikametın Kafkasyalıların siyasî taleplerini tatmin edecek bir durumda olacağıın ön görüldüğü, Kafkasyalılar ve Kafkasya işleri ile ciddi bir şekilde ilgilenen Alman mahfilî ve belirli nüfuz sahibi şahsiyetlerin tasavvurlarına göre Alman Hükûmeti’nin Türkistan meselesinde olduğu gibi Kafkasya meselesinde de açık bir vaziyet alması gerektiği, Kafkasya’nın siyasî geleceğinin Almanya tarafından resmen tanınması gerektiği, Lejyonlar da dâhil olmak üzere bütün Kafkasya’daki işlerin Kafkasyalı teşkilatların idaresine verilmesi gerektiği, buna karşılık bu oluşumlar da mevcut bütün kuvvetleri ve siyasî otoriteleri ile Almanya ile beraber ortak düşman, Rus Bolşeviklerine karşı mücadeleye girmeleri gerektiği belirtilmiştir³⁵.

Rusya’ya karşı açılan savaşta Alman siyasetinin Rusya’daki milletlere karşı yalnız menfi bir parolaya dayandığı, bunun ise yeterli olmadığını artık anlaşıldığı “*Bolşevizmi Tahrip*”; *alâ.... Fakat ne namına tahrip ???*” denilerek, bunun milletleri tatmin etmediği gibi Bolşeviklere de demogoji imkânı ve karşı propaganda yapmak için sermaye verdiği belirtilmiştir. Geç de olsa Alman siyasetinin Rusya’daki milletlere müspet vaatlerde bulunması gerektiği açık olup, bu zorunluluğun yüksek Alman mahfilinde dahi takdir olunduğu dile getirilmiştir³⁶.

34 Büyükelçiliğın 1941 yılı Ekim ayında Doğu Cephesi’ni ziyareti esnasında Nikoleyef’teki üsera garnizonunda bu durum, bizzat görüldüğü, Türkistanlı, Kazanlı, Kırımli ve Azeri Türklerinin kendi lehçelerindeki Türkçe ile yaptıkları şikâyetlerin Alman makamlarına nakledilerek bu halin ıslahı talebi ve ricasında bulunulduğu ifade edilmiştir; *Dışışleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (6)).

35 *Dışışleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (6)).

36 *Dışışleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (7)).

Sonuç

Almanya, XIX. Yüzyılda, dikkati çeken bir güç olarak çıkmasını bilmiş, hepsi, tamamı, birlik ve beraberlik kelimelerine karşılık gelen “pan” hareketi, Almanya’da Pan-Germanizm şeklinde ortaya çıkmış, Almanya, kendini millet bağlamında tanımlamış, milliyetçiliğin adını “Germanizm” olarak koymuş ve toplumsal bir içeriğe sahip olan tarihi, ihtiyaca uygun oranında değerlendirmiştir. Dil, tarih yazımının malzemesi haline getirilmiş, Almanlar, Batı kültürünün varisi olarak kendilerini görmüşler ve Alman milleti, üstün ırk iddiaları ile ortak bir ülkü etrafında bir araya getirilmeye çaba sarf edilmiştir.

Alman birliği kurulmuş, Almanya, “Weltpolitik” aracılığı ile sömürge siyasetini benimsemiş ve ticaret yolları üzerinde önemli bir konuma sahip, Hindistan’da, İngiltere’yi etkisiz kılmayı amaç edinmiştir. Almanya, bu amacını gerçekleştirmek için Rusya ile işbirliğine girişmiş, Rusya’nın doğusunda yaşayan halklara ilgi göstererek Türkoloji çalışmalarına da ciddi destekler vermiştir. Rusya’nın 1905’te Japonya’ya mağlûp olması, onun, Almanya’dan uzaklaşıp İngiltere’ye yaklaşmasının sebebi olmuş, böyle bir durum Almanya’yı, kendisini Hindistan’a ulaştıracak bir diğer yol olarak gördüğü Osmanlı Devleti’ne yöneltmiştir. Mevcut konjonktürde Osmanlı Devleti tarafından da Almanya’nın kendisine yönelik bu eğilimi müspet karşılanmıştır. Almanya, XIX. Rusya’ya karşı Orta Asya halklarından istifade etmeyi düşünmüş ve bu halkların Türk soyundan olduklarını, Osmanlı Devleti’ne hatırlatmıştır.

Almanya ile Osmanlı Devleti ilişkisinin toplum düzeyinde yansımaları özellikle Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm alanında kendini göstermiştir. Pan-Türkizm akımı, 1908 ile birlikte ciddi bir şekilde yükselmeye başlamış ve I. Dünya Savaşı ile beraber yaygınlık kazanmıştır. I. Dünya Savaşı, ittifak ülkeleri aleyhine neticelenmiş, savaşın galipleri olan İngiltere ve Fransa, Almanya ile Osmanlı Devleti’ne ağır şartlar dikte ettirmişlerdir.

Demokrasinin işlevini yerine getiremediği ve millî kurtuluş yolu olarak savaşın gerekli olduğu inancı gün geçtikçe kuvvetlenmiş, seçimlerde 1933’te Almanya’da haksızlığa uğradıkları gerekçeleri ve söylemleri ile Nasyonal Sosyalistler, İtalya’da yeni sömürge ve zaferlere ihtiyaç olduğu tezi ile Mussolini iktidara gelmiştir.

Daha evvel amaçlarına ulaşamadığını düşünen İtalya, Alman Nasyonal Sosyalistleri ile birçok alanda iş birliğine girişmiş, Japonya da Uzak Doğu’da saldırgan ve yayılcı bir tutum içine girmiştir. Almanya’da Nasyonal Sosyalist iktidar, içeride antisemitizm/ Yahudi karşıtlığı, dışarda antikomünist politikaların öncülüğünü yapmıştır. XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Almanya tarafından birçok yönden tetkike tâbi tutulan ve kendileri ile kesişim noktası, komünizm ve Rus karşıtlığı olan Müslüman Türk unsurlarından yararlanma yoluna gidilmiştir. Müslüman Türk unsurları, Almanya’nın I. Dünya Savaşı’nda halifeliği uhdesinde bulunduran Osmanlı Devleti ile ittifak içinde olmasını bir inanma ve bağlanma aracı olarak da görmüşlerdir.

II. Dünya Savaşı, Almanya’nın 1 Eylül 1939’da Polonya’ya taarruzu ve İngiltere ile Fransa’nın Almanya’ya savaş ilanı ile başlamıştır. Almanya tarafından İtalya ve Japonya’nın da içinde bulunduğu mihver ittifakı kurulmuş, 1939’da Sovyetler Birliği ile saldırmazlık paktı imzalanmış, Kuzey Afrika ve Doğu Afrika’da harekâta girişilmiştir. 1940 yılı ortalarında Fransa ele geçirilmiş, muharebe İngiltere ile devam ederken Almanya

mihver devletlerle birlikte 22 Haziran 1941 başlarında Sovyetler Birliği'ne, Japonya da Güneydoğu Asya ve Orta Pasifik'te ki Amerikan ve İngiliz topraklarının ve kolonilerinin birçoğuna saldırmıştır. 1941 yılı başlarına kadar Almanya, Avrupa'nın önemli bir kısmını kontrolü altına almıştır.

II. Dünya Savaşı'nda Almanya propagandayı geniş anlamda kullanmıştır. Almanya'nın bu propagandası 1917'de Bolşevik idaresinin barış, hürriyet ve adalet gibi sözlerine inanan ancak, komünist diktatörlerin gerçek yüzünü katliamlara maruz kalmaya başladıkları 1922 yılı ile birlikte gören Rusya'daki Müslüman Türk unsurları nezdinde etkili olmuştur.

16.12.1942 tarihli yazıya ek olarak 29.04.1943 tarihli Bükreş Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekâletine ilk ve ek olarak raporlar gönderilmiş gönderilen ilk raporda belli başlı düşünce ve görüşler şu şekilde ortaya konulmuştur.

Almanya'nın askerî planları kısa bir sürede Rusların mağlûbiyeti üzerine kurulu olması dolayısıyla başlangıçta Türk kökenli kavimler dikkate alınmamış, hatta kimi zaman aşağılanarak barbar olarak nitelendirilmiştir.

Harekâtın Kırım'a intikal etmesiyle Kırımlılar kitle halinde Alman ordusu safına geçerek, Ruslara karşı silahlanmışlar, Alman Türkologların uzun zamandan beri dava ettikleri tez, yapılan eylemlerle karşılığını bulmaya başlamıştır.

Rusyalı ve Kafkasyalı milletler arasında da en fazla güvenilen unsur, Türkler ve Müslümanlar olup, yakınlık ve öncelik onlara verilmiştir.

Sayıları 20.000'i geçen Kırım gönüllülerinden başka Alman ordusu ile birlikte Türkistanlı ve Kafkasyalılardan oluşan lejyonlar da savaşmış bu lejyonlardan Türkistan Lejyonunun sayısı 100.000 olup, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Gürcü ve Ermeni lejyonları oluşturulmuştur. Almanlar tarafından bütün bu millî lejyonların Alman ordusu yanında Bolşeviklere karşı savaştıkları, övgü dolu sözlerle dile getirilmiştir.

Gelişmelere paralel olarak Rusya'daki bu milletleri temsil eden, ülkelerinden göç etmiş siyasilere de temasa geçilmiş, Rus olmayan ülkelerin gelecekteki millî teşkilatları hakkında kararlaştırılmış bir plan hazırlanması fikri, zihinleri meşgul etmeye başlamıştır.

Almanya, stratejileri istikametinde Rusya'daki milletler meselesine ilişkin Doğu Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Propaganda Bakanlığı ve Partiye Mensup SS Teşkilatı gibi organizasyonlarla Rusya'daki milletler meselesine ilişkin düzenlemeleri bir araya getirmiştir.

Rusya'daki milletlerin doğrudan ya da dolaylı olarak millî bağımsızlık ve hâkimiyetlerinin yeniden canlanmasına yönelik düşünce ve arzularını içeren muhtıralar Doğu Bakanlığı tarafından uygun görülmemiş, onlara Almanya'nın yüksek menfaatleri bakımından uluslararası bir mesele şeklinde çözümünün mecburi olduğu kanaati ile karamsar ve ümitsiz olunmayarak direnç göstermeleri tavsiyelerinde bulunulmuştur.

Almanlar milliyet bakımından tatmin edici ve özellikle Rus olmayan milletleri cesaretlendirecek ve ümitlendirecek kesin bir şey söylememiştir.

Savaşta teknik ve stratejik bakımından Sovyetlere üstün olan Almanlar, siyasî olgunluk ve ideoloji bakımından da aynı üstünlüğe sahip olamamışlardır.

Alman Nasyonal Sosyalistleri, Ruslara karşı değil, ancak Bolşeviklerle Yahudilere karşı mücadele ettikleri hakkındaki propagandalarının Ruslar üzerine istenilen etkiyi yapamamış, bütün Rusların, tehlikenin doğrudan doğruya Rusluğa ve Rus hâkimiyetine yönelmiş olduğuna inanmışlardır.

Alman propagandasının Sovyetler Birliği'ndeki Rus olmayan milletlere millî amaçlarını okşayacak ve kendilerine siyasî ümitler verecek belirgin, açık beyanattan mahrum olmuş, Rusların Rusya'daki diğer milletlerin de aynı akıbete uğrayacakları hakkında telkinlerde bulunmaları kolaylaşmıştır.

Rusya'ya karşı yürütülen savaşta Alman siyaseti Rusya'daki milletlere karşı yalnız menfi bir parolaya dayanmış, bunun ise yeterli olmadığı anlaşılmış, ancak geç kalınmıştır.

Netice itibarıyla içinde bulunulan konjonktürde Türkiye tarafından eski müttefik Almanya'nın II. Dünya Savaşı içerisindeki başarılarından yüksünülmemiştir. Türkçüler, Nazi Almanya'sının Sovyetler Birliği'ndeki esir milyonlarca Türk asıllı insanın Almanya'nın yardımı ile kurtarılacağı inancına sahip olmuşlardır. Almanların siyasetinde önemli bir unsur olan Pan-Türkizm akımı aracılığı ile Naziler, Türkiye'nin mihver saflarında savaşa katılmasını veya en azından tarafsızlığını korumasını amaçlamışlardır. Ancak, Türk Hükûmeti, kararlı olduğu tarafsızlık politikasına zararlı olacak aşırı eğilimlerden geri durmuştur.

Kaynakça

Akarşlan, Mediba. Türk-Alman İlişkileri, *Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XIII/1-2, (Mart-Kasım1992), (161-166).

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1999.

Bayrav, Süheyla. *Fellini Oluşumu*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1975.

Çelik, Latif. *II. Dünya Savaşı'nda Almanya Saflarında Savaşan "Türkistan Lejyon Ordusu"* Doktora Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 1389761 (13).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (20).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (6)).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (10).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (11).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (14).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (15).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (16).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (17).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (18).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (19).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (2).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (3).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (4).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (4).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (5).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (6).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (7).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (8).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (9).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (1)).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (2)).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (3)).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (7)).

Duman, Melih. “Almanya’nın Şark Meselesi’ne Bakışı Çerçevesinde Osmanlı Devleti ve Girit Meselesi (1896-1908), *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 80, /Ekim 2018), s. 410, (407-421).

Erdaş, S. Sadık. *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Boğazları (1841-1943)*, Doktora Tezi, T.C. Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2000.

Fındıklı, E. Berat. *XIXI. Yüzyılda Almanya ve Almanya-Osmanlı İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.

Güzay, Aybüke. “Alfred Rosenberg’in Görev Birliği ve Kırım’daki Faaliyetleri”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9 / 20, 2023, (621-632).

Kumru, Coşkun. *Hitler Almanyası’nın Türkistan Politikası*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2021.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, 1983.

Özdemir, Nebi. Almanya ve Berlin’deki Türkoloji Araştırmaları Tarihi ve Freie Universität Berlin-Türkoloji Enstitüsü, https://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/nebi_ozdemir_almanya_turkoloji_arastirmalari.pdf (32-39), (Erişim Tarihi: 27.08.2024).

Özüçetin, Yaşar. “Türkçülük 1908-1923”, *Türk Yurdu*, S.173, 2002, (6-13).

Reyhan, Cenk. Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914), *Bellekten*, 69 / 254, (Nisan 2005), (217-266).

Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994*, C. 2, İmge Yayınevi, Ankara, 2016.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi, Ankara 1989.

Temir, Ahmet. *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 552, Ankara, 1991.

Türküne, Mümtazer – Özdağ, Ümit. (Derleyen) *Siyasi İslam ve Pan İslamizm*, Rehber Yayınları, Ankara, 1993.

Uluscu, Gizem. - Şenlik, Ahmet Şefik. Ana Hatlarıyla Almanya Türkolojisi. Rumeli Yayıncılık, 98 s. ISBN: 978-605-70154-8-8, *Gazi Türkiyat*, 33, (Güz 2023), (295-298).

Yıldız, Özgür. II. Abdülhamid ve II. Wilhelm Dönemi Türk-Alman İlişkilerine Bir Bakış, *Near East Historical Review*, 2022, 12/1, (31-45).

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**

Öğr. Gör. Dr.
Lale Barçın AKA

Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.
lale.barcin.aka@ege.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3420-3802>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 14/08/2024 10/09/2024

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1533486>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Halkla İlişkiler Alanının Değişimi ve Dönüşümü: Dijital Halkla İlişkiler ve Yapay Zekâ

Change and Transformation of Public Relations: Digital Public Relations and Artificial Intelligence

Öz

Yapay zekâ, günümüzde pek çok sektörün kendisinden faydalandığı bir teknoloji haline gelmektedir. İletişim teknolojilerindeki kullanımına bağlı olarak halkla ilişkiler alanında da artık oldukça kullanılmaya başlanmıştır. Halkla ilişkiler uzmanları tarafından daha başarılı ve stratejik faaliyetler yürütmek amacıyla kullanılan bir teknoloji haline gelmiştir. Yapay zeka ve büyük veri gibi kavramlar iletişim alanının ayrılmaz bileşenleri haline gelmiştir. Son on yılda bilişim ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler halkla ilişkiler çalışmalarını temelden değiştirmiştir. Bu çalışmada, yapay zeka yazılımlarının halkla ilişkiler alanındaki kullanım alanları ele alınmaktadır. Bu çerçevede yazılım değerlendirme kuruluşu olan Capterra'nın web sitesinde belirlenen halkla ilişkiler uygulamaları araştırma kapsamında derinlemesine incelenerek analiz edilmiştir. Bulgulara göre 98 yazılım belirlenmiş olup bunların 28'i araştırmanın örnekleme uygun olarak seçilmiştir. Bu kapsamda, her yazılımın en az bir defa kullanıcılar tarafından değerlendirilmiş olması ve halkla ilişkiler faaliyetlerine yönelik olarak belirlenen altı fonksiyondan en az birine sahip olması kriteri göz önünde bulundurulmuştur. Yazılımların dijital varlık yönetimi, iletişim yönetimi, içerik yönetimi, kampanya yönetimi, basın izleme ve bülten oluşturma gibi farklı özelliklere sahip olmasıdır. Her yazılımın diğer yazılımlardan farklı olarak belirtilen özelliklerin birine veya birkaçına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Halkla İlişkiler, İletişim, Algoritmalar, İçerik Analizi

ATIF: AKA, Lale Barçın, "Halkla İlişkiler Alanının Değişimi ve Dönüşümü: Dijital Halkla İlişkiler ve Yapay Zekâ", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/3 (Eylül 2024), s. (293-304)

CITE: AKA, Lale Barçın, "Change and Transformation of Public Relations: Digital Public Relations and Artificial Intelligence", *Journal of History and Future*, 10/3 (September 2024), pp. (293-304)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

Artificial intelligence is a technology that many sectors benefit from today. Due to its use in communication technologies, it has also started to be used in the field of public relations. It has become a technology used by public relations experts to carry out more successful and strategic activities. Concepts such as artificial intelligence and big data have become inseparable components of the field of communication. Developments in information and communication technologies in the last decade have fundamentally changed public relations studies. This study examines the areas of use of artificial intelligence software in the field of public relations. In this context, the public relations applications identified on the website of Capterra, a software evaluation organization, were examined in depth and analyzed within the scope of the research. According to the findings, 98 software were determined and 28 of them were selected in accordance with the sample of the research. In this context, the criteria that each software has been evaluated by users at least once and has at least one of the six functions determined for public relations activities were taken into consideration. The software has different features such as digital asset management, communication management, content management, campaign management, press monitoring and bulletin creation. It has been determined that each software has one or more of the specified features that are different from other software.

Keywords: Artificial Intelligence, Public Relations, Communication, Algorithms, Content Analysis Method

1. Giriş

Yapay zekâ araştırmalarının kökeni 1950'lere kadar uzanmaktadır; ancak, bu alanın ilerlemesi ve yaygınlaşması daha yakın zamanlarda gerçekleşmiştir. Şu anda yapay zekâ, e-ticaret, finans, telekomünikasyon, halkla ilişkiler, reklamcılık, eğitim, sağlık ve tedarik zinciri gibi çeşitli sektörlerde kapsamlı bir şekilde uygulanmaktadır. Teknolojideki ilerlemeler, dijitalleşmenin getirdiği yenilikler ve yeni iletişim araçlarının ortaya çıkması halkla ilişkiler alanını da önemli ölçüde etkilemiştir. Bulduğumuz çağda halkla ilişkiler uygulamaları geleneksel olarak hala devam etmektedir; fakat yapay zekâ uygulamalarından da destek almaktadır.

Halkla ilişkiler, iletişimin çeşitli yönlerinin metodik bir şekilde stratejik düzenlemesini kapsar. İtibar, imaj, kriz iletişimi, pazarlama iletişimi, sosyal medya, lobicilik, sponsorluk, sosyal sorumluluk, kurum kimliği, etkinlik koordinasyonu, kurumsal iletişim alanlarında halkla ilişkiler uygulayıcıları yapay zekâ uygulamalarından da yararlanmaktadır.¹

Yapay zekâ destekli araçların kullanımı ve entegrasyonu, halkla ilişkiler alanında çok sayıda görevin kolaylaşmasını sağlar, böylece uygulayıcılara bu alanda yer almak, hedeflerine uygun araştırma projeleri geliştirmek ve söz konusu projeleri izlemek

1 Şükran Güzin Ilıcak Aydınalp. "Halkla İlişkiler Perspektifiyle Yapay Zekâ (AI)." *Turkish Studies-Social Sciences* 2020, 15(4). s. 2283-2300.

ve değerlendirmek için ek zaman ayırma fırsatı verir.² Bu nedenle, halkla ilişkiler uzmanları, halkla ilişkilerde uygulanabilir metodolojileri anlamalı, gelişmeleri takip etmeli ve özelliklerini kavramalıdır. Literatüre bakıldığında, bu alanda kullanılabilecek uygulamalarla ilgili çalışmalar olduğu açıkça görülebilir.³ Bu araştırmalar global alanda kullanılan uygulamalara yönelik çalışmalardır. Bu uygulamaların çoğu dil nedeniyle ve vergi sisteminden dolayı Türkiye’de kullanılmama durumu olmaktadır.⁴ Halkla ilişkiler alanında kullanılan araçların kullanımı ve sundukları faydalar bu çalışmada ele alınacaktır. Bu araştırmanın birincil amacı, halkla ilişkiler alanında gerekli olan yapay zekâ tabanlı araçları tanımak, bu uygulamaları ana hatlarıyla belirtmek ve getirdikleri avantajları vurgulamaktır. Tespit edilen araçlar içerik analizi ile incelenecektir.

2. Yapay Zekâ

Teknolojinin ilerlemesi, yapay zekanın farklı disiplinlerde uygulanabilir hali çok yönlü bir alan olarak ortaya çıkmasına ve böylece kapsamını genişletmesine yol açmıştır. Son yıllarda kullanımındaki artış üç ana faktöre bağlanabilir: büyük veri kümelerinin çoğalması, yeni yapay zekâ metodolojilerinin ilerlemesi ve erişilebilirliktir.⁵ Yapay zekâ kavramı, bilgisayarların şu anda insanlar tarafından üstlenilen görevleri daha yüksek hassasiyet ve etkinlikle yürütme kapasitesini inceleyen bir disiplinle ilgilidir. Bu alandaki tanımlar dört temel ilkeye dayandırılmaktadır.⁶

1. Mantıksal akıl yürütme yeteneğine sahip sistemler
2. Mantıksal eylem yapabilen sistemler
3. İnsan benzeri düşünce süreçlerini sergileyen sistemler
4. İnsan benzeri hareket yeteneğine sahip sistemler

Yapay zekâ kavramı ilk defa “bilgisayarlaştırılmış zeki makine” şeklinde John McCarthy tarafından kullanılmıştır. McCarthy, “Lisp” olarak bilinen yapay zekâ için bir programlama dilinin yaratılmasıyla tanınır. Bu isimlendirme, yapay zekâ çerçeveleri içinde akıllı eylemleri kolaylaştıran bir aracının somutlaşmasını ifade eder.⁷ Yapay zekâ, “akıllı makineler, akıllı bilgisayar programları yapma ve uygulama bilimi” olarak nitelendirilir. Bu terim, makinelerin insan benzeri bilişsel süreçleri sergileme ve yazılım ve algoritmalar

-
- 2 Panda, Geetanjali, Ashwani Kumar Upadhyay, and Komal Khandelwal. "Artificial intelligence: A strategic disruption in public relations." *Journal of Creative Communications* 14.3 (2019) s. 196-213.
 - 3 Smith, A. W., and Stephen Waddington. "Artificial Intelligence (AI) tools and the impact on Public Relations (PR) practice." (2023).
 - 4 Ebru, Özgen, and Esra Yılmaz Tiryaki. "Halkla İlişkiler Alanında Kullanılabilecek Yapay Zeka Destekli Araçlar Üzerine Bir İnceleme." *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 12.1 (2024): 88-122.
 - 5 Alawaad, Haitham Abdelrahman. "The role of artificial intelligence (AI) in public relations and product marketing in modern organizations." *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)* 12.14 (2021): 3180-3187.
 - 6 Nilsson, Nils J. *Artificial intelligence: a new synthesis*. Morgan Kaufmann, San Francisco, 1998,455.
 - 7 Azadbeh, Amirhossein. "Dünyada ve Türkiye’deki Halkla İlişkiler Uygulamalarında Yapay Zekânın ve Metaverse’ün Kullanımı." *Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS)* 8.38 (2024): 138-150.

kullanarak eylemlerini çoğaltma kapasitesiyle ilgilidir.⁸ Yapay zekâ, makine yoluyla bilgi edinme, insana dair yapılması gerekenleri yerine getirebilme yeteneğidir.⁹ Temelinde algı, bilgi edinimi, iletişim ve etkileşim, mantıksal düşünmeyi kapsayan zekâ kriterlerini karşılayan davranışlarla ilişkili bir yapı olarak kabul edilir. Birincil amacın insan davranışını taklit edebilen veya muhtemelen önemli ölçüde aşabilen makineleri ilerletmek olduğu belirtilmektedir.¹⁰ Winston'a göre, yapay zekâ, mühendislik açısından çeşitli sorunları çözmesi ve hayata dair kolaylıklar getirmesi, bilgi ve becerileri makinelerin kazanması olarak değerlendirilirken, bilimsel açıdan bilgi edinimi ve öğrenme gibi sistemler geliştirmek olduğu ifade edilmektedir.¹¹

İletişim merceğinden incelendiğinde, yapay zekâ, bilgisayar aracılı iletişim kanallarındaki etkileşimlerin optimizasyonu yoluyla iletişim sürecini geliştirme ve iyileştirme vaadi sunar. Artık çağımızda bilgisayar aracılı iletişim, yapay zekâ ile aracılandırılmış iletişimi (AI-MC) ele alacak şekilde genişletilmektedir. Yapay zekanın iletişim alanında aktif rol oynamasıyla, insan ve makine arasındaki etkileşim artmakta ve kişilerarası iletişim de farklı bir boyuta girmektedir.¹² İletişime örnek olarak chatbot'ları verebiliriz. "Chatbot, belli bir alan veya belli bir konuda doğal dil cümleleri kullanarak kullanıcılarla iletişim kurabilen bir konuşma arayüzü olarak işlev görür".¹³ Sürekli bir mesaj akışının olduğu günümüz dünyasında hedef kitle ile günün her saati bağlantı kurmaya yarayan Chatbot'lar iletişim açısından önemli rol oynar. Yapay zekanın faydalarını sadece kişilerarası iletişim veya kurumsal iletişim açısından düşünmemeliyiz. Reklam sektöründe de kullanıcılara dair kişiselleştirilmelerin olması ve buna göre tahminlerin yapılması; pazarlama alanında da satın alma davranışlarının tespiti açısından önemli rol oynamaktadır.¹⁴ Halkla ilişkiler açısından baktığımızda iyileştirmelerin yapıldığı, alanda ilerlemeler olduğu görülmektedir.¹⁵ Bu nedenle, yapay zekayı çeşitli alanlarda, gelişmiş yapay zekâ destekli teknolojilerde kullanmanın faydalarını araştırmak gerekmektedir.

3. Halkla İlişkiler Alanında Yapay Zekâ Kullanımı

Halkla ilişkiler alanında yapay zekanın kullanımına odaklanan bilimsel makalelerin sayısı her geçen gün giderek artmaktadır. Bu yayınlardan bazıları şöyledir: Panda vd (2019) yılında yaptığı çalışmada yapay zekâ teknolojilerinin halkla ilişkiler sektöründeki önemi, sağladığı yararlar ve sektöre etkisini incelemiştir. Fidan ve Rençber (2019) yaptıkları

-
- 8 Guilherme, Nobre. "Artificial Intelligence (AI) in communications: Journalism, public relations, advertising, and propaganda." 2020, 132.
 - 9 Duan, Yanqing, John S. Edwards, and Yogesh K. Dwivedi. "Artificial intelligence for decision making in the era of Big Data—evolution, challenges and research agenda." *International journal of information management* 48 2019, 63-71.
 - 10 Nilsson, Nils J. *Artificial intelligence: a new synthesis*. Morgan Kaufmann, San Francisco, 1998,455.
 - 11 Winston, Patrick Henry. *Artificial intelligence*. Addison-Wesley Longman Publishing Co., Inc., 1992,6.
 - 12 Jeffrey, Hancock, T., Mor Naaman, and Karen Levy. "AI-mediated communication: Definition, research agenda, and ethical considerations." *Journal of Computer-Mediated Communication* 25.1 2020, 89-100.
 - 13 Huang, Jizhou, Ming Zhou, and Dan Yang. "Extracting Chatbot Knowledge from Online Discussion Forums." *Ijcai*. Vol. 7. 2007,423-428.
 - 14 Acar, Okan. "Yapay zeka fırsat mı yoksa tehdit mi." *İstanbul: Kriter Yayınevi*, 2020, 80-83.
 - 15 Li, Hairong. "Special section introduction: Artificial intelligence and advertising." *Journal of advertising* 48.4 (2019): 333-337.

çalışmada halkla ilişkiler sürecinde yapay zekanın işlevini ele almışlardır. Oğuz'un (2020) yaptığı çalışmada da dijital halkla ilişkiler, yapay zekâ ve büyük veri üzerine incelemeler yapmıştır. Çağlayan (2021) ise yapay zekâ uygulamaları ve halkla ilişkiler bağlamında yapay zekanın tehdit olup olmadığı üzerine bir araştırma yapmıştır.

Halkla ilişkiler alanında yapay zekâ, "halkla ilişkiler faaliyetlerini, insana ait işleri yerine getiren teknolojiler" olarak ifade edilmektedir.¹⁶ Yapılan çalışmanın birincil amacı, insan ve yapay zekâ sistemleri arasında bilişsel bir benzerlik meydana getirmektir.¹⁷ Yapay zekâ alanı ilerledikçe halkla ilişkiler sektörüne yenilikler getireceği açıktır. Yapay zekâ, potansiyel krizleri ele alarak ve önemli tavsiyeler sunarak halkla ilişkiler alanında iletişim ve gözetim yönetimini geliştirme yeteneğine sahiptir. Geleneksel yöntemler bir taraftan devam ederken teknolojinin hızla geliştiği bir dönemde insan faktörünün merkezi rolü göz önüne alındığında, yapay zekâ bu çerçevede nerede konumlandırılabilir? Çünkü halkla ilişkiler alanı değişim gösteriyor, bu değişime uyum sağlayamayan profesyoneller ilerleme şansını kaçırıyor ve yapay zekâ ile aracılılandırılmış bir halkla ilişkiler alanı, geleceğin endüstri normlarını belirleme olanağı sunuyor.¹⁸

Yapay zekâ, halkla ilişkiler alanında, sektörde, şirket içi işleyişte halkla ilişkiler uzmanlarının yaptığı işi dönüştürecek bir güce sahiptir. Yapay zekâ uygulamalarının yakın zamanda halkla ilişkiler ortamını yeniden şekillendirmeye hazır olan sayısız fayda sunup, bu alanda bakış açısını değiştirecek ve yapay zekâ uygulamalarına uyum gösteremeyen profesyoneller için büyük bir dezavantaja yol açacağı düşünülmektedir. Yapay zekanın önümüzdeki yıllarda halkla ilişkiler alanı üzerindeki etkilerine ilişkin çeşitli varsayımlar öne sürülmüştür.¹⁹

1. Yapay zekâ uygulamaları, iletişim stratejilerine destek olabilir.
2. Sosyal medya uygulamalarını kullanırken hesap yönetiminde destek olabilir.
3. Medya etkisini ölçümleyen, medya ilişkilerini yönetirken Halkla İlişkiler uzmanlarına yardımcı olabilir.
4. Veriyi analiz edip, konuyla ilgili raporlar sunabilir.
5. Şirketlerin verilerine göre akılcı çözümler üreterek, olası krizlerin atlatılmasına destek olabilir.

Yapay Zekâ (AI), halkla ilişkiler alanı için daha akılcı, verimli ve özel bir yaklaşım sağlayarak, işleri kolaylaştırarak daha farklı çözümler sunma kapasitesine sahiptir. Şirketlerin halkla ilişkiler departmanları bu teknolojiyi kullanarak analiz ve veriyi raporlama

16 Galloway, Chris, and Lukasz Swiatek. "Public relations and artificial intelligence: It's not (just) about robots." *Public relations review* 44.5 2018, 734-740.

17 Zawacki-Richter, Olaf, et al. "Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education—where are the educators?." *International Journal of Educational Technology in Higher Education* 16.1, 2019, 1-27.

18 Azadbeh, Amirhossein. "Dünyada ve Türkiye'deki Halkla İlişkiler Uygulamalarında Yapay Zekânın ve Metaverse'ün Kullanımı." *Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS)* 8.38 2024, 138-150.

19 ALTUNDAĞ, Salahattin. "Yapay zekâ ve otomasyonun muhasebe pratikleri üzerindeki etkisi: Akademik bir analiz ve yorum." *Sosyal Bilimlerde Akademik Analiz ve Yorumlar*. 2023,11.

sürecinde daha iyi kararlar alabilirler. Teknolojinin gün geçtikçe ilerlemesi yapay zekanın her alana girip önemli rol oynaması özellikle halkla ilişkiler endüstrisinin de farklı bir noktaya gitmesine neden olmaktadır.²⁰

Yapay zekâ teknolojisinin alana sağladığı katkıları şu şekilde sıralayabiliriz:²¹

Kişiyeye özel kullanım: Opsiyonların, tüketicilerin duygu, biliş ve geçmiş davranışlarına göre sunulmasıdır. Bu, bireye ve gruplara yönelik içeriğin ve önerilerin çıkması anlamına gelmektedir.

Müşteri Hizmetlerinin otomatikleştirilmesi: Müşteri hizmetlerinin geleneksel yöntemdeki insanı aradan çıkarıp tamamen otomatik olarak mesaj yoluyla müşterileri yönlendirmesidir. Onların sorularını cevaplar, hızlı bir şekilde çözüm üretmesine dayanır.

İçerik oluşturma: İnsanın düşüncesiyle, emeğiyle oluşturduğu metinlerin artık yapay zeka ile kısa sürede hazırlanmasıdır.

Arama motoru: Kullanıcıların yaptığı işlemlerden yola çıkarak çıkarım yapılabilir. Arama motoru, yapılan bir sürü sorgulamanın arasından kelimeleri seçerek tahminde bulunma imkanı sağlamaktadır.

Ses ve görüntü tanıma: Herhangi bir uygulamada sesli talimat veya yüz tanıma yöntemleri ile işlem yapılabiliyor olması.

4. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, halkla ilişkiler sektöründe kullanılan yapay zekâ ile desteklenen uygulamaların hangileri olduğunu, hangi kategorileri içerdiğini ve nasıl kullanıldığına dair bir inceleme yapılmıştır. Araştırma, dijitalleşen bir dünyada halkla ilişkiler alanında yapay zekâ tabanlı araçları bulmak ve belirlemektir; bu araçlardan faydalanmanın sağlayacağı kazanımları ortaya koymaktır.

5. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın amacından yola çıkarak içerik analizi tekniğinden faydalanılarak veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. İçerik analizinde elde edilen veriler kodlanır, belli kategorilere ayrılır ve ardından temalar çıkarılıp, organize edilir. Okuyucular tarafından anlaşılmasını sağlayacak şekilde yorumlanmayı içeren bir veri analizi türüdür.²² (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 227). Bu analiz türünün amacı, farklı araştırma konusuna ilişkin elde edilen verileri aydınlatmak ve araştırmayla ilgili kavramları birleştirmektir.²³ Bu çerçevede, halkla ilişkiler alanı için tasarlanmış yapay zekâ destekli yazılımlar belirlenip, incelemek için içerik analizi metodolojisi kullanılmıştır.

20 Hansel, Mischa, Jantje Silomon, and Emilia Neuber. "Be careful what you wish for: why more fragmentation might hurt global cybersecurity." *Global Political Economy*. 2024, 1-18.

21 Duran "Yapay zekâ temelli pazarlama: Geleneksel pazarlamanın sonu mu." *Yapay zekâ: güncel yaklaşımlar ve uygulamalar içinde* (2021): 31-50.

22 Hasan, Şimşek and Ali Yıldırım. "Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri." *Ankara: Seçkin Yayıncılık* 432. 2011, 113-118.

23 Zeki, Karataş."Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri." *Manevi temelli sosyal hizmet araştırmaları dergisi* 1.1 2015, 62-80.

6. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini halkla ilişkiler alanında kullanılan yapay zekâ ile desteklenen tüm yazılımlar kapsamaktadır. Bu tür yazılımlar her geçen gün gitgide artmaktadır. Yazılımların işlevi, özellikleri, kullanılan dili çeşitlilik göstermektedir. Bu yüzden çalışmanın hedefine uygun olarak araştırma çerçevesinde incelenmek üzere belirli bir örneklem seçilmiştir. Araştırmada amaçlı rasgele örnekleme yöntemi kullanılmaktadır. Bu örnekleme yönteminde evrenden bir örneklem grubu rasgele olarak seçilip, seçilen bu grup içerisinde bir alt grup belirlenmektedir.²⁴

Araştırma için Capterra adlı ücretsiz çevrimiçi hizmet veren pazar yeri satıcısı seçilmiştir. Uygulama, kullanıcılara istekleri yönünde doğru yazılıma yönlendirme konusunda yardım etmektedir. Capterra'nın web sitesine girdikten sonra halkla ilişkiler yazıp konuyla ilgili yazılımları önünüze getirmektedir. Araştırma çerçevesinde belirlenen örneklem grubunda her yazılımın kullanıldıktan sonra en az bir kereliğine değerlendirilmiş olması ve halkla ilişkiler alanında bilinen altı özelliğinden birine sahip olması kriter açısından belirleyici olmuştur. Bunlar; dijital varlık yönetimi, iletişim yönetimi, içerik yönetimi, kampanya takibi, basını izleme ve bülten oluşturma şeklindedir.

7. Bulgular

Tablo 1: Yapay Zekâ Destekli Halkla İlişkiler Uygulamaları

		İletişim Yönetimi Yazılımı	İçerik Yönetimi	Kampanya Yönetimi	Dijital Varlık Yönetimi Yazılımı	Basını İzleme	Bülten Oluşturma
1	Coverage Book	-	-	√	√	-	-
2	Brand24	-	√	-	√	√	-
3	Pr Underground	-	-	√	√	-	√
4	Meltwater	√	√	√	√	√	√
5	Nectarine	√	-	√	√	-	-
6	Prezly	√	√	√	√	√	√
7	Airtime Pro	√	-	-	-	-	-
8	24-7 Press Release	-	-	-	-	√	√
9	Teamogy	-	√	-	√	-	-
10	Wiztopic	√	√	√	√	√	√
11	Newswire	√	√	√	√	√	√
12	Covered Press	√	-	√	√	√	-
13	LexisNexis Newsdesk	-	√	√	-	√	√
14	PressPage	√	√	√	√	√	√

24 Baltacı, Ali. "Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli." *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3.1 2017, 1-14.

15	Babblar	√	√	√	√	√	√
16	BuzzStream	-	√	-	√	-	-
17	Netbase Quid	-	√	-	√	√	-
18	Pr.co	√	√	√	√	-	√
19	Outreach	√	√	√	√	-	√
20	Supernews	-	√	-	√	√	√
21	Z i g n a l Enterprise	-	-	-	√	-	-
22	MediaHQ	-	√	-	√	-	√
23	Evertise	√	√	√	√	√	√
24	PressCable	-	-	-	√	-	√
25	MyConvento	√	√	-	√	√	√
26	AirPR	-	√	-	√	√	-
27	PressRush	-	√	-	-	√	-
28	Cision	-	√	√	-	√	-

Kaynak 11.07.2024, <https://www.capterra.com/public-relations-software/>

Tablo 1’de adı geçen uygulamaların hepsi halkla ilişkiler alanında yapay zekâ destekli olan uygulamalardır. Geleneksel yöntemin yanı sıra halkla ilişkilerin dijital hali olarak hayatımıza girmektedir. Tabloda görüldüğü üzere her bir uygulama altı önemli halkla ilişkiler özelliklerinden en az birini yürütmektedir. Capterra’nın sitesinde arama motoruna “Halkla İlişkiler” yazdığımızda 1.07.2024 tarihi itibarıyla 98 tane halkla ilişkiler yazılımı olduğu görülmüştür; fakat bu yazılımlardan 28’inin araştırma kriterlerine uygun olduğu tespit edilmiştir. Seçilen her yazılımın en az bir defa kullanılması, değerlendirilmesi ve halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında altı fonksiyondan en az birine sahip olması kriterleri belirleyici olmuştur. Yazılımların hemen hemen hepsi ücretlidir, kısa bir test versiyonu sonrası kullanıcılar ücretli olarak devam edebilmektedir. Yazılım alanında vurgulanması gereken bir diğer husus, farklı işlevlere sahip yazılım uygulamaları arasındaki potansiyel değişkenlikle ilgilidir. Her uygulama kendi algoritmasına göre çalışmaktadır. Genel olarak bakıldığında, yazılım uygulamalarının dijital halkla ilişkiler faaliyetleri alanında kampanyaların planlanmasını, organizasyonunu ve yönetim konusunu kolaylaştırarak halkla ilişkiler alanındaki profesyonellere kolaylık sağladığı yaygın olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber hedef kitleyi anlamada ve hedef kitleyle etkili bir iletişim kurmada bu tür dijital uygulamaların önemli olduğu görülmektedir.

8. Sonuç

Yapay zekâ uygulamaları hayatın her alanını etkilediği gibi sektörel anlamda da büyük bir değişim yaratmıştır. Halkla ilişkiler alanında bu değişimden etkilenmemesi kaçınılmazdır. Gelenekselden dijitale geçilen bu süreçte halkla ilişkiler uzmanları da yapay zekâ tabanlı uygulamalar kullanmaktadır. Bu uygulamalar sayesinde kriz iletişimini koordinasyonunu sağlama, veriyi çekerek detaylı bir analiz yapabilme, hedef kitleyi tanıma ve ona göre karar verebilmek daha kolay olabilmektedir. Diğer taraftan yapay zekâ destekli uygulamalara karşı olumsuz görüşler, çeşitli endişelerde bulunmaktadır. Bunların

başında çalışma koşullarının değişmesi, çalışan bireylere duyulan ihtiyacın azalması başta gelmektedir. Araştırma kapsamında halkla ilişkiler alanında kullanılan 28 yazılım incelenmiştir. Bu uygulamalar, içerik üretiminden, kampanya yönetimine, basın izleme, bülten oluşturma gibi özellikler taşımaktadır. Bu çalışmada halkla ilişkiler yazılımları ve bu yazılımların sunduğu özellikler incelenmiştir. Halkla İlişkiler uygulamalarını tanımlamak ve özellikleri belirlenerek gelecekte yapılacak dijital halkla ilişkiler çalışmalarına katkı sağlaması, alana kolaylık getirmesi ve örnek olması düşünülmüştür. Gelecekte veriye dayalı kriz tespiti yapan yazılımlar ve halkla ilişkiler alanının potansiyeli, gelecekte bu teknolojiye uyum sağlayamayan profesyoneller ayrı bir çalışma konusu olarak işlenebilir.

Kaynakça

Acar, Okan. “Yapay zeka fırsat mı yoksa tehdit mi.» *İstanbul: Kriter Yayınevi* 2020.

Alawaad, Haitham Abdelrahman. “The role of artificial intelligence (AI) in public relations and product marketing in modern organizations.” *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)* 12.14 2021, 3180-3187.

Altundağ, Salahattin. “Yapay zekâ ve otomasyonun muhasebe pratikleri üzerindeki etkisi: Akademik bir analiz ve yorum.” *Sosyal Bilimlerde Akademik Analiz ve Yorumlar* 2023:11.

Ilıcak Aydınalp, Ş. Güzin. “Halkla İlişkiler Perspektifiyle Yapay Zekâ (AI).” *Turkish Studies-Social Sciences* 2020, 2283-2300.

Azadbeh, Amirhossein. “Dünyada ve Türkiye’deki Halkla İlişkiler Uygulamalarında Yapay Zekânın ve Metaverse’ün Kullanımı.” *Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS)* 8.38 2024, 138-150.

Baltacı, Ali. “Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli.” *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3.1 2017, 1-14.

Capterra (2024, 11 Temmuz) Erişim Adresi <https://www.capterra.com/public-relations-software/>

Çağlayan, Sema. «Yapay Zekânın Halkla İlişkilerin Geleceğine Etkisi: Türkiye’de Halkla İlişkiler Profesyonelleri Ekseninde Bir Alan Araştırması.» *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 9.2 2021, 783-816.

Duan, Y., Edwards, J. S., & Dwivedi, Y. K. (2019). Artificial intelligence for decision making in the era of Big Data—evolution, challenges and research agenda. *International journal of information management*, 48, 63-71.

Duran, C. “Yapay zekâ temelli pazarlama: Geleneksel pazarlamanın sonu mu.” *Yapay zekâ: güncel yaklaşımlar ve uygulamalar içinde*. 2021, 31-50.

Fidan, M., and H. Rençber. “İki Yönlü Simetrik Halkla İlişkiler Sürecinde Bir Moderatör Olarak Yapay Zekânın Rolü.” *Besna Ağın, Nihan Barlas, Neslihan Bulur, Burak Çeber, Burçin Geniş, Selin Maden (Yay. Haz.)* 6 2019, 219-226.

Galloway, Chris, and Lukasz Swiatek. “Public relations and artificial intelligence: It’s not (just) about robots.” *Public relations review* 44.5 2018, 734-740.

Hancock, Jeffrey T., Mor Naaman, and Karen Levy. "AI-mediated communication: Definition, research agenda, and ethical considerations." *Journal of Computer-Mediated Communication* 25.1 2020, 89-100.

Hansel, Mischa, Jantje Silomon, and Emilia Neuber. "Be careful what you wish for: why more fragmentation might hurt global cybersecurity." *Global Political Economy*. 2024,1-18.

Huang, Jizhou, Ming Zhou, and Dan Yang. "Extracting Chatbot Knowledge from Online Discussion Forums." *Ijcai*. Vol. 7. 2007, 423-428.

Ilıcak Aydınalp, Ş. Güzin. "Halkla İlişkiler Perspektifiyle Yapay Zekâ (AI)." *Turkish Studies-Social Sciences* 2020.

Karataş, Zeki. "Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri." *Manevi temelli sosyal hizmet araştırmaları dergisi* 1.1. 2015, 62-80.

Li, Hairong. "Special section introduction: Artificial intelligence and advertising." *Journal of advertising* 48.4 2019, 333-337.

Nilsson, Nils J. *Artificial intelligence: a new synthesis*. Morgan Kaufmann, 1998, 455.

Nobre, G. "Artificial Intelligence (AI) in communications: Journalism, public relations, advertising, and propaganda." 2020, 132.

Oğuz, Ceren Bilgici. "Sosyal Medya, Büyük Veri Ve Yapay Zekanın Dijital Halkla İlişkilerdeki Rolü." *Dijital halkla ilişkiler*. 2019, 117.

Özgen, Ebru, and Esra Yılmaz Tiryaki. «Halkla İlişkiler Alanında Kullanılabilecek Yapay Zekâ Destekli Araçlar Üzerine Bir İnceleme.» *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 12.1 2024, 88-122.

Panda, Geetanjali, Ashwani Kumar Upadhyay, and Komal Khandelwal. "Artificial intelligence: A strategic disruption in public relations." *Journal of Creative Communications* 14.3 2019, 196-213.

Smith, A. W., and Stephen Waddington. "Artificial Intelligence (AI) tools and the impact on Public Relations (PR) practice." 2023.

Valin, Jean. "Humans still needed: An analysis of skills and tools in public relations." *Chartered Institute of Public Relations* 23.1 2018, 1-12.

Virmani, Swati, and Anne Gregory. *AI and Big Data Readiness Report-Assessing the Public Relations Profession's Preparedness for an AI Future*. CIPR, 2021.

Winston, Patrick Henry. *Artificial intelligence*. Addison-Wesley Longman Publishing Co., Inc., 1992.

Yıldırım, Ali, and Hasan Şimşek. "Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri." *Ankara: Seçkin Yayınları*, 2011.

Zawacki-Richter, Olaf, et al. "Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education—where are the educators?." *International Journal of Educational Technology in Higher Education* 16.1. 2019, 1-27.

Extended Abstract

Introduction

The origins of artificial intelligence research date back to the 1950s; however, the advancement and spread of this field have occurred more recently. Currently, artificial intelligence is widely applied in various sectors such as e-commerce, finance, telecommunications, public relations, advertising, education, healthcare and supply chain. Advances in technology, innovations brought by digitalization and the emergence of new communication tools have significantly affected the field of public relations. In our age, public relations practices still continue traditionally; however, they are also supported by artificial intelligence applications.

Public relations covers the methodical strategic organization of various aspects of communication. Public relations practitioners also benefit from artificial intelligence applications in the fields of reputation, image, crisis communication, marketing communication, social media, lobbying, sponsorship, social responsibility, corporate identity, event coordination and corporate communication (Aydınoğlu, 2020:71). The use and integration of AI-supported tools facilitates many tasks in the field of public relations, thus giving practitioners the opportunity to take part in this field, develop research projects that suit their goals, and spend additional time monitoring and evaluating such projects (Panda et al., 2019: 197). Therefore, public relations experts should understand the methodologies applicable in public relations, follow the developments, and grasp their characteristics. When looking at the literature, it can be clearly seen that there are studies on applications that can be used in this field (Smith and Waddington, 2023; Valin, 2018b; Virmani and Gregory, 2021). Most of these applications cannot be used in Turkey due to language and the tax system (Özgen & Tiryaki, 2024: 88). The use of tools used in the field of public relations and the benefits they offer will be discussed in this study. The primary purpose of this research is to identify the AI-based tools required in the field of public relations, outline these applications, and highlight the advantages they bring. The identified tools will be examined through content analysis.

Methods

In this research, an examination was conducted on which applications supported by artificial intelligence are used in the public relations sector, which categories they include and how they are used. The research aims to find and determine artificial intelligence-based tools in the field of public relations in a digitalizing world; and to reveal the gains that will be provided by using these tools. Based on the purpose of the research, data was collected and analyzed using the content analysis technique. The data obtained in content analysis is coded, divided into certain categories and then themes are extracted and organized. It is a type of data analysis that involves interpretation in a way that will ensure understanding by readers (Yıldırım and Şimşek, 2011: 227). The purpose of this type of analysis is to illuminate the data obtained on different research topics and to combine concepts related to the research (Karataş, 2015:62). In this context, content analysis methodology was used to determine and examine artificial intelligence-supported software designed for the field of public relations. The universe of the research covers all software supported by artificial

intelligence used in the field of public relations. Therefore, a specific sample was selected to be examined within the framework of the research in accordance with the aim of the study. The purposeful random sampling method is used in the research. In this sampling method, a sample group is randomly selected from the universe and a subgroup is determined from this selected group (Baltacı, 2017: 13).

Capterra was selected for the research. The application helps users direct them to the right software according to their requests. After entering Capterra's website, it types public relations and brings the software related to the subject to you. In the sample group determined within the framework of the research, it was determined in terms of criteria that each software was evaluated at least once after use and had one of the six features known in the field of public relations. These are; digital asset management, communication management, content management, campaign tracking, press monitoring and newsletter creation.

Discussion

All of the applications mentioned are artificial intelligence-supported applications in the field of public relations. In addition to the traditional method, it has entered our lives as the digital form of public relations. As seen in the table, each application carries out at least one of the six important public relations features. When we type "Public Relations" in the search engine on Capterra's website, it was seen that there were 98 public relations software as of 01.07.2024; however, it was determined that 28 of these software met the research criteria. The criteria for each selected software to be used at least once, evaluated and to have at least one of the six functions within the scope of public relations activities were decisive. Almost all of the software is paid, and users can continue for a fee after a short test version. Another issue that should be emphasized in the field of software is related to the potential variability between software applications with different functions. Each application works according to its own algorithm.

Conclusion

Artificial intelligence applications have affected every aspect of life and have also created a major change in the sector. It is inevitable that the field of public relations will not be affected by this change. In this process of transition from traditional to digital, public relations experts also use artificial intelligence-based applications. of the research, 28 software used in the field of public relations were examined. These applications have features such as content production, campaign management, press monitoring, and bulletin creation. In this study, public relations software and the features offered by these software were examined. It was thought that public relations applications would be defined and their features would be determined, and that they would contribute to future digital public relations studies, bring convenience to the field and be an example. In the future, software that makes data-based crisis detection and the potential of the public relations field, and professionals who cannot adapt to this technology in the future can be processed as a separate study topic.